

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANMARK *historisk Billedbog*
Redaktion : *Billeder* Jørgen Paulsen
Tekst Erik Kjersgaard

BIND IV 1864-1970
1864-1920 Kristian Hvidt
1920-70 Ole Karup Pedersen

Udgivet af
Dansk Historisk Fællesforening
Hillerød 1971

Udgivet med støtte af Carlsbergs Mindelegat for

Brygger J. C. Jacobsen

© Dansk Historisk Fællesforening 1971

Bogen er sat med Linotype Times

Papiret er træfrit krideret kunsttryk fra Feldmühle

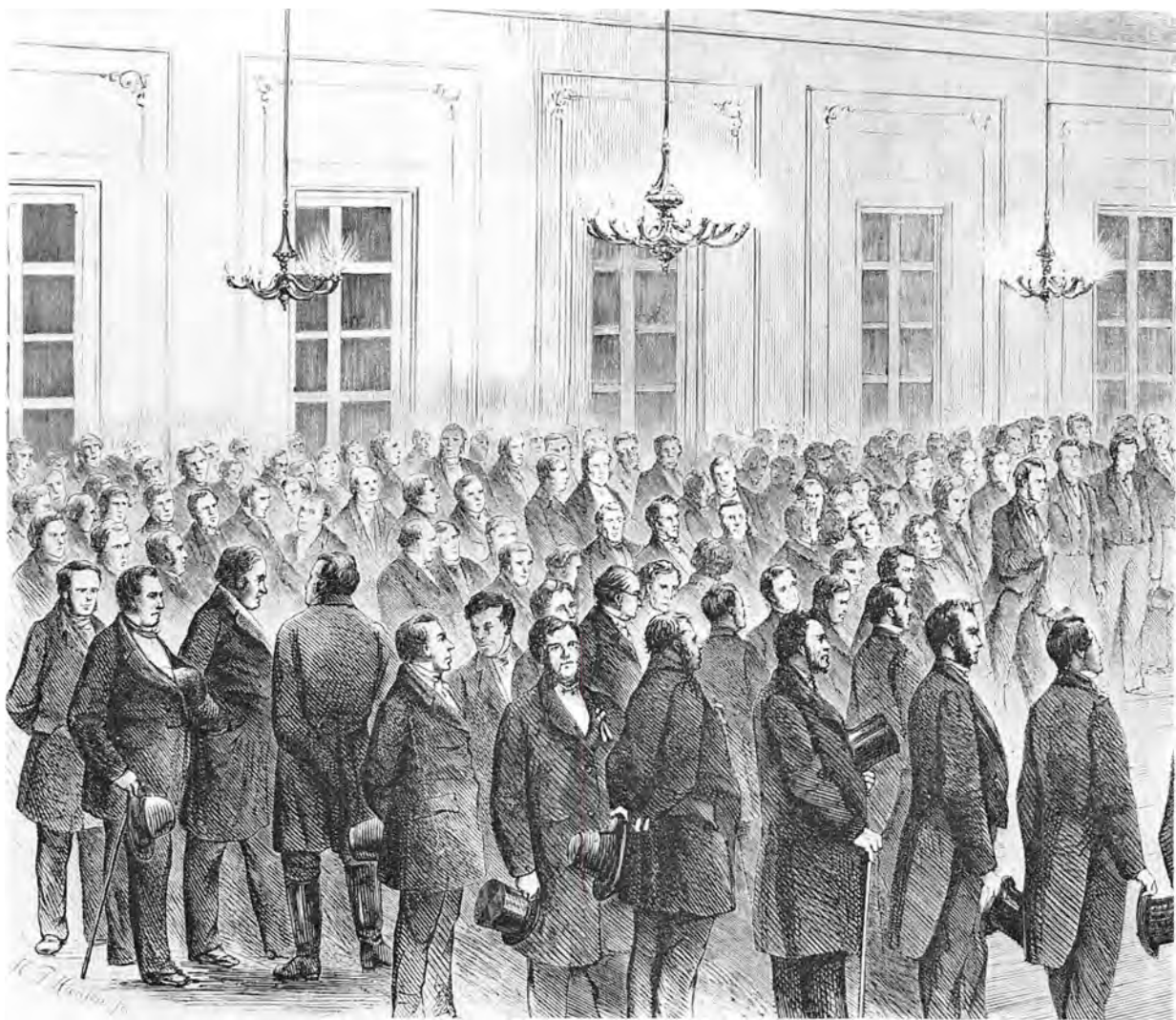
Klichéer: F. Hendriksens Eftf. Reproduktionsatelier

Bogbind: J. P. Møllers Bogbinderi, Haderslev

Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen IDD

Sat og trykt i Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder

1864-1920

Det var sørgelige dage i efteråret 1864, da Christian IX, den gang 46 år, skulle tage afsked med det dansksindede Slesvig, efter afståelsen af hertugdømmerne til de tyske magter. Det danske folk havde meget svært ved at forvinde sorgen over nederlaget og tabet af Slesvig. For unge og gamle, der oplevede det, blev 1864 et skilleår og et symbol for en hel generations livssyn. For nogle var hovedsagen håbet om en gang at få det

tabte land tilbage; for andre var 1864 udtryk for en politik, som man aldrig ønskede gentaget.

Dansksindede syd for Kongeå-grænsen kom også til at leve i en stadig længsel efter genforening med Danmark. En bevidst for-tyskningspolitik blev mødt med protester fra danskhedens parla-mentariske repræsentanter. Men navnlig blev konsekvensen af det tyske styre en overvældende udvandring af de unge fra om-rådet; en lille del rejste til Danmark, den overvejende part til Amerika. Af den dansksindede befolkning på rundt regnet 150.000 udvandrede 1867-1900 ca. 55.000 personer – en poli-tisk protest af vældigt omfang, men samtidig en svækkelse af danskheden i Nordslesvig. Alligevel holdt man trods skuffelser stand mod det preussiske tryk. Da Bismarck i 1879 fik Østrig overtalt til, at man ophævede et tidligere løfte om en folke-afstemning i Nordslesvig, måtte dansksindede indstille sig på, at genforeningen blev udskudt på ubestemt tid.

Christian IX og den danske regering turde ikke åbenlyst støtte modstanden mod de nye magthavere i Nordslesvig, dertil var forholdet til Preussen fortsat for spændt. Men fra befolkningen i Danmark kom der varme sympatitilkendegivelser, som kunne bidrage til at holde modet oppe.

Kong Christian IX's afsked
med sønderjyder i Kolding
i december 1864

Sommer var det den 4. juni 1866, da Skælskør-kredsen skulle vælge ny folketingsmand. Fotografen har fastholdt stemningen og miljøet – borgere og bønder i stadsklæderne foran tribunen, hvor valgkomitéen ledede slagets gang. De to kandidater fik ordet inden man gik til afstemning, der først skete ved simpel håndsoprækning. Damerne med parasollerne havde at holde sig i baggrunden. Hvis der da var et tydeligt flertal for den ene kandidat, blev han erklæret for valgt ved kåring. I tvivlstilfælde skred man til skriftlig, men offentlig afstemning.

Kandidaterne ved valget i Skælskør 1866 var karakteristiske for den politiske situation. Den største godsbesidder på egnen – lensgreven på Holsteinborg, en lille fyrste i Sydsjælland – var opstillet mod en beskeden smed, Søren Jensen, Rude. Efter at de akademisk prægede nationalliberale havde lidt skibbrud i 1864, blev godsejerne meget aktive i politik. De havde gode økonomiske forhold, og de ønskede at dæmme op for den folkelige venstrebevægelse, som smed Søren Jensen og andre »gemene« folk repræsenterede.

Dette var netop årsagen til valget i 1866. Grundloven skulle revideres, og konservative kræfter ledet af godsejerne fik gennemført en ændring af Landstinget, så kun de mest velhavende kunne stemme og blive medlemmer. Denne ændring gik de politiske bondeledere med til uden begejstring. Man erkendte imidlertid, at godsejere og bønder havde deres landbrugsinteresser fælles, og i enighed kunne »de store og de små bønder« fortrænge de liberale købstad-folk fra regeringen.

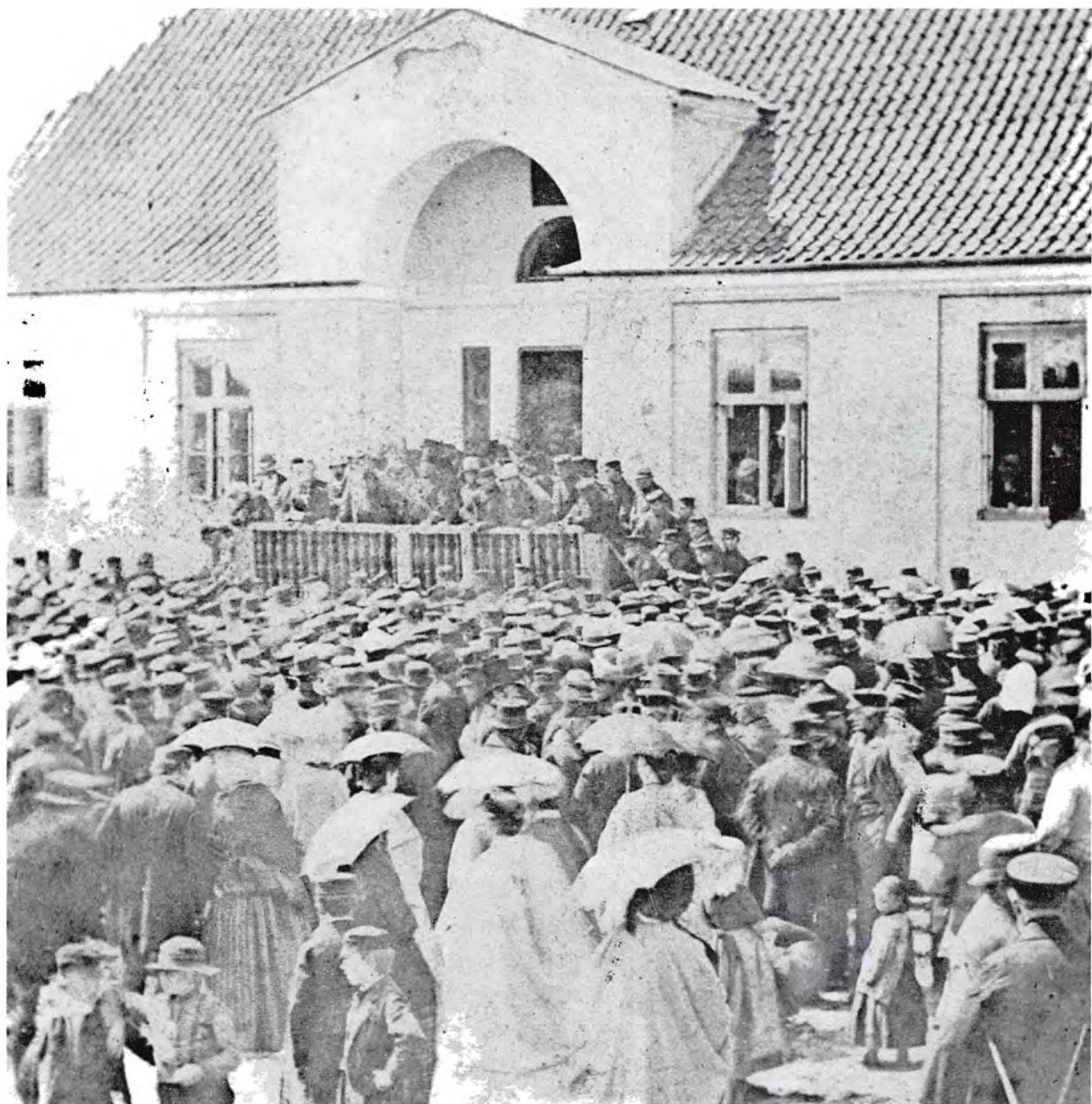
Længe varede enigheden mellem godsejere og bønder ikke. Den sollyse stemning på valgdagen i juni 1866 skiftede snart til mørkere vejrlig, og »den reviderede grundlov« kom ud for stærke politiske storme.

Greve Ludvig Holstein

Smed Søren Jensen

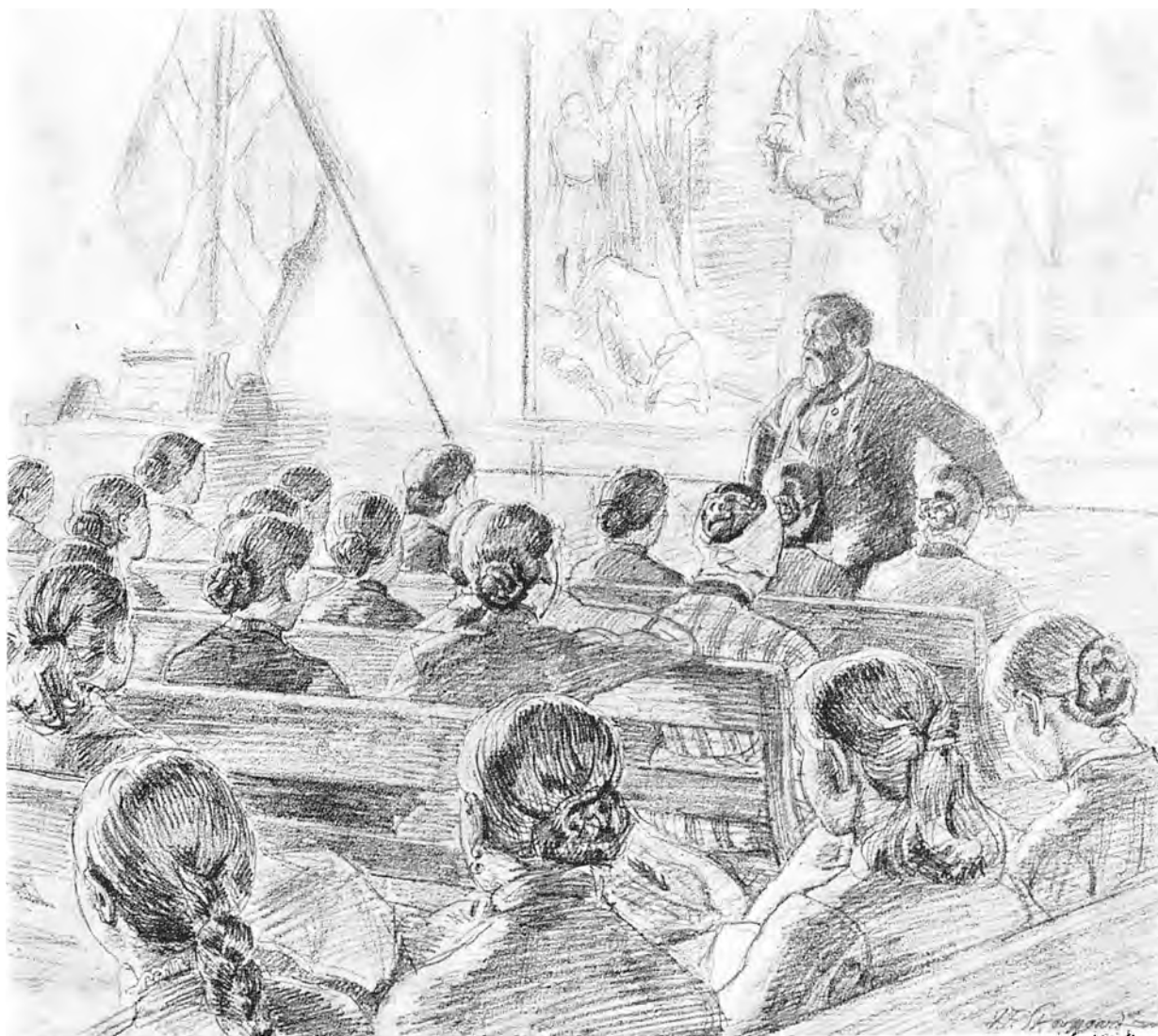
Valghandlingen i Skælskør 4. juni 1866

Askov Højskole
ca. 1880

Det mellemstore landbrug havde også haft gode tider i 1860-erne. Bønderne fik tid og råd til at tænke på andet end plovfuren og stalden; der blev mulighed for uddannelse til de unge. Grundtvigs tanker om det levende ords betydning og om »en oplivelse af Nordens helteånd til kristelige bedrifter på en med tidens tarv og vilkår passende bane« vandt genklang. Grundtvigs salmer nåede ud i landdistrikterne, hvor der levede en trang til åndelig vækkelse, til social og kristelig selvbevidsthed, som den offentlige skole og kirke ikke imødekom. Den sociale opdrift i bondestanden og gennemførelsen af Grundtvigs ideer gjorde Danmark til et højskolens foregangsland.

Allerede i 1850'erne var Grundtvigs teorier blevet gennemprøvet i praksis af pioneren Christen Kolds skole på Fyn og højskolen i Nordslesvig, Rødding. Det egentlige gennembrud kom imidlertid først efter nederlaget i 1864. Det blev ikke asketiske typer som Christen Kold, der blev de ledende, men unge teologiske kandidater – anden generation af Grundtvigs skole. Ernst Trier og hans skole i Vallekilde blev blandt de vigtigste; men størst betydning fik Askov, Ludvig Schrøders højskole lige nord for den nye grænse. De ydre rammer var beskedne. Askov såvel som andre højskoler fra den tid lignede på afstand de bøndergårde, hvorfra eleverne blev rekrutteret. Men inden for murene skabtes en åndelig rejsning og en national vækkelse, der spredtes over landet. I løbet af årene før 1914 oprettede man 63 højskoler foruden 19 landbrugsskoler.

Højskoleforstander Ernst Trier holder foredrag på Vallekilde 1888

Myten om den tapre danske landsoldat smuldrede under kampene i 1864, og hårde bebrejdelser blev efter freden rettet mod officererne for fejlagtig taktik. Men hæren genopstod og styrkedes i visse henseender ved en lovrevision i 1867. Håbet om en revanche for nederlaget og om en genvindelse af Slesvig var levende, og man stolede på Frankrigs hjælp. Opgøret mellem Tyskland og Frankrig kom i sommeren 1870, og flertallet i Danmark, ikke mindst hærens officerer, var indstillet på at gå med i krigen på Frankrigs side. Hele den danske hær var ved krigsudbruddet samlet til manøvre ved Hald. Politikeren Frede Bojsen, der som løjtnant var med, skrev om stemningen: »Jeg havde netop modtaget en kasse med meloner og champagne hjemmefra. En del officerer samlede om disse varer i mit telt og tilbragte en begejstret nat i forventningen om den kommende revanche«. Ved krigsudbruddet ankom en fransk udsending, hertugen af Cadore, til København med tilbud om økonomisk bistand, hvis Danmark ville indtræde i krigen på fransk side.

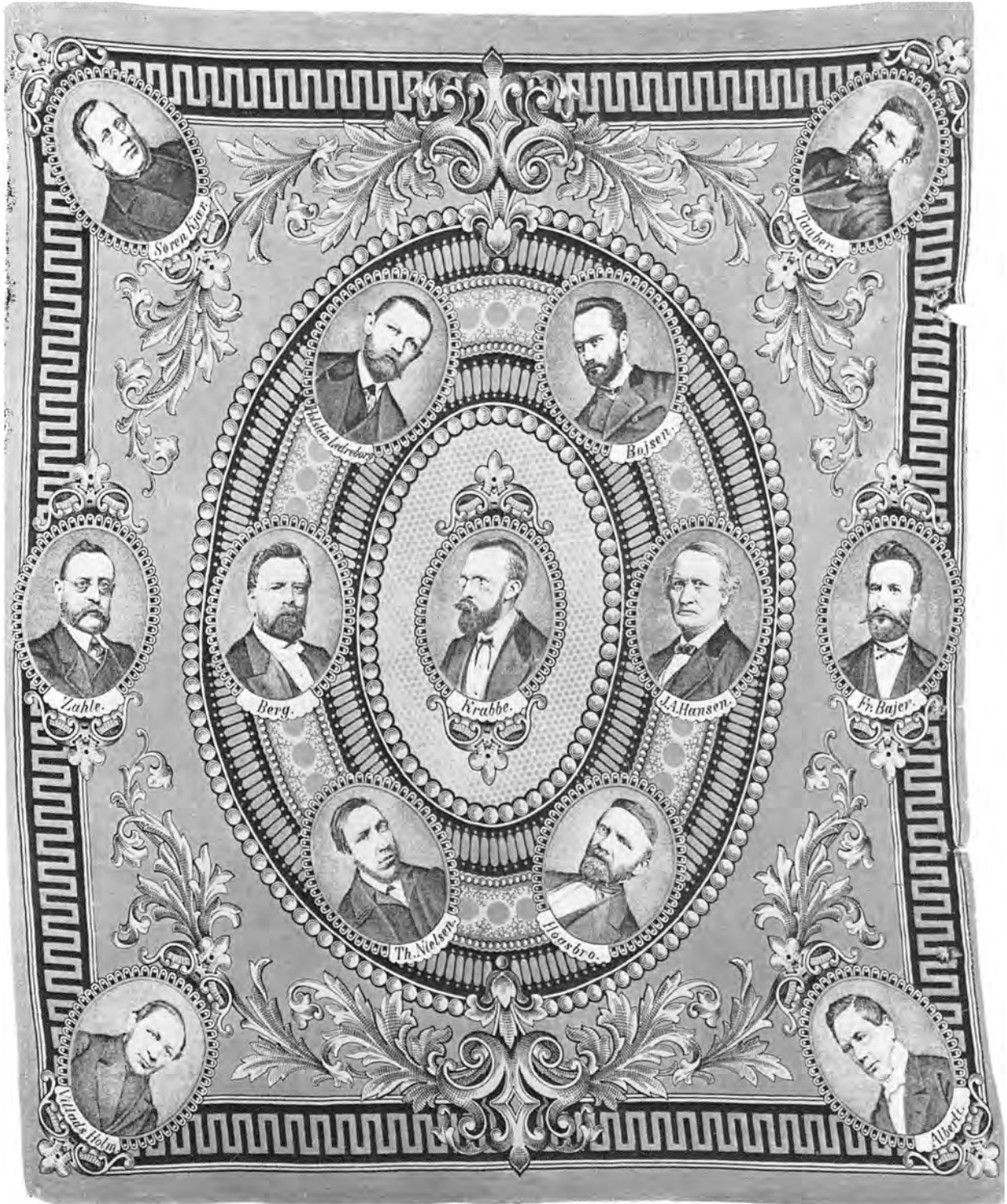
Letsindig optimisme og stor uvidenhed om Preussens militære styrke kunne have fået den konservative regering til at bringe Danmark ind i krigen, hvis ikke meldinger forinden havde fortalt om Frankrigs underlegenhed og hurtige nederlag. Frede Bojsen slutter sin omtale af krigsudbruddet: »Jeg sætter denne episode ind i min politiske historie, fordi dens bitre skuffelse sikkert ikke har været uden indflydelse på min som så mange andres videre udvikling«.

Officerer i lejren ved Hald 1870

I talrige danske landbohjem hang et tørklæde på væggen eller lå som lysedug under petroleumslampen. Det fortalte om den politiske vækkelse i den danske bondestand, der rejste sig til modstand mod godsejerne og hovedstadens overklasse.

I 1870 samledes en række mindre grupper i Folketinget til et stort venstreparti, Det forenede Venstre. Det var et moderne parti forenet om det fælles mål at kæmpe for den folkelige frihed, der var opnået i 1849, men var blevet stækket med den reviderede grundlov 1866. Venstre krævede, at Folketinget, valgt ved lige og almindelig valgret, skulle have forret frem for det privilegerede Landsting. Efterhånden blev målet folketingsparlamentarismen – det princip, at kongen skulle tage sine ministre af Folketingets flertal. Men for det konservative Landsting og regeringen (Højre) blev det en livssag at standse den frembrydende liberalisme, og de fik på mange måder let spil over for det talstærke flertal, for den liberale bevægelse var ikke nogen ensartet flok. Mellem de grundtvigianske politikere, Christen Berg, Sofus Høgsbro og Frede Bojsen og de mere snusfornuftige, jordnære venstremænd, I. A. Hansen, P. C. Zahle og Søren Kjær, var der stor uenighed i næsten alle spørgsmål. Trods Bergs dominerende ledelse blev Det forenede Venstres kurs i 1870'erne derfor vaklende – ved afgørende afstemninger deltes partiet. Manden i midten, Christoffer Krabbe, Folketingets formand 1870-83, forsøgte at holde det splittede parti sammen.

Soren Kier

Tubber

Th. Ludvig

B. Jensen

Zahle

Berg

K. Rabbe

J.A. Hansen

F. Bajer

Th. Nielsen

H. Larsen

Th. Nielsen

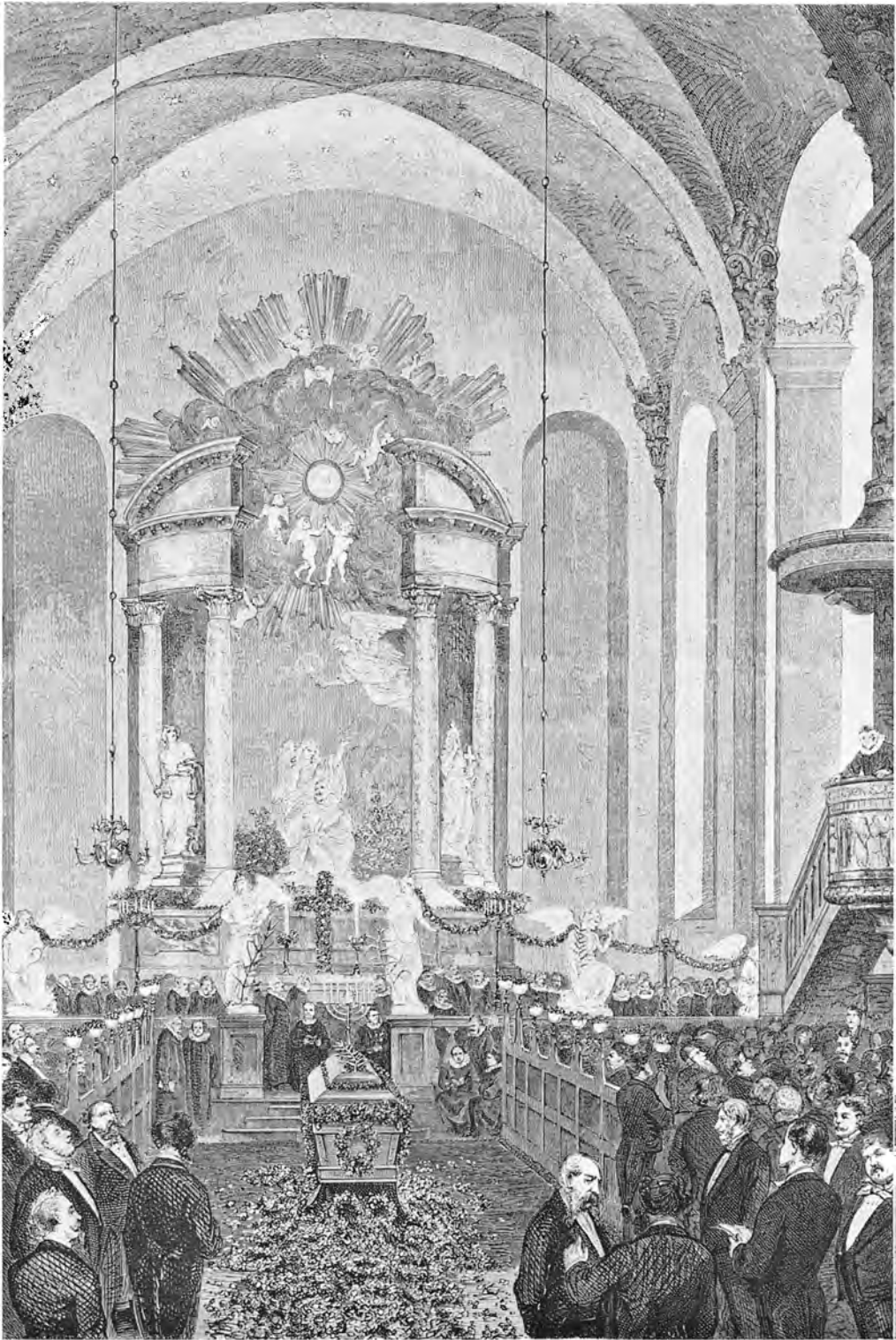

Albert

I Vor Frelzers Kirke i København samledes i september 1872 eliten af dansk åndsliv og politik omkring en kiste. N.F.S. Grundtvig var død, gammel og mæt af dage. En høvding var gået bort; hvem skulle løfte arven efter ham, og i hvilken retning skulle hans bevægelse videreføres? Efter bisættelsen, der begyndte i Frelzers Kirke og sluttede med gravlæggelse i gravhøjen ved Gammelkjøgegård, afholdtes der et stor vennemøde i Casino. Det kom til at forme sig som et opgør mellem en ældre og en yngre generation af grundtvigianere. Vennemødet fik et særdeles dramatisk forløb som følge af nordmanden Bjørnstjerne Bjørnsons voldsomme appel til højskolen og Venstre om at »forandre signalerne« og forholdet til Tyskland. Målet skulle være en pangermansk alliance mod Rusland. Talen rejste en storm i hele den grundtvigianske verden og gav anledning til »Signalfejden«. Diskussionen varede til langt ind i 1870'erne og uddybede en kløft mellem en gruppe af konservative, stærkt nationale højskolefolk og yngre, politisk interesserede grundtvigianske venstremænd. Disse erkendte med Bjørnson, at et mere afklaret forhold til Tyskland var hensigtsmæssigt. Højskolen delte sig herefter i en højrefløj og en venstrefløj – et skel, der gav stærke indre spændinger, da det politiske liv siden blev stormfuldt og forsvarssagen blev sat på spidsen.

Grundtvigs bisættelse
i Vor Frelzers Kirke
11. september 1872

De vældige egne i Vestjylland med sandjord og lyngbevoksning – heden, hvis storladne og melankolske stemning Blicher skildrede – var en underudviklet del af Danmark med en sparsom befolkning, fattig og isoleret fra omverdenen. I midten af 1800-tallet ansloges hedearealet i Vestjylland til henved 5.700 km² – en ottendedel af hele kongerigets areal. Et forsøg i 1700-tallet på opdyrkning ved hjælp af indkaldte bønder fra Tyskland havde kun givet meget små resultater. Fåreavl var fortsat den eneste rentable driftsform i de barske områder.

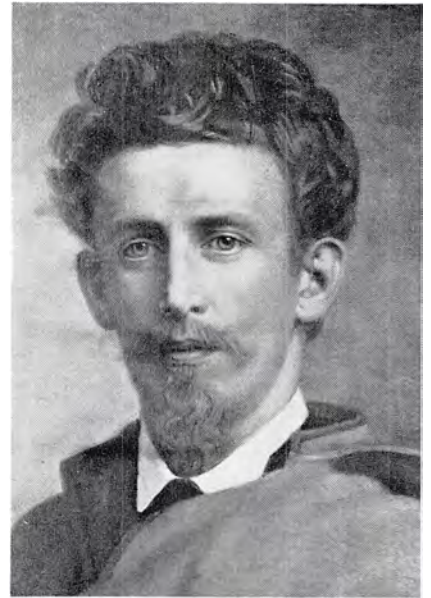
Med nederlaget 1864 fulgte en trykkende fornemmelse af Danmarks lidenhed og begrænsede ressourcer. Det var da ikke mærkeligt, at ideen om at gøre heden til landbrugsjord for alvor fængede i de følgende år og blev en sag, der angik hele befolkningen. Drivkraften bag Hedeselskabet, grundlagt 1866, var den vitale og energiske ingeniørofficer Enrico Dalgas. Arbejdet med afbrænding af lyngen og beplantning med fyrretræer var i begyndelsen forbundet med store vanskeligheder. Vestjyders sindighed og mistro mod alt nyt var ikke let at overvinde; men efterhånden som resultaterne viste sig, vandt Dalgas den lokale befolknings tillid. Dyrkningen var en langsom proces; men inden Første Verdenskrig var det alligevel lykkedes at opdyrke omtrent halvdelen af det oprindelige hedeområde – en egnsudvikling på privat initiativ uden sidestykke i dansk historie.

Granplantning i hede 1891. Sønder Elkjær plantage

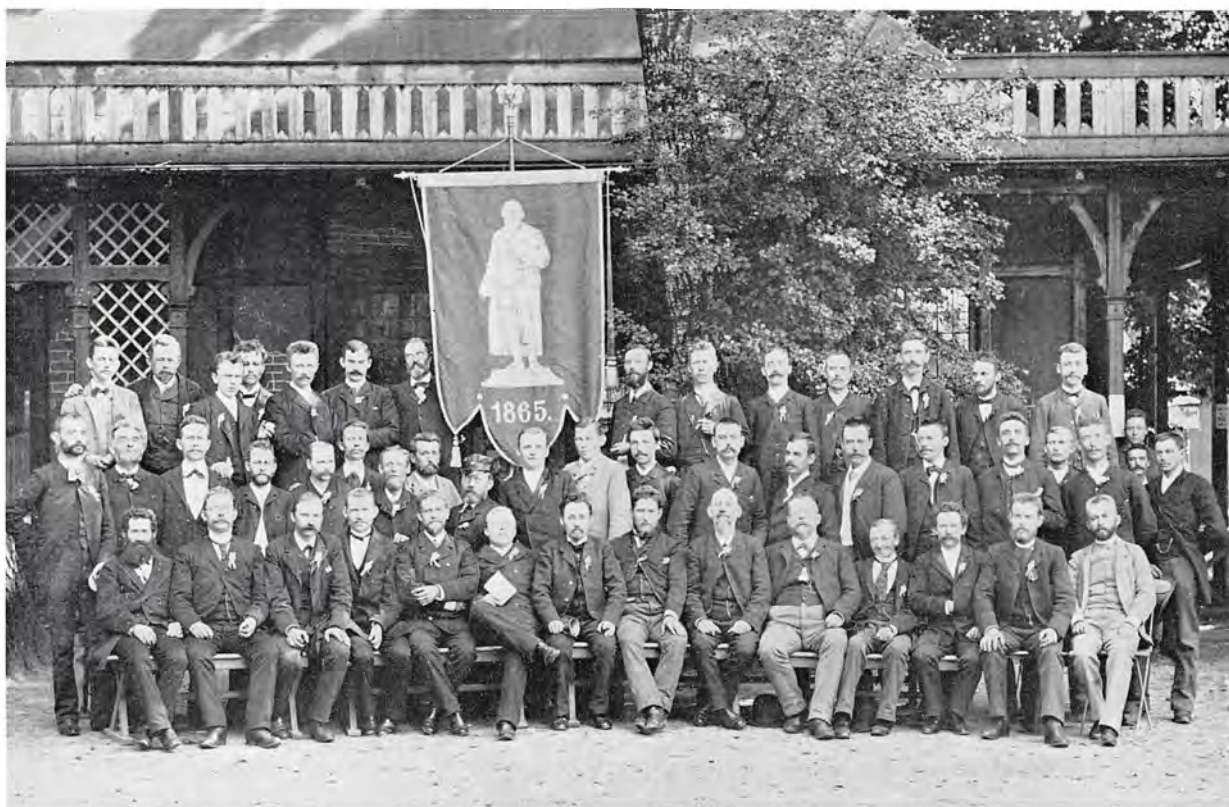
»Proletarer i alle lande, forener Eder!« hed det i det berømte kommunistiske manifest fra 1848, der bidrog til at sætte en ny social klasse i skred, arbejderne. Socialismen hørte snævert sammen med befolkningskrisen i Europas storbyer. Den store tilvandring til byerne skabte eksistenskrise, fordi den industrielle udvikling ikke kunne følge med.

Til Danmark kom socialismens idé først i 1871 under indtryk af kommunardopstanden i Paris. Begyndelsen til dansk socialisme blev famlende og ikke så lidt dramatisk. Myndighederne slog hårdt til ved de første socialistiske demonstrationer, og partiets første leder, Louis Pio, var en drømmer og romantiker. Temperament havde Pio, men strateg og politiker var han ikke. Efter et demonstrationsmøde på Nørrefælled i maj 1872 blev han og andre ledere arresteret og idømt langvarige fængselsstraffe. Partiet vaklede under ledernes fravær og var i opløsning, da Pio i foråret 1877 lod sig bestikke af politiet til at udvandre til Amerika. Efter denne skandale måtte partiet reorganiseres. En ny generation af mere jordbundne socialdemokrater førte derefter partiet ind i en mere støt og udramatisk fremgangsperiode.

Louis Pio 1875

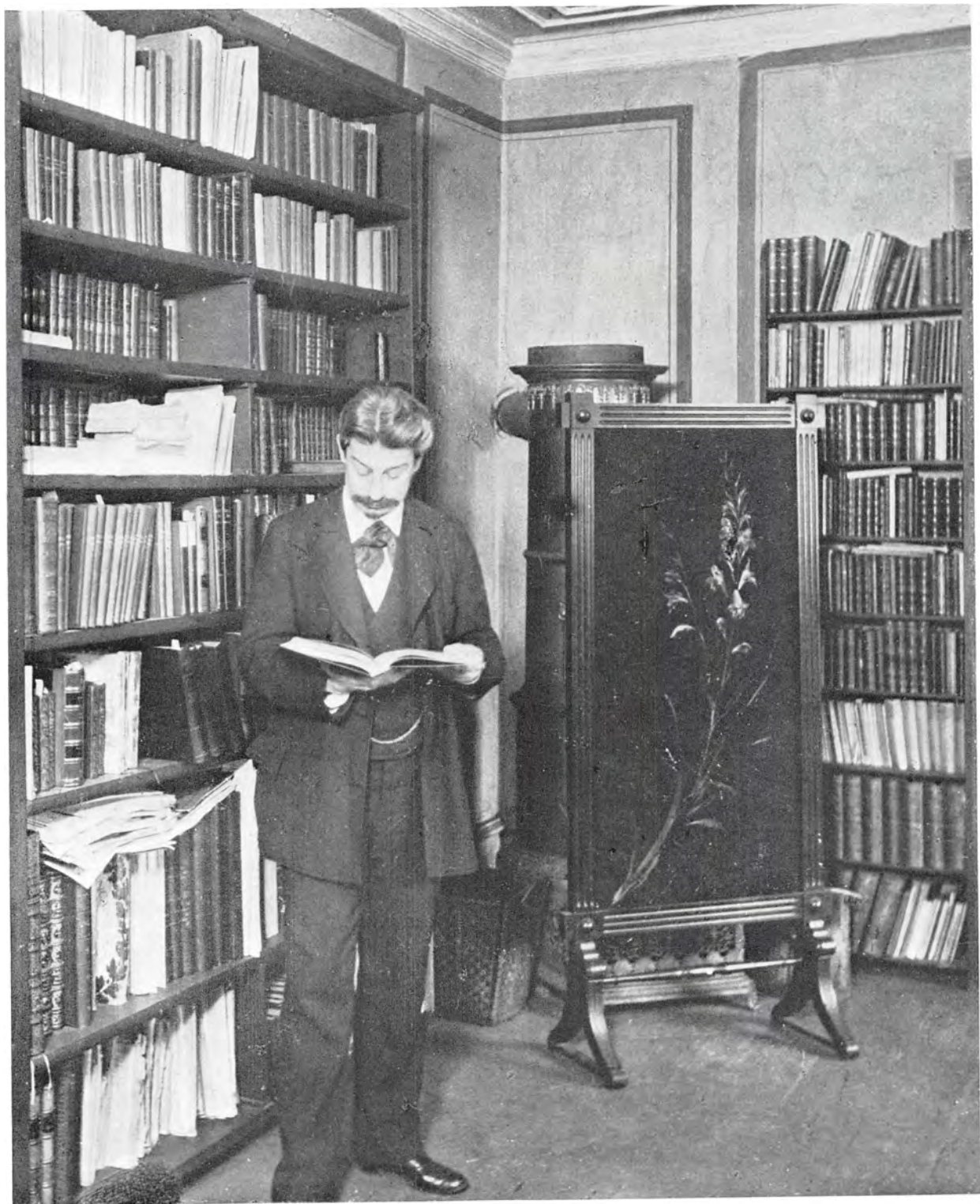
Socialisterne forener sig

Deltagerne i bogtrykkernes fagforeningskongres 1876

»Under brydningen mellem den romanske og den germanske natur og kultur står den moderne jøde på et arkimedisk punkt udenfor de ariske stammers medfødte begrænsning, ligesom på et højt sted med fri horisont«. Således skrev den unge Georg Brandes i et portræt af Meïr Goldschmidt, men havde antagelig også sig selv i tankerne. Skønt født og opdraget bag Københavns volde tænkte Georg Brandes i europæiske baner. Allerede som ganske ung følte han det som et kald at bibringe dansk kultur nye impulser, navnlig fra den litterære udvikling i Frankrig, positivismen, tolket af Hippolyte Taine og realiseret i Emile Zolas romaner. Hans mål var at give Danmarks kulturliv en fornyelse, at føre danske forfattere bort fra det romantiske livssyn, der stadig var fremherskende.

I november 1871 begyndte Georg Brandes en række offentlige forelæsninger om hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur. Det agitatoriske islæt og den ofte sarkastiske tone i de blændende forelæsninger vakte voldsom opsigt. For mange unge blev hans krav om realisme i litteratur og kunst et slags evangelium; der dannedes en »menighed« af unge akademikere og kunstnere omkring ham. Men i konservative kredse forargedes man over den provokerende form og hans venstreorienterede holdning. Også højskolen reagerede mod det ikke-danske tilsnit og åndshovmodet i Brandes' ideer, »københavneri« var den nedsettende betegnelse for den ny retning. Men trods modstand blev Brandes centrum i en stadig større kreds af moderne venstre-radikale, som brød en breche i byernes konservative miljø, kulturelt såvel som politisk.

Store fuldriggere, små pæreskuder og osende dampskibe, en broget blanding af fortid og nutid i skibsfarten prægede danske havne efter 1870. Den hastige tekniske udvikling betød en revolution i international transport. I Danmark havde man i mere end 50 år set dampskibe; men først efter 1870 slog dampdriften for alvor igennem og blev ødelæggende konkurrent til de stolte sejlskibe. Landene kom nærmere til hinanden. For Danmark betød dampskibene en nærmere kontakt med England – en ny mulighed for eksport. Let fordærvelige landbrugsvarer kunne nå dette marked i løbet af ca. 48 timer, hvor det før tog knap en uge. Tabet af Slesvig og Holsten var erhvervsøkonomisk ikke nogen ulykke for Danmark. Konkurrencen fra avanceret godsdrift og industri i hertugdømmerne havde virket hæmmende i kongeriget. Med adskillelsen rejste sig nyt initiativ og bl.a. ønsket om et nyt eksportmarked. Forudseende godsejere og erhvervsfolk pegede på England, og som en begyndelse vedtog rigsdagen i 1868 anlæggelsen af havnen på kysten inden for Fanø, Esbjerg – en af de bedste statsinvesteringer i dansk historie. Havnen blev taget i brug i 1874 og udbyggedes videre i de følgende år i takt med en stærk vækst i dansk englandseksport. Sammen med havnen voksede også byen Esbjerg op med en helt amerikansk fart, en af de få danske bydannelse i større stil i nyere tid.

Parti af Esbjerg havn ca. 1890

Slumkvarterer, baggårde uden lys og luft, usunde legepladser for børn, det er et problem, som storbyerne har arvet fra tiden før 1914. At stable folk op oven på hinanden i høje beboelseshuse var ganske vist ikke noget nyt i det 19. århundrede. De gamle byer var spærret inde bag forsvarsværker, så beboelsen måtte stræbe i højden, fordi byggegrundene steg i pris.

I 1870 var København mere overbefolket end nogen sinde. Men nu sløjfede man voldene og tillod byggeri i voldkvartererne og på »broerne«, området uden for søerne. Et vældigt spekulationsbyggeri begyndte med henblik på den stadig voksende indvandring til byen – endeløse gader med fem-etagers lejekaserner finansieret af entreprenører og sagførere. At finde lejere var ikke svært, da Københavns befolkning alene 1860-80 steg med mere end 50 procent. I 1880 boede en fjerdedel af byens befolkning i baggårde og kælderlejligheder. Til trods for, at det åbne land lå frit til bebyggelse, klumpede spekulanterne alligevel byens tilvækst sammen i kasernebyggeri. Nørrebro og Vesterbro blev endnu tættere bebygget end den indre by. Kvaliteten i byggeriet kunne ikke blive god, fordi huslejen skulle være lav. Lejlighederne var beregnet for den fattige, tilvandrede befolkning, der i lange perioder kunne være arbejdsløse.

Også de større danske købstæder, Århus, Ålborg og Odense, fik lignende spekulationsbyggeri; men det var dog navnlig København, der blev belempret med slumproblemet. Byen voksede stærkere end nogen anden købstad. En fjerdedel af hele landets befolkning blev koncentreret i én by!

Baggårdsparti på Nørrebro

Årene efter 1870 kalder man ofte - med et tysk udtryk - »Gründertiden«. Utallige nye industrivirksomheder opstod – tit i form af aktieselskaber. De var ikke alle lige solide, og mange forsvandt igen, men kun for at give plads for nye.

Midt i denne hektiske udvikling stod C. F. Tietgen - direktør for landets første handelsbank, Privatbanken. Med denne som udgangspunkt tog han initiativet til oprettelsen af en lang række aktieselskaber.

Tietgens ideal var stordrift. At mange konkurrenter og mindre virksomhedsledere blev fejet til side, bekymrede ham næppe. I 1866 samlede han en række mindre rederier i Det forenede Dampskibsselskab, der gav den danske skibsfart et kraftigt skub fremad. I internationalt format var desuden Det store nordiske Telegraf-selskab, der også var hans værk, foruden Burmeister & Wain, De danske Sukkerfabrikker og mange andre selskaber. Hans dygtighed og enestående position gjorde ham til en højt respekteret, men også ensom mand. Sin store private formue brugte han til at realisere opførelsen af Frederikskirken i København; men hermed erklærede han også sin livsgerning for afsluttet. I 1896 trak han sig tilbage fra alle sine virksomheder. Hans efterfølger som den store mand i dansk erhvervsliv blev H. N. Andersen med firmaerne omkring Østasiatisk Kompagni.

På C. F. Hansens Christiansborg var det tidligere trongemak om-dannet til brug for Folketinget. Her havde folkestyrets national-liberale ophavsmænd forestillet sig, at friheden til at tænke og tale skulle udfolde sig i en frugtbar debat, at de »oplyste og dannede« skulle føre ordet til folkets bedste. Nu var de gamle nationalliberale blevet yderst betænkelige ved udviklingen. Til højre for dem stod godsejerne, til venstre bønderne - eller »transtøvlernerne«, som de kaldte dem.

Halvfjerserne og firserne blev den hårdeste kamptid i dansk parlamentarisk historie, en march på stedet uden større reformer, skønt landet var inde i en rivende social og økonomisk udvikling. Det store flertal i Folketinget under Christen Bergs ledelse krævede regeringsmagten, men blev standset i sine stormløb af Landstingets Højre og af regeringen Estrup, der tiltrådte 1875 og holdt ud i næsten tyve år.

Kampen var udtryk for dybtgående modsætninger ude i landet mellem de voksende byer og befolkningsflertallet på landet, mellem bønder og godsejere. Striden slog navnlig ud i lys lue omkring behandlingen af de årlige finanslove, der oftest blev vedtaget i forskellig form af Folketing og Landsting. I 1876-77 var det særlig galt. Venstre var fast besluttet på at forjage ministeriet Estrup ved at standse finansloven. Da benyttede regeringen sig af et lammende modtræk. Estrup hjemsendte Rigsdagen og udstedte en »provisorisk« finanslov trods Venstres og det meste af befolkningens rasende protester. I den følgende samling lykkedes det alligevel Højre at skabe et forlig om loven. Men dermed blev Det forenede Venstre spaltet i to fraktioner, en moderat, ledet af Frede Bojsen og grev Holstein-Ledreborg, og en »radikal« under Berg og den unge Viggo Hørup.

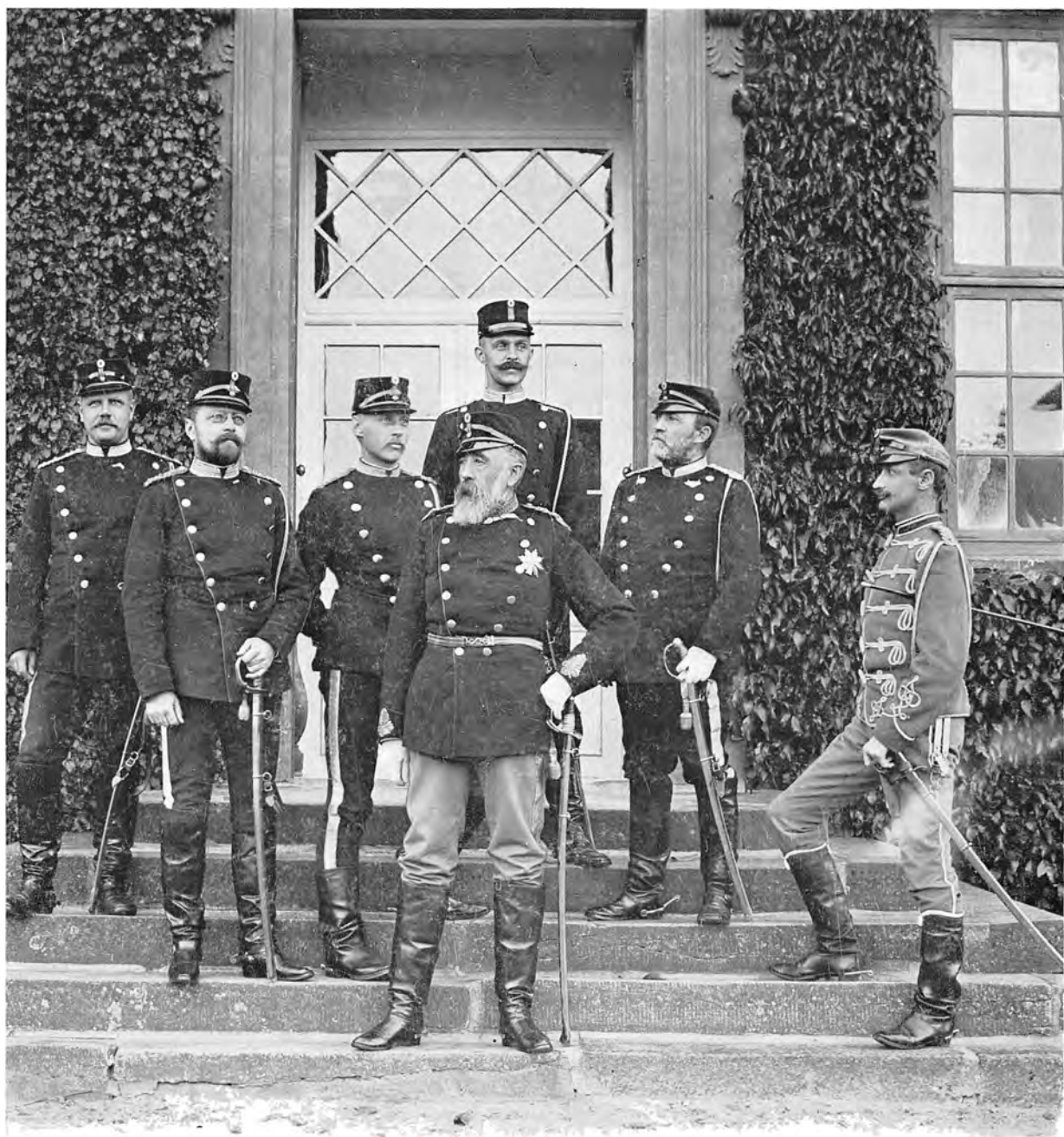

Folketingssalen på Christiansborg 1877

De danske officerer i Estruptiden kæmpede ikke med krudt og kanoner mod ydre fjender, men deltog nok så aktivt i den politiske kamp mellem Højre og Venstre. De sloges for større bevilgninger til forsvaret, og navnlig blev det en livssag for hærens officerer, at København skulle gøres til en stærk militær befæstning i lighed med Antwerpen og andre byer i Europa. Det store flertal af de højere officerer troede ikke, at landet som helhed lod sig forsvare mod en eventuel fjende. De mente Tyskland. Der måtte skabes en fæstning, som kunne holde stand netop så længe, at en venligtsindet stormagt kunne komme Danmark til undsætning.

Venstre som helhed var langt fra modstander af et forsvar; men dels var sparsommelighed i statshusholdningen et kernepunkt i dette bondepartis program, og især var tanken om at befæste København, Højres højborg, og blotlægge resten af landet aldeles uacceptabel for Venstre. Modstanden mod fæstningen var et af de få punkter, hvor alle afskygninger af partiet kunne enes. Men hærens officerer drev voldsomt på for at gennemtvinge befæstningen, og regeringen støttede dem - måske mere fra et rent politisk end ud fra et militært synspunkt. Forsvarssagen bidrog derfor til at tilspidse kampen mellem partierne og tvang dem ud i de ekstreme synspunkter, det reaktionære mod det radikale. Den temperamentsfulde oberst Jesper Bahnson var fæstningsagens drivkraft og manden, der som krigsminister efter 1884 virkelig gennemførte fæstningens opførelse trods Folketingets protest.

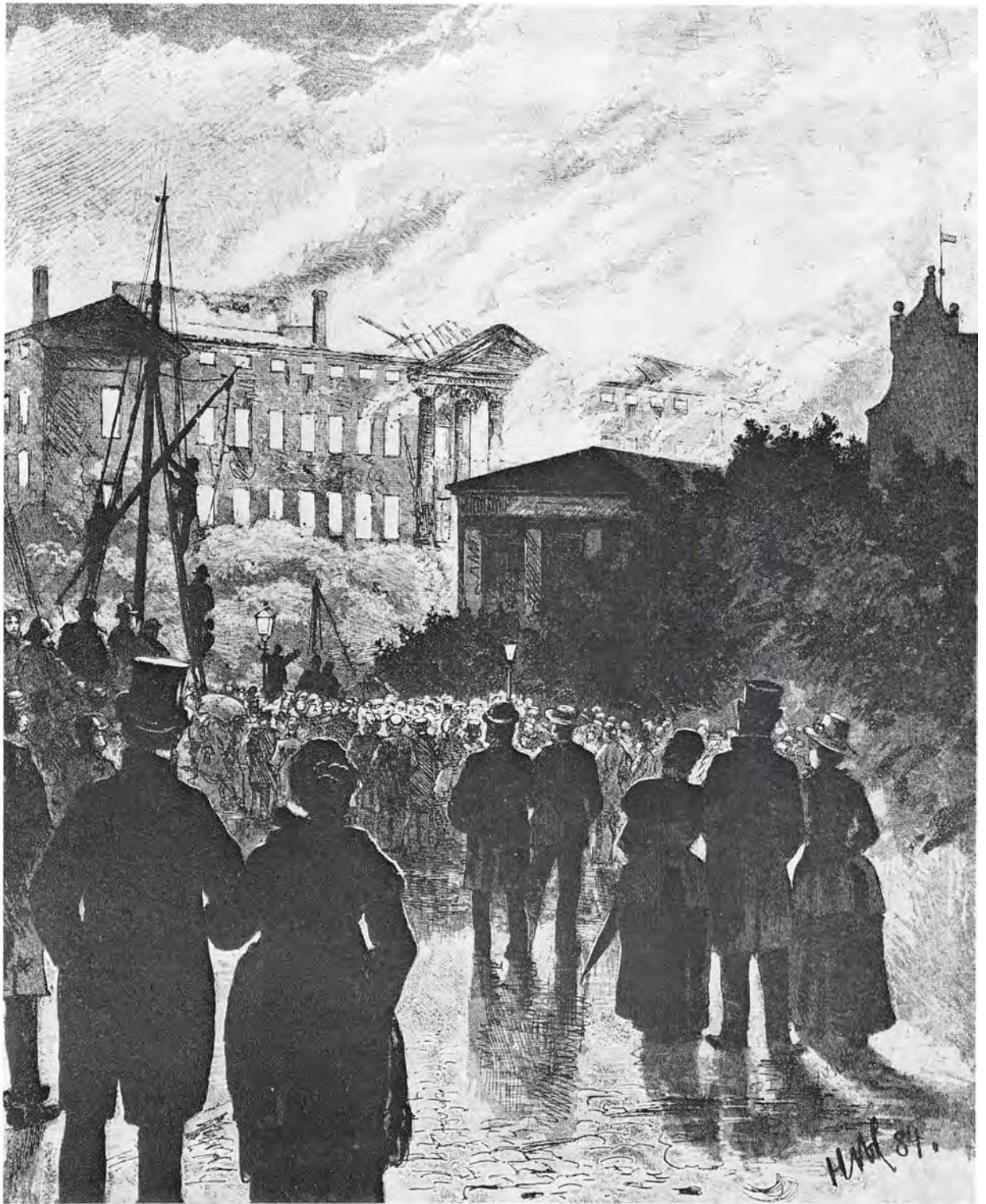

Øvelsesdivisionens stab 1895. I midten general Bahnsen

En dystre uhyggestemning greb tilskuerne, ja hele Danmark, da landets største og stolteste bygning, Christiansborg, nedbrændte natten mellem den 3. og 4. oktober 1884.

Uhyggestemningen forstærkedes ved den nærliggende symbolik, der lå i branden i forhold til den politiske situation på samme tid. Netop i 1884 var spændingen på bristepunktet, og slotsbranden virkede på alle, som om det politiske system dermed var brudt sammen. Hvordan skulle man nogen sinde komme ud af de tilsyneladende uløselige modsætninger mellem Venstre og Højre, mellem Folketinget og Landstinget? Folketinget gik nu voldsomt frem for at tvinge regeringen Estrup bort. Siden 1882 havde Venstre standset så godt som al lovgivning, gemt dem hen i »begravelsesudvalg«. »Alt skal visne i hænderne på det ministerium, der trodser den almindelige valgret,« erklærede Christen Berg.

Den politiske strid delte bogstavelig talt befolkningen i to adskilte dele; en højretilhænger og en venstremand kunne ikke være i stue sammen. Under de omstændigheder kunne man ikke vedtage noget om en genopbygning af Christiansborg, og ruinerne kom derfor til at ligge urørte i ca. 25 år, førend et nyt slot blev rejst.

Jacob Brønnum Scavenius Estrup var typen på en dansk gods-ejer i det 19. århundrede, båret af gamle traditioner også når det angik opfattelsen af befolkningen under hans egen stand. Han mente, at folket burde regeres efter samme patriarkalske system som det, han som ejer af Skaføgaard og Kongsdal benyttede over for fæstere, husmænd og landarbejdere. Den almindelige valgret, der blev indført 1849, fandt han var »en af tidens sletteste opfindelser«, og da Folketinget i 1870'erne krævede regeringen sammensat efter dette tings flertal, stillede han sig til sin konges rådighed som konsejlspræsident for at lære Folketinget noget andet. Med sin stejle vilje dominerede han helt Landstingets standsfæller i en hensynsløs kamp mod Folketinget. Tilsyneladende stod Estrup passiv og så til, når rigsdagens to ting sloges om de årlige finanslove; men i virkeligheden gjorde Højre næppe noget politisk skridt uden at have hørt konsejlspræsidenten forinden.

Efter 1881 tilspidsedes kampen yderligere, og i 1885 slog Estrup til og indledte »det store provisorium«. I ni år regerede hans regering landet uden om Folketinget, som derved trods protester var lammet. Sammen med de provisoriske finanslove gennemførte Estrup diktatorisk en række foranstaltninger mod oprørsforsøg, bl. a. oprettelsen af et gendarmkorps, der med væbnet magt skulle dæmpe de ophidsede gemytter i Jylland. I 1886 begyndte Estrup og krigsminister Bahnson bygningen af Københavns befæstning - også en provokation mod befolkningens venstreflertal. Estrups usmidige forsøg på at standse en uundgåelig demokratisk udvikling var en parallel til reaktionære strømninger også i andre europæiske lande.

J. B. S. Estrup 1895

C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs var Danmarks største godsejer og rigeste mand. Ganske vist bortsolgte han efterhånden fæstegårdene fra sine godser; men den hovedgårdsjord, der blev tilbage, gav større indtægter end nogensinde. Grev Frijs ejede en halv snes herregårde - heriblandt Frijsenborg. Han lod hovedbygningen ombygge i 1860'erne og fik en slotslignende residens. På Frijsenborg levede man i aristokratisk engelsk stil. Jagterne i de store østjyske skove var en yndet forlystelse.

Grev Frijs havde været konsejlspræsident i årene 1866-70. Derefter trak han sig ud af politik; men hans indflydelse var stadig stor, og han var respekteret i vide kredse for sin retlinethed, sin patriotisme og sin rigdom.

Der var 16-1700 godsejere i Danmark. Ingen af dem kunne måle sig med grev Frijs til Frijsenborg; men de nød alle godt af

de gode priser på landbrugsvarer, og mange af dem var knyttet til hinanden ved slægtsbånd. Deres følelse af standsfællesskab blev styrket i den politiske kamptid efter 1872.

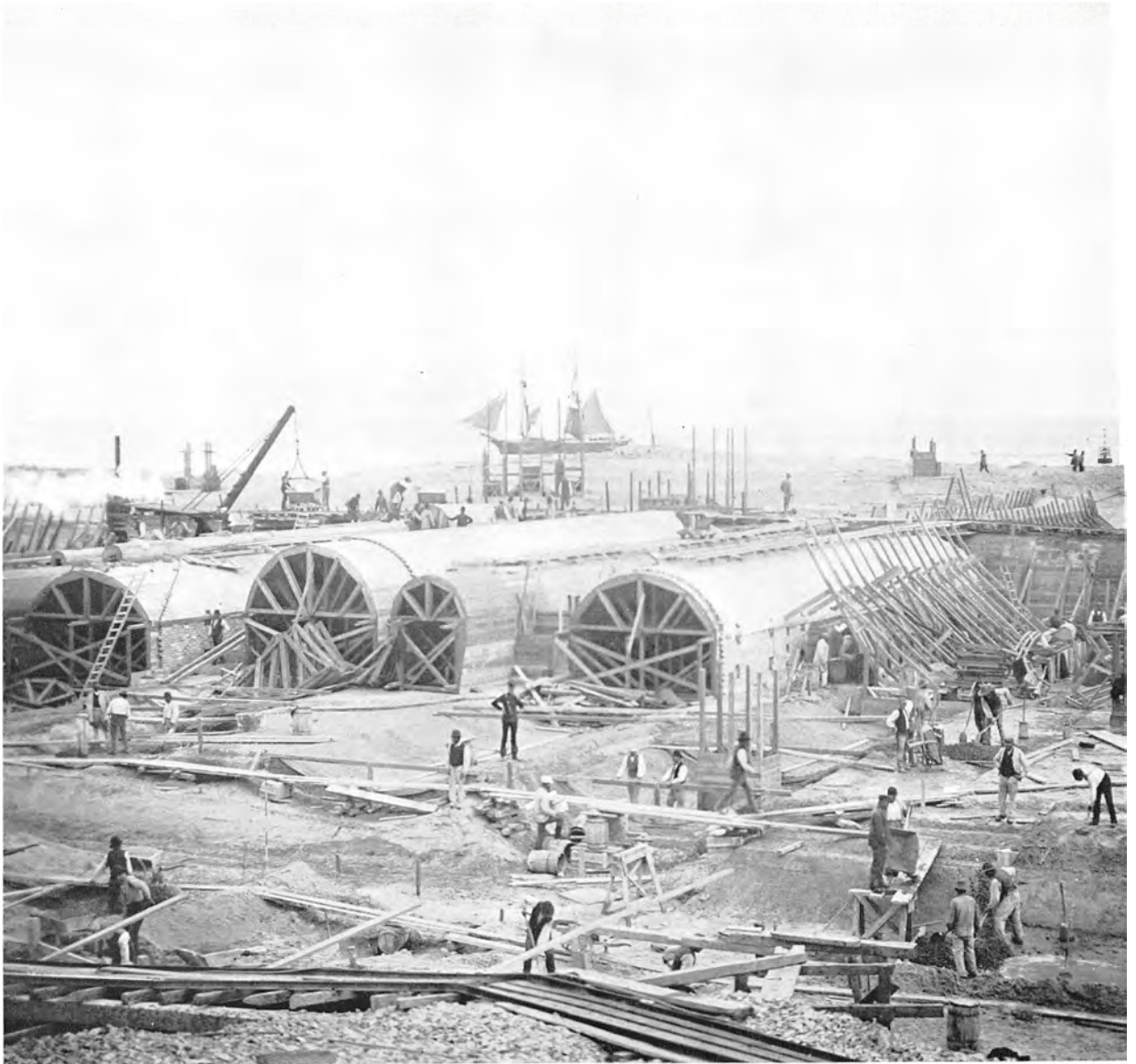
På det lokale plan stod de særdeles stærkt endnu op mod århundredskiftet. De store jordbesiddere var »fødte« medlemmer af sognerådene, og ved de store kampvalg i 1880'erne skete det, at de lagde pres på deres undergivne for at få dem til at stemme på Højre. I Holbæk amt udarbejdede godsejerne fælles retningslinjer for de repressalier, man skulle tage i brug over for husmænd og tyende, der ytrede sympati for Venstre. Men den stærkeste modstand mødte venstrefolkene nok i den traditionelle almuespekt for »herremanden«, der forgrenede sig langt ind i byerne. Borgerskabets - uopnåelige - ideal var stadig godsejerens frie og herskabelige liv.

Parforcejagt på
Frijsenborg 1882

Vest for København opførte man fra 1886 den lange »enceinte«, et 14 km voldanlæg med kanonstillinger. Nord for byen anlagdes en lang række enkeltforter og batterier, Ordrupfortet, Charlottenlundfortet og Christiansholmsfortet, samt det lille Garderhøjfort, som blev bygget for private midler indsamlet af forsvarsivrige højrefolk. Mod søsiden var hovedstaden allerede i 1858-59 blevet udstyret med nogle mindre forter. Endelig anlagdes den nye fæstning Middelgrunden som en kunstig ø, en opfyldning på 7 meter vand 7 km ude i Øresund. Da den var færdig i 1893, erklærede krigsminister Bahnson, at befæstningen var fuldført.

Både fra et militært og et politisk synspunkt kan bygningen af Københavns befæstning nu forekomme som et forstemmende afsnit af dansk historie. Militært set gik den tekniske udvikling netop ved den tid så hurtigt, navnlig hvad kanoners rækkevidde og træfsikkerhed angik, at befæstningen meget hurtigt måtte betragtes som forældet. Politisk set var det en krise for folkestyret, at et mindretal uden om Folketinget under bygningen anvendte ca. 40 pct. af statens årlige indkomster til byggeriet. Dertil kommer, at de ledende ikke-militære ministre synes at have set fæstningsbyggeriet som et middel til at undertrykke folketingsflertallet. I hvert fald viste Estrup ikke nogen egentlig forståelse for de saglige, udenrigspolitiske motiver for at opføre det vældige anlæg.

Middelgrundsfortet under opførelse 1892

»Det moderne gennembruds mænd« kaldte Georg Brandes digtere og kunstnere, der samlede sig omkring hans ideer; en meget forskelligartet forsamling hvad social baggrund og udtryksform angik, men med en kraftig fælles vilje til at ville gøre op med den ældre generations åndsretning, romantikken. De var enige om, at generationerne fra 1848 og 1864 havde været virkelighedsfjerne - »al dannelse var litterær og hele litteraturen fantastisk«. De krævede, at kunsten skulle være samfundsnær, engageret i tidens problemer. Fælles for gruppen var også den indflydelse, som Darwins udviklingsteorier fra 1859 fik for deres livsholdning. Darwinismen medførte, at de fleste blev erklærede fritænkere, noget som virkede stærkt provokerende.

I selskabet »Bogstaveligheden«, der blev grundlagt i marts 1880, mødtes en række af de kunstnere og videnskabsmænd, der fulgte Georg Brandes og selv fik en afgørende indflydelse på dansk åndsliv i det 20. århundrede. Her kom digterne Sophus Schandorph, Holger Drachmann og J. P. Jacobsen - sikkert det største forfattertalent blandt Brandes' tilhængere. Foruden sit eget lille skønlitterære forfatterskab nåede han i sin korte tilværelse at oversætte Darwins værker til dansk. I »Bogstaveligheden« kom også videnskabsmænd som filosofen Harald Høffding og historikeren Kristian Erslev samt realismens første malere - heriblandt Kristian Zahrtmann.

J. P. Jacobsen læser »Pesten i Bergamo« 1882 i foreningen »Bogstaveligheden«

Mens partierne på Rigsdagen forsøgte at slide hinanden op i en udmattelseskrig, der i lange perioder satte alting i stå, foregik der meget ude i det landbrug, hvorfra både godsejerne og bønderne kom – mest hos bønderne. Fra Englands arbejderbyer fik man en ny idé: brugsforeninger. I tiden op til 1880 opstod der omtrent 100. De var ret små, men selve tanken bag dem – solidariteten blandt medlemmerne og følelsen af et økonomisk medansvar – viste sig frugtbar. Nye opfindelser begyndte også at sætte sit præg - f.eks. den mekaniske centrifuge, der langt hurtigere end den gamle håndkerne kunne kerne mælk til smør. Af disse to elementer - solidariteten og teknikken - opstod andelsbevægelsen.

Der var grund til at være stolt af andelsvirksomhederne. De var et resultat af en enestående initiativrigdom i Danmark, en triumf for dansk landbrug, der uden statsstøtte eller -ledelse foretog en radikal omlægning af produktion og organiserede sig i indkøbs- og afsætningsled på en måde, der gjorde Danmark til et foregangsland i Europa på dette område. Indtil omkring 1870 havde kornproduktion og -eksport været landbrugets fornemste indtjening. Men fra denne tid begyndte et voldsomt fald i kornpriserne, russisk og amerikansk hvede strømmede til Europa og trykkede priserne. Det udløste i landbruget en alvorlig krise, der navnlig blev katastrofal i 1880'erne. Som en udvej af miseren begyndte landmændene at anvende deres korn til at opfodre køer og grise med henblik på frembringelse af animalske produkter, smør, ost, flæsk osv. Med blik for det rentable i fællesdrift skød andelsmejerier og -slagterier op som paddehatte over hele landet. Den vilje til lokalt samarbejde, der var forudsætning for andelsbevægelsens opbygning var et resultat af højskolernes oplysningsarbejde og et udtryk for det sammenhold i landbokredse, der fulgte af de spændte politiske forhold. Landbefolkningen ville vise, at den kunne klare sig uden byernes protektion.

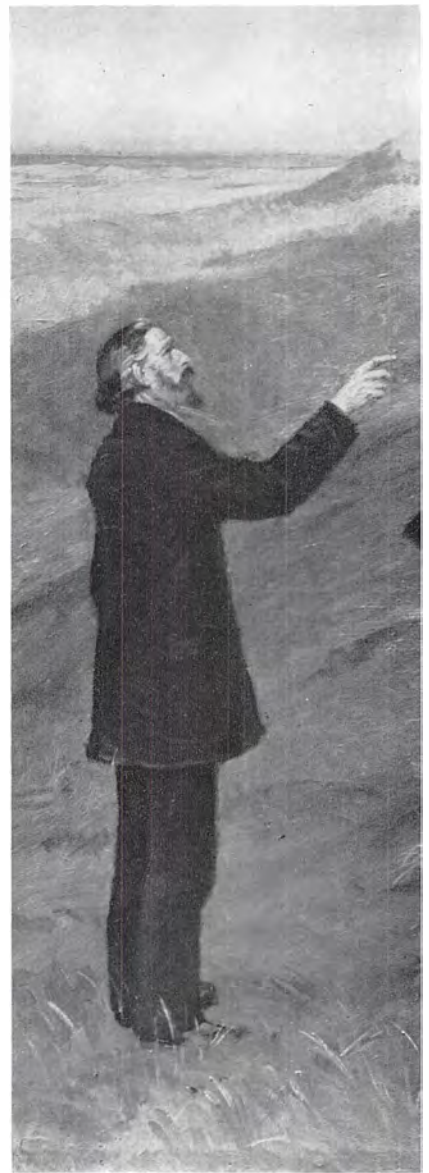
Optog foran Esbjerg Svineslagteri 1893

Den religiøse vækkelse, der mange steder var gået forud for den politiske vækkelse, fortsatte usvækket i anden halvdel af 1800-årene. Medens grundtvigianerne udbredte den »glade kristendom«, som deres modstandere sagde, og forenede denne med en stærk politisk bevidsthed, søgte Indre Mission at drage sine tilhængere bort fra enhver form for verdslighed - herunder også politik, for at samle dem om en brændende bibelforkyndelse. Missionen havde sine rødder i 1700-årenes pietisme. Omvendelse, nåde og frelse var ord, der ustandselig gik igen i de omvandrende missionærs tale. Især i den fattigste del af Vestjylland fik Indre Mission med sit alvorfulde præg meget stor indflydelse.

Missionen fik sværere ved at slå igennem i byerne, selv om disse med de hastigt voksende arbejderkvarterer både havde social nød og et stærkt religiøst behov. Til gengæld fandt Frelsens Hær - en afdeling af den engelske Salvation Army - netop sin slagmark i byerne. Hærens festlige slagsange til akkompagnement af hornorkestre, dens ligefremme forkyndelse og dens håndfaste måde at angribe sociale problemer på - alt dette gav den en stor tilhængerskare.

Alt i alt betød de folkelige vækkelser, at den danske folkekirke mistede sit entydige præg - og sognepræsten sin patriarkalske position. Mellem de forskellige retninger - navnlig grundtvigianere og missionsfolk - indtraf der voldsomme sammenstød. Stridighederne gik så vidt, at endog de danskfødte udvandrere i USA blev splittet i flere lejre. Deres standpunkter havde de med hjemmefra.

Missionsmøde i klitterne
ved Skagen 1903

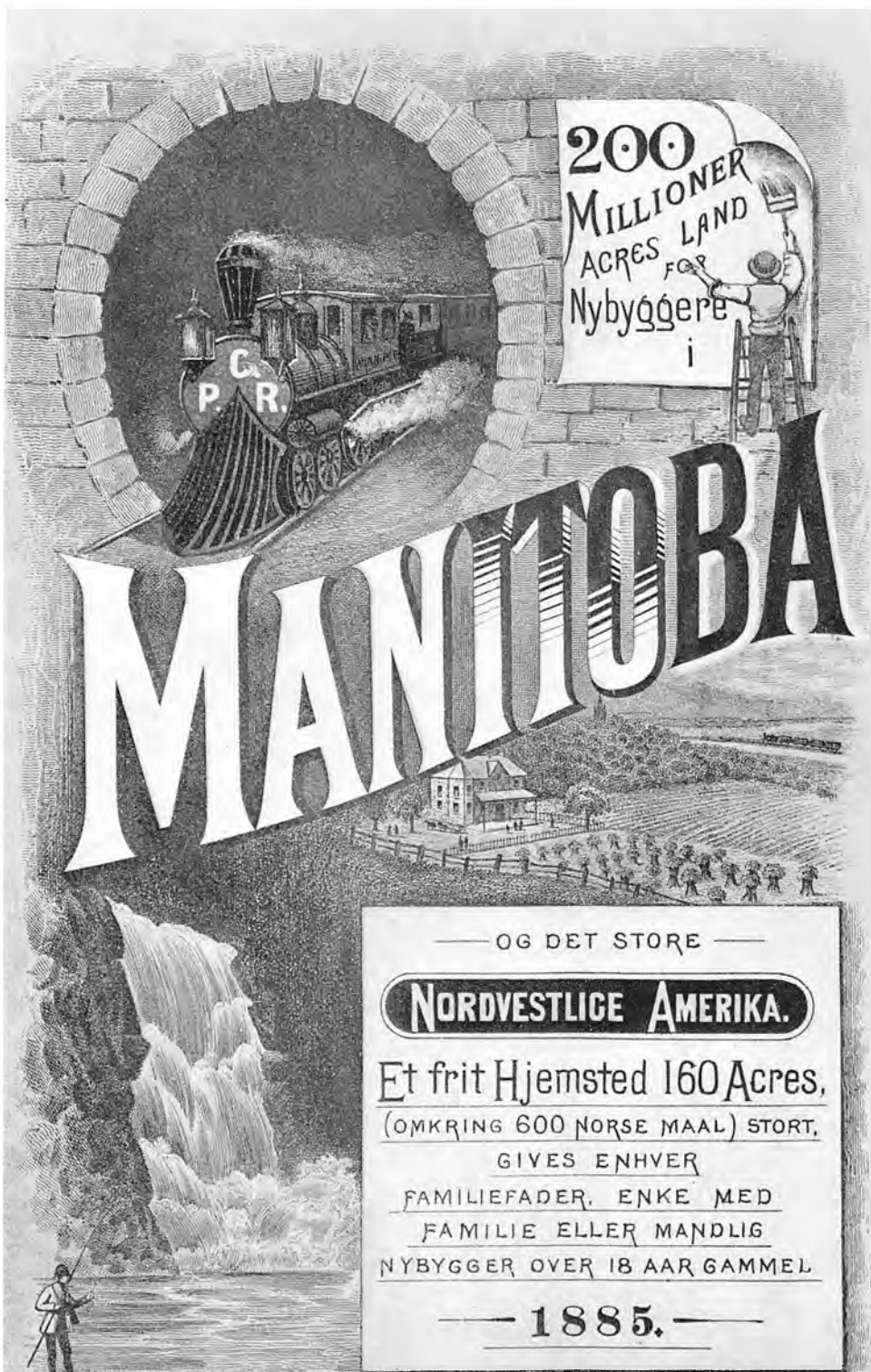
Man behøvede ikke nogen større kapital for at kunne starte et dagblad i anden halvdel af forrige århundrede. Havde man nogle få hundrede abonnenter, kunne bladet ernære en redaktør og måske en enkelt medarbejder til. Avisens fire sider - for der var sjældent flere - blev fyldt med referater af møder i Rigsdagen, af lokale politiske møder og korte notitser om begivenheder i ind- og udland. Godt stof var også korn- og torvepriser, og helt uundværlig var den fortsatte roman, der kunne klippes ud og gemmes. Omkring 1870 var der 41 aviser i Danmark. Tredive år senere var tallet vokset til 206 - altså en femdobling. Til de ældste aviser hørte de konservative blade, Berlingske Tidende og alle Stiftstidender. De nye blade var hovedsageligt oppositionsaviser. Venstres fører, Christen Berg, grundlagde selv en lang række lokale blade, herunder samtlige amtstidender. I København havde Venstre siden 1873 fået fodfæste med Morgenbladet.

Redaktøren af Aalborg Amtstidende Vilhelm Lassen betegnede det danske avispublikum som »et Amerika, til hvilket der årlig indvandrer tusinder af nybyggere. De kommer fra dybe kældre og fra de højeste kviste, fra tjenestepige- og karlekamre ... De har aldrig været med før; men nu kommer de, og de *skal* optages, naturaliseres.« At disse nye kredse begyndte at fatte interesse for offentlige anliggender, opfattede Vilhelm Lassen som et udtryk for, at de var »på nippet til at blive samfundsborgere.« Den hårde kamptid i 1880-erne skabte mere radikale blade, end man havde haft før. Under Emil Wiinblads ledelse tidoblede Socialdemokraten sit oplag på få år, og med Århus-bladet Demokraten begyndte socialdemokraterne at vise fanen i provinsen 1884. Året efter opstod Politiken under ledelse af Viggo Hørup, der havde forladt Morgenbladet for at skabe et talerør for en radikal venstrepolitik. Hørup selv var navnlig kendt som en skarp lederskribent; mens hans blad udmærkede sig også ved at knytte unge idérige medarbejdere til sig - navnlig Viggo Cavling, der i Danmark indførte den journalistiske reportage.

I USA og Canada dannedes i tiderne før 1914 en lang række små filialer af Danmark, små landbrugssamfund på den udstrakte prærie bestående af danske emigranter, der bevarede dansk sprog, tankegang og kirkeliv trods den store afstand til hjemlandet. Udvandringen til Amerika tog fart efter 1868, en massebevægelse, der umærkeligt berøvede Danmark ikke mindre end ca. 300.000 mennesker. Det var navnlig de danske øer, der mistede arbejdskraft: Bornholm, Langeland, Lolland-Falster, foruden Sydsjælland og Nordjylland. Byerne var relativt set hårdest ramt. Den store indvandring fra land til by gav arbejdsløshed dér, og mange af disse arbejdsløse samlede da deres sidste pengemidler til køb af billetten til Amerika. En betydelig del af udvandrerne blev hentet over Atlanten af slægt og venner i Amerika, der betalte deres rejse. Men udvandringen blev desuden også ansporet ved en livlig propagandavirksomhed fra de oversøiske lande og fra de store engelske og tyske atlantehavsrederier, der havde et netværk af agenter placeret overalt i landet. I 1880'erne, hvor udvandringen var størst, arbejdede over 1.000 rederiagenter i Danmark for at øge emigrationen.

Rederierne anvendte også det middel at sende dansk-amerikanere gratis til Danmark for en vinter på betingelse af, at de om foråret kunne mønstre et selskab på ti eller flere nye udvandrere. Efter århundredskiftet, da det blev vanskeligt at få gratis jord i USA, tog udvandringen til Canada stærkt til.

200
MILLIONER
ACRES LAND
FOR
Nybyggere
i

MANITOBA

— OG DET STORE —

NORDVESTLIGE AMERIKA.

Et frit Hjemsted 160 Acres,
(OMKRING 600 NORSE MAAL) STORT,
GIVES ENHVER
FAMILIEFADER, ENKE MED
FAMILIE ELLER MANDLIG
NYBYGGER OVER 18 AAR GAMMEL.

— 1885. —

Medens Danmark i 1880'erne gennemlevede politiske kriser, sociale brydninger og økonomiske konjunkturedgange, levede Christian IX og hans dronning Louise et roligt familieliv, tilsyneladende ret uberørt af landets vanskeligheder. Deres to ældste døtre, Alexandra og Dagmar, blev gift med tronfølgerne til den engelske og den russiske trone, medens den næstældste søn, Vilhelm, blev konge af Grækenland i 1863 under navnet Georg I. Fredensborg blev rammen om en familieidyl med hyppige besøg af kongelige fra England og Rusland, der nød det fredelige og borgerligt-stemte miljø i Danmark. For København og Nordsjællands befolkning var dette blomstrende fyrsteliv et kærkomment samtaleemne. Man tog på udflugt for at få et glimt af den trinde engelske prins af Wales eller den bjørneagtige zar med sine kosaktjenere.

Men set fra et alment politisk synspunkt må det siges, at Christian IX, optaget som han var af det travle familieliv og omgivet af stærkt reaktionære fyrstelige og adelige, i nogen grad glemte at varetage sin pligt til at vedligeholde en rolig udvikling i sit land. Gennem sin indflydelse på regeringsdannelsen kunne kongen have gydt olie på de oprørte bølger og dermed have gjort sejladsen ud af det 19. og ind i det 20. århundrede mere jævn og rolig.

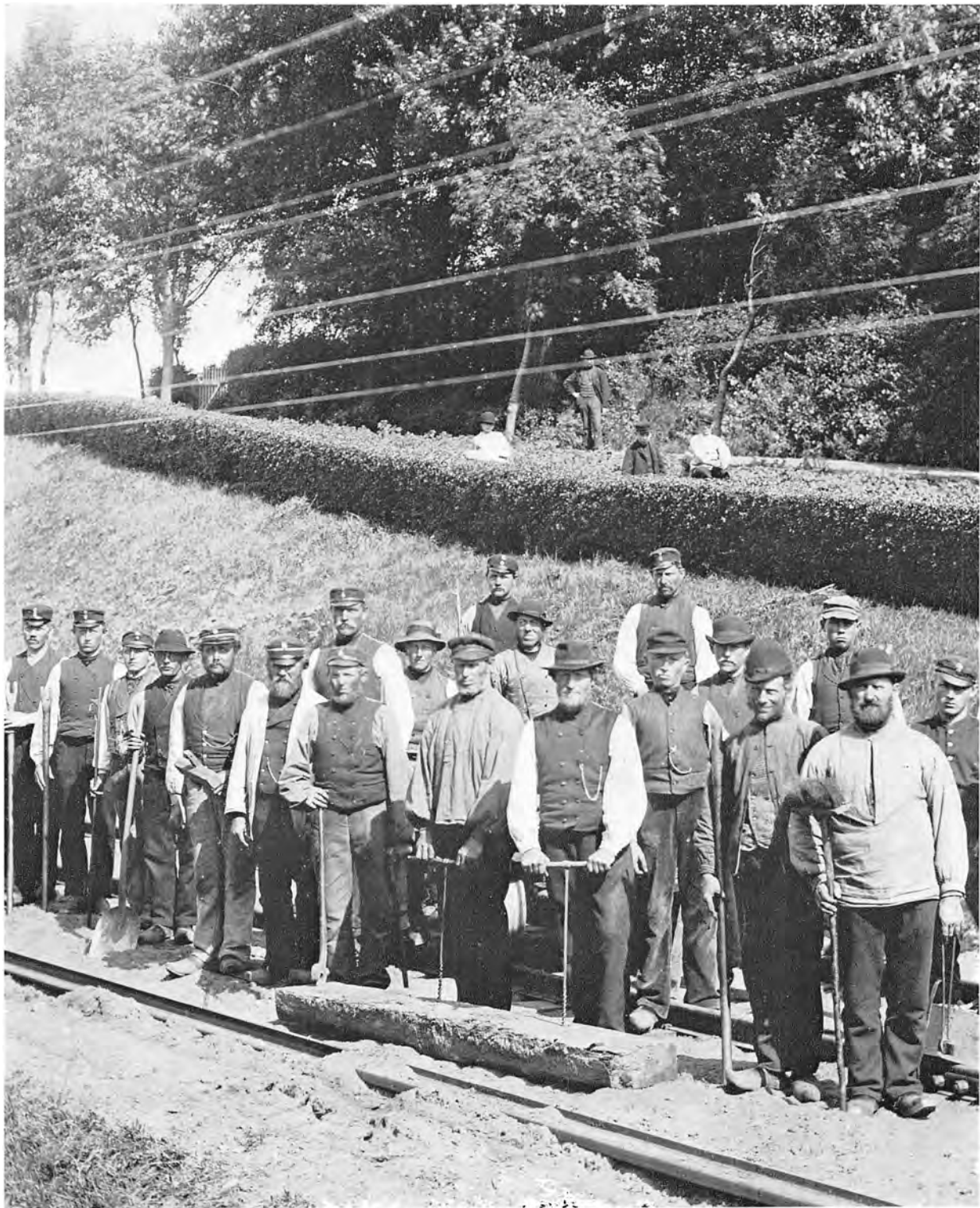

Kong Christian IX med familie ved Fredensborg Slot ca.1895

Et nyt træk føjedes til det danske landskab i 1800-tallet. Netværk af jernbaneskiner og telegraftråde kom til at krydse landet. Jernbanerne var det store mirakel, et nyt blodkarsystem i samfundet, der gav en hidtil ukendt cirkulation, en større bevægelighed i befolkningsmønstret, større muligheder for vareomsætningen og en lettere forbindelse til den store verden uden for Danmark.

Det store gennembrud i jernbanebyggeriet kom i perioden 1868-1878. Gunstige konjunkturer gav staten mulighed for at investere i anlæg på tværs og på langs af Jylland og i kortere strækninger på Øerne. Mange steder mødte man de store flokke af jernbanearbejdere, »børsterne«, der baksede med sveller og de moderne stålskiner. Staten påtog sig de længere strækninger, medens privatbaner - ofte dog med stor offentlig støtte - sørgede for stikbaner. Stationsbyen blev et væsentligt træk i befolkningsudviklingen med en vækst ofte mange gange større end købstædernes. Den politiske kamptid i 1880'erne hæmmede jernbanebyggeriet; men med forliget i 1894 vedtoges bygning af 29 privatbaner, og i 1908 fortsatte man med yderligere 51 nye, mindre baner.

Ofte var der lokal strid og kiv om forløbet af jernbanelinierne, der fik et noget snoet forløb for at tilfredsstille så mange som muligt. Før 1914 havde landet et banenet på 3400 km skinner, hvoraf en væsentlig del allerede da var urentabelt. I modsætning til mange andre lande blev godstransporten ikke overvældende på danske jernbaner, fordi den søværts transport fortsat var både billigere og lettere.

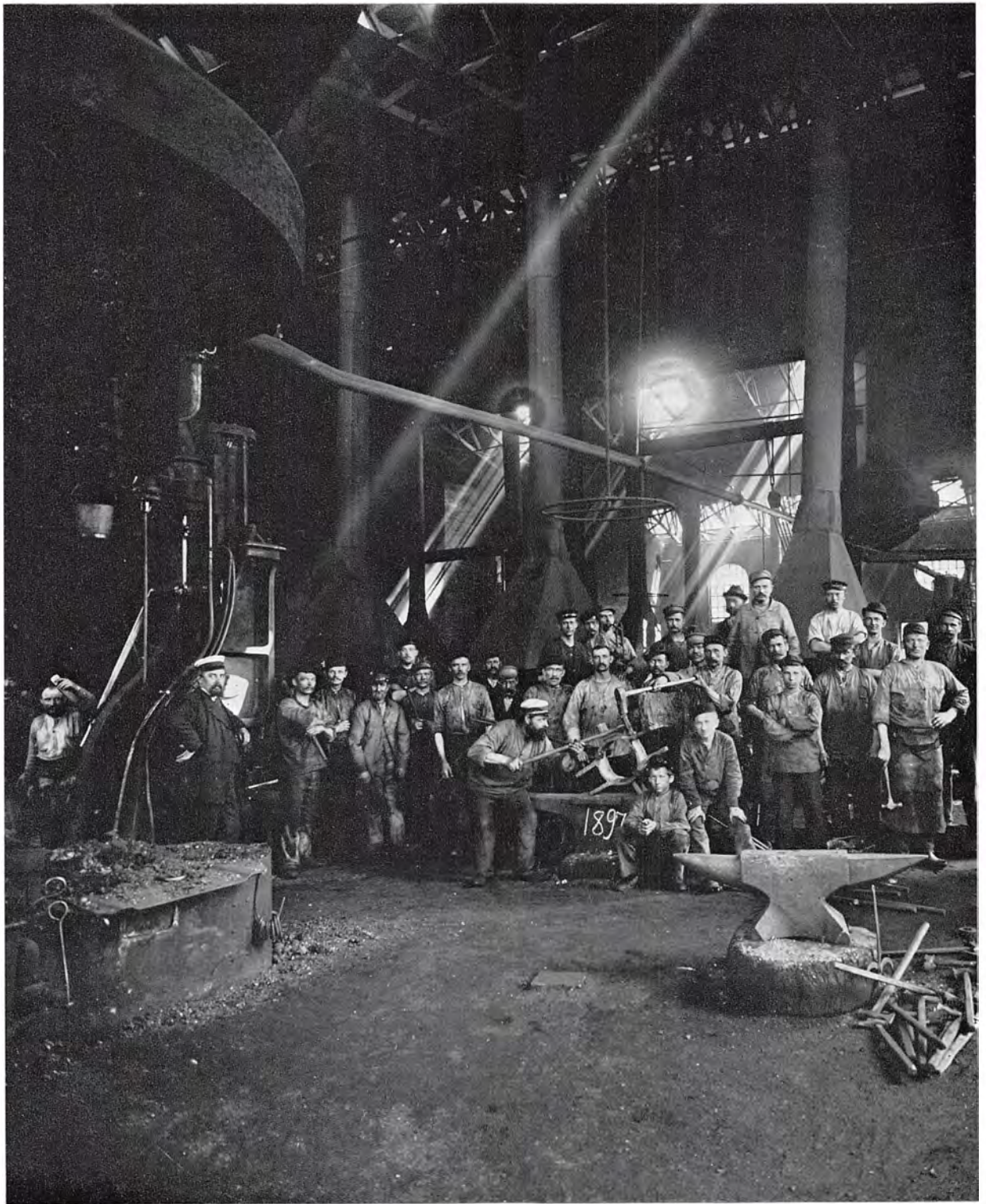

I den dystre fabrikshal trænger den klare sol kun ind i smalle striber, der understreger den sodede atmosfære. Der er en egen poesi over den barske arbejdsplads fra slutningen af forrige århundrede, selv om der ikke blev gjort noget for at gøre stedet menneskeligt. Arbejderne fik lov til at bestille noget for deres beskedne løn - og arbejdstiden før 1900 var gennemgående 10-12 timer om dagen.

Storindustri med alle dens ydre tegn, de rygende skorstene, de fattige arbejderkvarterer, var kendt i England fra 1840'erne. Til Danmark kom den noget senere. I 1872 kunne man opregne ca. 1400 »fabrikker« i landet, men det er karakteristisk, at kun en trediedel af dem havde mere end ti arbejdere, og kun ca. halvdelen benyttede tidens drivkraft, dampmaskinen. De fleste virksomheder havde altså endnu håndværkets karakter. I industrialismens tidlige fase spillede kvindernes og børnenes billige arbejdskraft en fremtrædende rolle.

Udviklingen af en masseproduktion af billige artikler medførte en alvorlig krise for håndværkerstanden. Hvor svende før drog på valsen for at uddanne sig, blev deres omrejsende liv nu en jagt for overhovedet at få arbejde, og ofte måtte de tage til takke med ufaglært arbejde på fabrikkerne. Nogle steder - som på Helsingør Skibsværft - var det dog - trods mekanisering - stadig kun de faglærte, der kunne holde driften i gang.

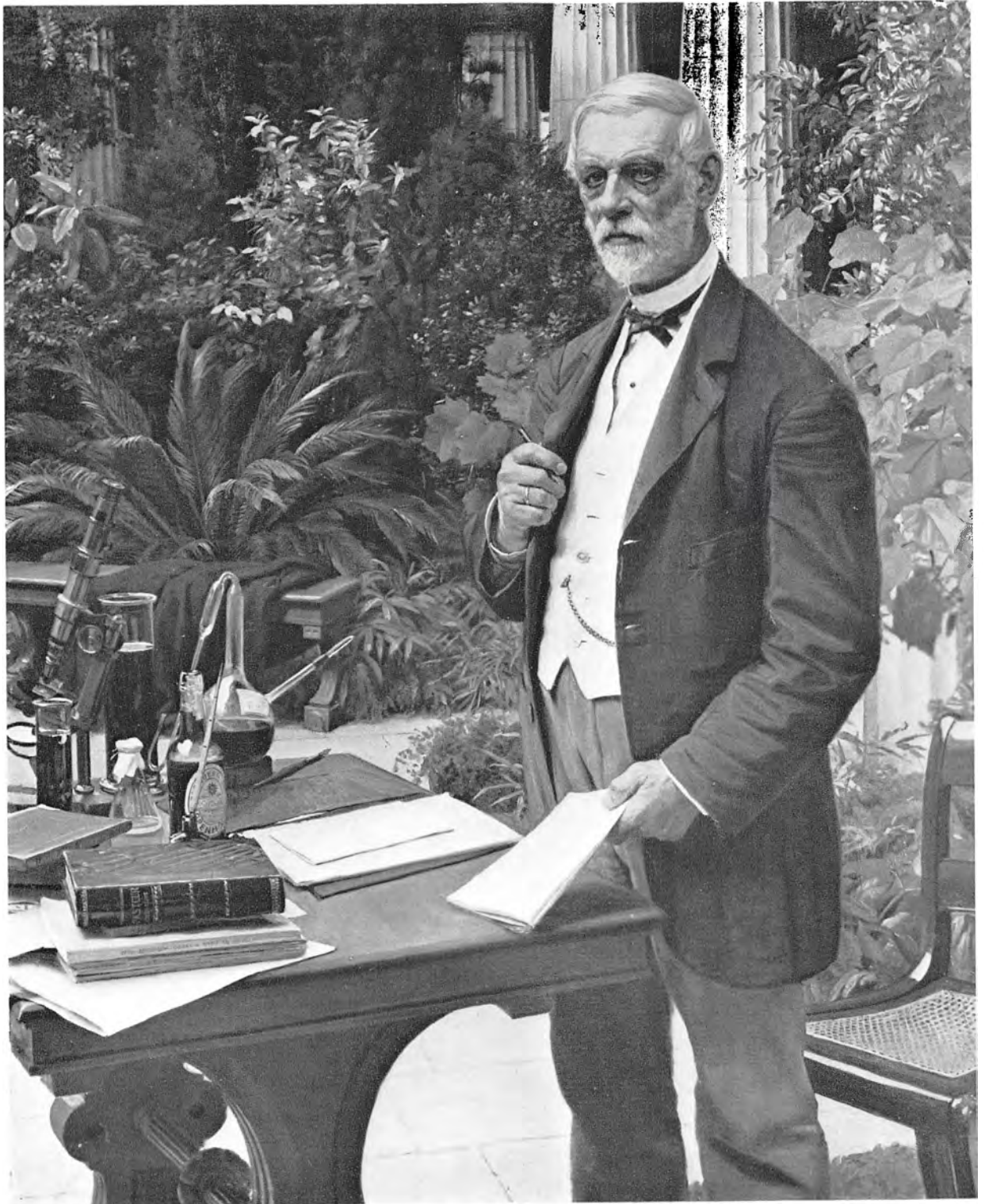

Ny Carlsberg
Glyptotek
ca.1900

Grundlæggelsen af Carlsberg-bryggeriet på Valby bakke i 1847 skyldtes indførelsen af det moderne »bajerske« øl i Danmark. Brygningen af bajersk øl forudsatte rigelig tilgang af frisk vand og megen lagerplads - krav, som ikke kunne opfyldes i byernes gamle bryggergårde.

Brygger J. C. Jacobsen havde som ung hørt H. C. Ørsted holde foredrag og var levende interesseret i videnskabelige fremskridt. Personligt arbejdede han ihærdigt for at bringe de hidtil gådefulde gærings-processer under kontrol, men begrænsede sig ikke hertil. I 1876 oprettede han Carlsbergfondet, hvis midler skulle bruges til fremme af videnskabelig forskning, fra 1878 også til drift af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. J. C. Jacobsen havde selv været en af de store bidragydere, da slottet blev indrettet efter branden 1859. Ved hans død i 1887 overgik hele bryggeriet til fondets eje.

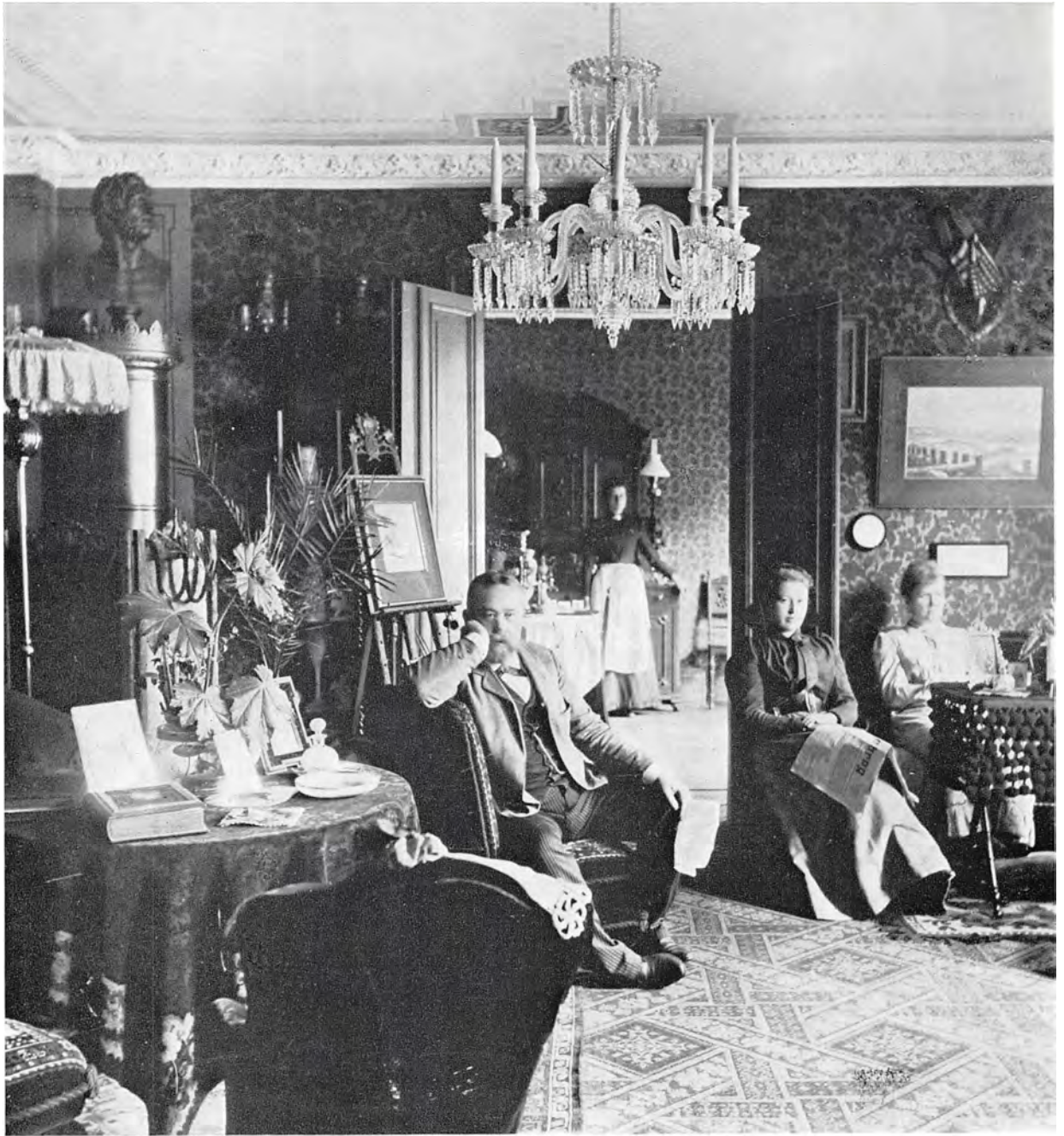
Sønnen Carl Jacobsen stod i et ejendommeligt konkurrenceforhold til faderen. Medens denne havde kæmpet for, at bryggeriet ikke skulle blive så stort, at han ikke længere kunne have indsigt med alt, mente Carl, at stordriften skulle gøres endnu større. Han oprettede da sit eget bryggeri Ny Carlsberg, der også fik fremgang. Overskuddet herfra brugte han til indkøb af kunstværker, som han i 1882 skænkede byen København. Som ramme om samlingen lod han Ny Carlsberg Glyptotek opføre, og i 1902 oprettede han endelig Ny Carlsbergfondet, der skulle blive for kunsten, hvad J. C. Jacobsens gamle fond var for videnskaben.

»De krøb op langs alle bordtæpper og portierer, de krible-krab-
lede hen langs alle lænestole, en dinglen af uldgarn om vore bar-
nehænder, et dryp af pomponer og et lunt og kildrende brusebad
af kvaster, når jeg greb omkring en sofapude eller strøg langs
plydset af en stolearm. Helt ned om bord- og stoleben hang der
uldne frynser.« Således skildrede forfatteren Otto Rung indtryk-
ket af »klunkerne« i sit store københavnske barndomshjem.

Men det var ikke bare »klunketid«. Det var også en storhedstid
for stilefterligninger. Bar spisestuen præg af renæssance, måtte
dagligstuen gerne være barok. Herrens rygeværelse fik tyrkisk
atmosfære, og fruens kabinet fik et feminint anstrøg af rokoko.
I mindre hjem var fordringerne naturligvis mere beskedne; men
smagen for tæt møblering, mørke farver og meget nips på hylder
og etagerer var den samme overalt.

Der var dog en egen hygge ved disse overlæssede hjem med den
store kakkellovn som samlende punkt. Men det var arbejdskræ-
vende at holde de store lejligheder med talrige værelser langs en
lang, mørk gang og et køkken for enden. At få hushjælp var
dog ikke noget problem. Byerne var overfyldt med unge piger
fra laddistrikterne, i København ikke mindst fra Sydsverige, og
lønnen for »hustyende« var trykket ned til et minimum. En kok-
kepige i halvfemserne med en 12 timers arbejdsdag fik ca. 15 kr.
om måneden. Selv lavt lønnede funktionærer havde derfor råd
til at have en eller flere piger, så husmoderen kunne brodere,
medens datteren læste højt af tidens bedsteborgerlige dagblad
»Dannebrog«.

Et Klunketids-hjem ca.1895

Realismen var ikke alene et program for forfatterne. Også malerne, der hidtil havde skildret de mere idylliske sider af folkelivet, begyndte i 1880'erne at interessere sig for hverdagen. En gruppe unge malere, der var fængslet af det stærke, skarpe lys fra havet og klitterne omkring Skagen, skildrede fiskernes daglige liv med nærgående realisme. Der er en mildere og varmere stemning over »fynboernes« billeder af almuens hverdag på Fyn; men virkelighedspræget er det samme.

Nogle greb helt fast om nælden og skildrede ikke blot hverdagen og arbejdet, men også fattigdommen og elendigheden, som var stuvet af vejen i »fattighuset«. Med sådanne billeder ville malerne - med Georg Brandes' udtryk - »skabe debat«.

Jammerlighed, åndelig som legemlig, var sikker for de tusinder, der ikke selv kunne klare sig og ikke kunne eller ville lade sig ernære af en behjertet slægtning. At de voksne børn tog forældrene på aftægt var en helt selvfølge sag; men for dem, der stod alene og var ude af stand til at ernære sig, var der kun fattigvæsenet tilbage. Dette blev bestyret af kommunerne efter retningslinier fastlagt i 1803. I begyndelsen støttede man de fattige ved at udlevere naturalier til dem, brød, gryn, ærter, flæsk og øl; siden gik man over til kontante pengeydelse. Men fra 1860-erne rationaliserede man i de fleste sogne forsørgelsen ved at bygge fattiggårde, hvor »lemmerne« boede: gamle folk, fysisk handicappede, alkoholikere og folk, der var uforskyldt arbejdsløse, levede mellem hinanden. I købstæderne udnyttede man lemmernes arbejdskraft på forskellig måde. En forbedring skete ved den ny fattiglov og loven om alderdomsforsørgelse af 1891, begyndelsen til en egentlig social forsorg.

Fattiggårdsscene 1904

I 1880'erne fik Danmark et nyt landbrugsprodukt - sukkerroer. Det var navnlig godsejerne i Sydsjælland, på Lolland-Falster og Fyn, der opdagede værdien af denne rodfrugt. Så længe regeringen bevarede en indførselstold på udenlandsk sukker, var der grundlag for en dansk sukkerindustri. Dertil kom, at restproduktet efter raffineringen, masken, var et fortrinligt kreaturfoder.

At skaffe arbejdskraft til roedyrkning var et problem. Den lokale befolkning ville ikke på roearbejde; netop fra roedyrkningsområderne var der en påfaldende høj udvandring. I stedet hentede man piger til roemarkerne fra det sydlige Sverige. Hvert forår kom de i hundredevis og rejste atter hjem efter roekampagnens afslutning i oktober; men da roedyrkning også blev indført i Skåne, måtte de danske landmænd hente arbejdskraft andetsteds. Det blev fra de fattige landdistrikter i Galizien i Polen. Fra omkring 1895 kom tusinder af polske roepiger til Danmark - hvert hold under anførsel af en tysk »Aufseher«, der også fulgte pigerne i marken: »Man så ham gerne gå baglæns foran den lange række piger støttende sig til et kraftigt egespir og monotont gentagende »vorwärts, vorwärts!« Alene i 1909 kom der 8 600 roearbejdere hertil.

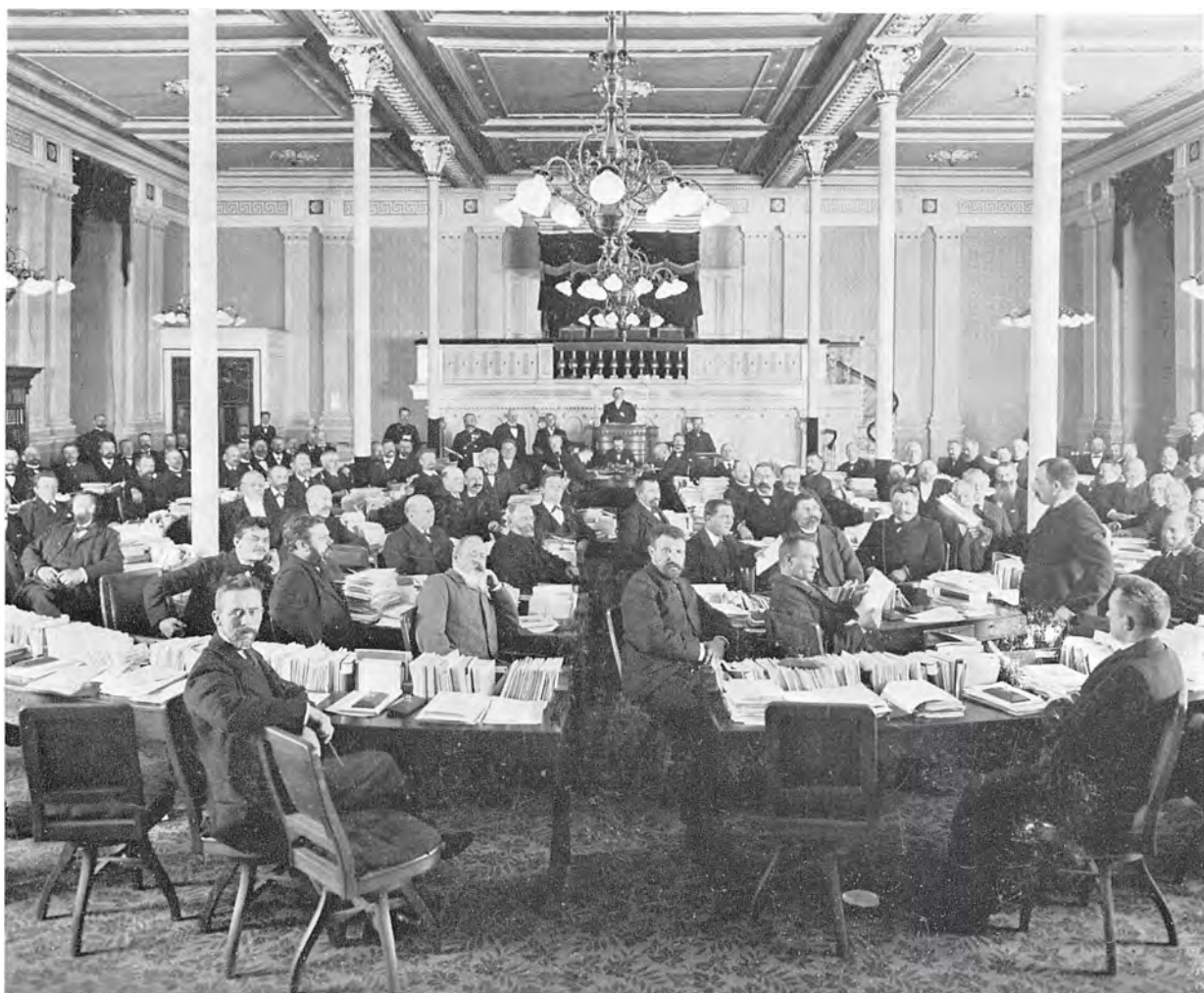
Importen af polakker (udtalt med tryk på første stavelse) blev genstand for politisk diskussion. Socialdemokraterne hævdede, at landmændene underbetalte pigerne, og at dette trykkede lønningerne også for danske landarbejdere. Dette førte i 1908 til vedtagelse af en lov om tilsyn med udenlandske arbejdere.

Roepiger på Lolland

Rammen om den danske regering efter Christiansborgs brand 1884 var beskeden. Den husvilde rigsdag flyttede til det gamle landkadetakademis bygning i Fredericiagade, hvor nu Østre Landsret har til huse. I knap 35 år holdtes tingenes møder i de midlertidige lokaler, der blev vidner til mange dramatiske scener, navnlig i de første år.

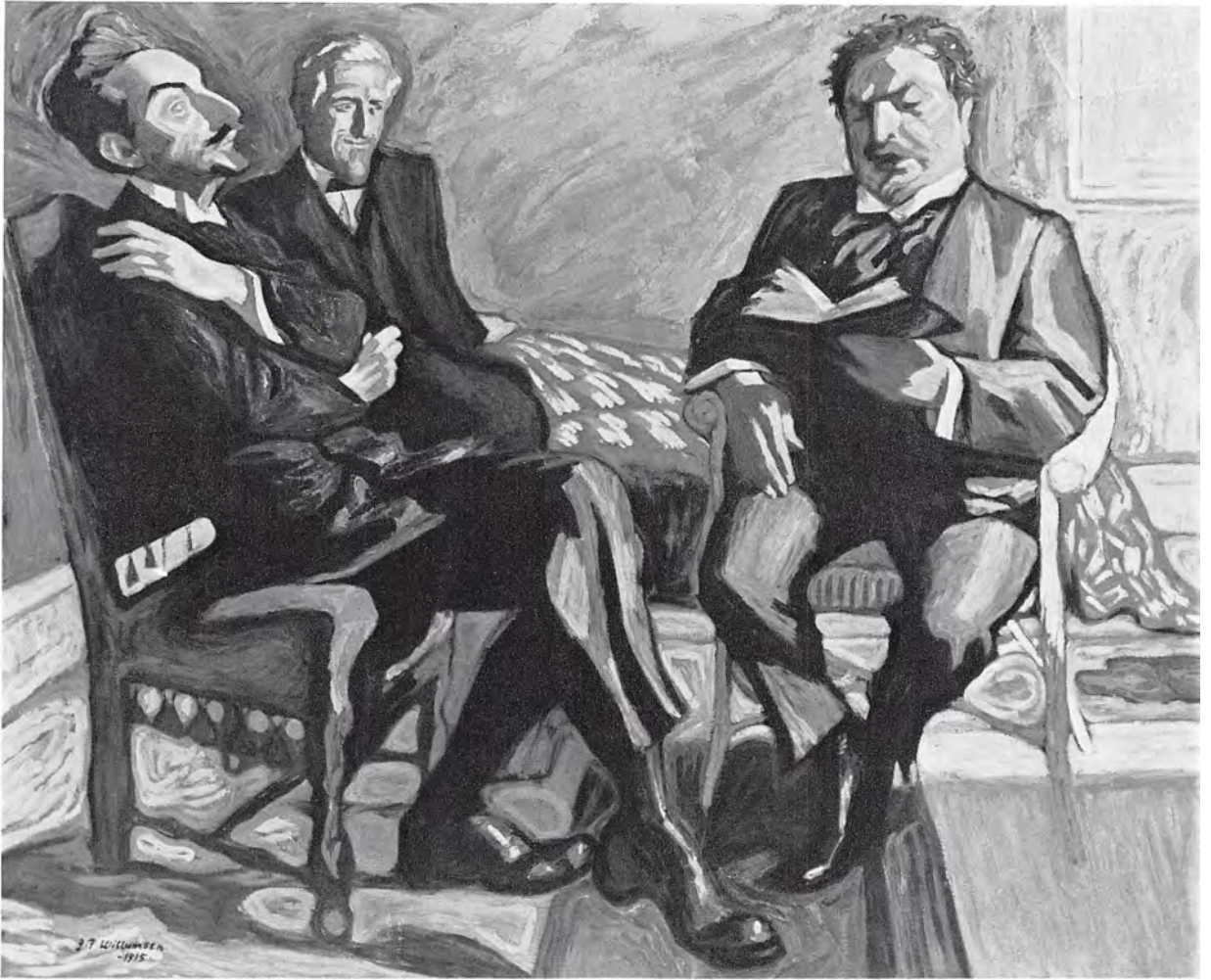
Efter at Estrup år efter år fra 1885 udstedte provisoriske love og sendte Rigsdagen hjem før tiden, erkendte en række af Venstres ledere, at Folketingets magt kun kunne genskabes, hvis man kunne »forhandle« Estrup og hans regering bort. I 1887 og 1888 førtes hemmelige forhandlinger om forlig, men begge gange forgæves, fordi Estrup krævede, at Folketinget skulle vedtage en bevilling til fuldførelse af Københavns befæstning, altså en reel godkendelse. Fra 1890 satte nu en gruppe af moderate venstremænd under Frede Bojsens ledelse ind med en langsigtet plan, der kunne føre ud af provisoriet. Den gik ud på ved en positiv forhandlingspolitik om store sociale reformer at komme på talefod med en del højremænd i Landstinget. Dette lykkedes. I 1891-92 gennemførte Bojsen i samarbejde med en del af Højre og enkelte af regeringens medlemmer de første danske sociallove, bl.a. loven om aldersforsørgelse og en reform af fattigloven. Dermed blev Estrups position undergravet, og det resulterede i det store politiske forlig i 1894, hvorefter provisoriske love blev bandlyste og Estrup, omend tøvende, gav magten fra sig. Christian IX kunne dog ikke bekvemme sig til at tage et ministerium af flertallet i Rigsdagen. Endnu i syv år tog kongen ministerier fra det yderste Højre, der var i afgjort mindretal i vælgerbefolkningen.

Folketingssalen i Fredericiagade ca. 1890

Halvfemsernes digtere fulgte ikke det spor, der var blevet lagt af Georg Brandes i begyndelsen af halvfjerdserne, de reagerede tværtimod ret kraftigt mod hans ideer. Som herskende åndsretning fik realismen en ret kort levetid i Danmark, forbavsende kort i betragtning af den voldsomhed og blæst, der stod omkring dens gennembrud. Mange af realismens første tilhængere faldt fra i løbet af 1880'erne. J. P. Jacobsen, bevægelsens første og største digter, døde i 1885, Holger Drachmann og Karl Gjellerup vendte sig bort fra ideerne, og mesteren selv, Georg Brandes, blev bitter over personlig modgang, da han blev forbigået ved besættelsen af et professorat i København. I sin skuffelse fordybede han sig i Nietzsches værker om geniet som kulturens mål og kilder. De eneste betydende forfattere, som holdt realismens fane højt i de følgende årtier var Henrik Pontoppidan med sit stærke socialpolitiske engagement og Herman Bang med de dybe psykologiske samfundsskildringer.

Fælles for mange af de digtere, der debuterede i halvfemserne – som Sophus Claussen og Helge Rode – var en vis verdensfjernhed. De lagde, lige som deres samtidige Stuckenbergs, Johannes Jørgensen og Ludvig Holstein mere vægt på den sproglige udformning og åndelige selvransagelse end på samfundsskildringer.

Sophus Claussen læser sit digt »Imperia« for Helge Rode og J. F. Willumsen 1915

Efter de første dramatiske, men tragiske år i 1870'erne kom arbejderbevægelsen atter på fode. Socialdemokratiet blev reorganiseret, og 1878-85 dannedes 111 forskellige fagforeninger, indtil videre samordnet i Socialdemokratisk Forbund. Arbejdernes forhold forbedredes lidt efter lidt ved mindre lokale strejker, der gav resultat, så længe arbejdsgiverne endnu ikke var rigtigt organiserede. I 1885 dannede jernindustriens arbejdsgivere en sammenslutning, og samme år kom det til den første lock-out. Kampen blev dramatisk tilspidset af den spændte politiske situation og af en økonomisk krise, der stillede arbejderne i store vanskeligheder. I løbet af de følgende år styrkede arbejderne deres organisation. Navnlig i de økonomisk gunstige år i halvfemserne gik arbejds lønnen op, dels som følge af strejker, dels ved forhandling.

I 1899 kom det til det første store opgør mellem arbejdsmarkedets parter, en lock-out, der i tre og en halv måned satte en femtedel af hele industriens arbejderstyrke på gaden. Striden sluttede med et kompromis - Septemberforliget, som fik betydning for lang tid, da det indeholdt en række generelle regler for strejkevarsling, fremgangsmåden ved forhandlinger o.s.v. Det vedblev at gælde indtil 1960.

Strjkende arbejdere omkring århundredskiftet

Ved århundredskiftet var Skagen - og herved også Brøndums Hotel i Skagen - samlingssted for en række yngre kunstnere, som dyrkede det særprægede miljø og ikke var utilbøjelige til at fejre hinanden ved at afbilde hele kredsen i hyggeligt samvær i en have eller under en fest på hotellet.

Det havde ikke været nødvendigt for dem at kæmpe sig gennem en mur af borgerlig forargelse som deres samtidige i Frankrig, impressionisterne. Deres billeder blev tværtimod hurtigt accepteret, og Michael Anchers »Vil han klare pynten« fra 1880 blev - gennem utallige reproduktioner - kendt og elsket.

Det var Ancher, der »opdagede« det maleriske i Skagen-miljøet. Samme år, som han malede »Vil han klare pynten«, giftede han sig med hotelværtens datter Anna, der også var ved at uddanne sig til maler.

Den tredje centrale skikkelse i kredsen var P. S. Krøyer. Både han og Ancher havde studeret i Paris – begge hos lærere af den gamle, klassiske skole, som lagde vægt på den naturalistiske gengivelse; men de var begge påvirket af impressionisterne, der ønskede at gengive det sette indtryk – de skiftende lysvirkninger og mennesker i bevægelse. Hvor ældre malere stykkede deres billeder sammen i atelieret, arbejdede Skagens-malerne med staffeli og lærred i fri luft. Det umiddelbare indtryk var det væsentlige. En meget lang række malere hørte med til kredsen, således Viggo Johansen, Lauritz Tuxen, Carl Locher, nordmanden Christian Krogh og svenskeren Oscar Björk – alle med til festen på Brøndums Hotel. Hertil kom Holger Drachmann, der oprindeligt var marinemaler, men havde svigtet maleriet til fordel for digtningen. Med sine skildringer af fiskernes liv skabte han et litterært sidestykke til malernes lærreder.

Kunstnerfest på Skagen 1888

I det tyske kejserrige nærede man ikke blide følelser for nationale mindretal. Dette fik ikke alene de dansksindede, men også de gamle slesvig-holstenere at mærke. Hertugdømmerne var indlemmet i Preussen, og det var regeringens mål at gøre alle indbyggere til preussere. Denne politik blev meget bevidst ført ved hjælp af embedsmændene.

Dette pres forstod de dansksindede bedst at modsætte sig. De havde ret til at »optere« for Danmark - dvs. erhverve dansk statsborgerskab, men blive boende i Slesvig. Det var naturligvis ikke velset fra preussisk side, bl.a. fordi man derved unddrog sig tysk værnepligt. Et vigtigt våben i nationalitetskampen var dannelsen af foreninger. Myndighederne kunne lukke danske skoler, men ikke forhindre Sprogforeningen i at udbrede kendskabet til dansk sprog og litteratur. Man kunne støtte tyske landmænds bestræbelser for at overtage gårdene, men ikke hindre en sparekasseforening i at give lån til en dansksindet.

Da E. M. von Köller i 1897 blev udnævnt til overpræsident i Slesvig, blev presset mod de dansksindede forøget. Som preussisk embedsmand forstod von Köller næppe karakteren af den folkelige modstand. Han mente, at hvis man kunne ramme de »opsætsige principaler«, ville de andre falde til føje. Han anlagde sag mod foreninger og aviser, udviste tjenestefolk, sørgede for at folk, der sendte deres børn på efterskole i Danmark, mistede forældreretten osv. Men von Köller sejrede ikke. Ved sin afgang i 1901 erkendte han det: »Situationen er vanskelig og vedbliver at være det.« Trykket fra myndighederne blev lempet, og nationalitetskampen blev mindre dramatisk; men den ophørte ikke.

Sønderjyske pigegymnaster
foran Nørherredhus på Als
ca. 1905

Overpræsident
Ernst v. Köller

Köller-tiden

Københavns tyngdepunkt blev forskudt mod vest, da byens styre og administration lige efter århundredskiftet flyttede fra det gamle råd- og domhus på Nytorv til Rådhuspladsen – Halm-torvet, som det før hed. Nye rådhus var opført i de fleste danske købstæder i sidste halvdel af 1800-årene i takt med udvidelsen af det borgerlige selvstyre. Indvandringen til hovedstaden havde gjort København uforholdsmæssig stor i forhold til landets størrelse – nu måtte byen have et værdigt midtpunkt og vartegn. Derfor udskrev man i 1889 en konkurrence om et nyt rådhus. Den blev vundet af den da 43-årige arkitekt Martin Nyrop.

Ved første øjekast kunne den nye rådhusbygning ligne mange andre af halvfemsernes store bygninger, en stilforvirring med træk fra italienske renaissancebygninger og nordiske vikingehuse. Stilren i egentlig forstand kan den da heller ikke kaldes, men

Rådhushallen

alligevel repræsenterede rådhuset et nybrud i dansk arkitektur. Nyrop var tømrer af uddannelse og fascineret af trækonstruktioner, som det f.eks. kan ses på hans gymnastikbygning på Vallekilde Højskole fra 1884, der står endnu.

Martin Nyrop repræsenterede en ny skole i dansk arkitektur i stærk modsætning til den meget dominerende Ferdinand Meldahl, der af al magt prøvede at forhindre gennemførelsen af Nyrops rådhus. Den ny retning stilede mod den håndværksmæssige soliditet, en større renhed i linierne og en bevidst tilknytning til ældre dansk bygningstradition.

Degnen fra Stadil ved Ringkøbing, Jens Christian Christensen blev en stor mand i Danmark i tiden efter 1895. Efter kun fem år i Folketinget blev han den selvskrevne partifører ved dannelsen af det store Venstrereformparti. Som partileder var han enestående ved sin urokkelige ro og sin evne til at udjævne divergerende synspunkter i det meget forskelligartede parti. Med ro forventede han, at det splittede og stadig mindre højreparti regerede sig i stykker, så det længe ventede systemskifte, hvor folketingsflertallet fik regeringsmagten, kunne ske. Tidspunktet kom i 1901, da Højre efter folketingsvalget var skrumpet ind til kun otte af Folketingets 114 pladser. Tilsyneladende ville Christian IX gerne have fortsat med højreministerier trods nederlaget; men stærke kræfter omkring kongen gennemførte nu det systemskifte, som Venstre havde ventet på siden 1872.

I 1901 udnævntes det første venstreministerium, hvori partilederen J. C. Christensen selv beskedent indtog posten som kultusminister. For at mildne overgangen tog man en neutral mand som regeringsleder – den juridiske professor J. H. Deuntzer blev konseilspræsident. Han fik en vanskelig stilling de følgende tre år. De store meningsforskelle i Venstre, især i forsvarsspørgsmålet, gav politisk uro og bevirkede, at Reformvenstres antimilitarister i 1905 trådte ud og dannede et lille nyt parti, Det radikale Venstre. Samtidig blev J. C. Christensen konseilspræsident.

Endnu ved århundredskiftet var elektrisk strøm noget nyt og mærkeligt. Til belysning brugte man stadig mest gas eller petroleum. Af hele strømproduktionen i København gik endnu i 1906 mere end halvdelen til sporvognsdrift – kun ca. en fjerdedel til belysning.

Efter århundredskiftet tog udviklingen imidlertid fart, og i 1902 indviedes Østre Elektricitetsværk. Ved en præsentation af værket mødte en række af tidens mest betydelige finans- og industrimænd op, og P. S. Krøyer fastholdt begivenheden på et stort lærred.

Det var en relativt lille skare af mænd, der dominerede handel og industri, og bankerne spillede en ganske afgørende rolle. Efter C. F. Tietgens afgang blev Axel Heide leder af Privatbanken og havde stor indflydelse på de selskaber, der stod banken nær. Privatbankens konkurrent var fra 1871 Landmandsbanken, som Isak Glückstadt førte frem til en storartet position. På Landmandsbankens initiativ opstod virksomheder som Københavns Frihavnsselskab, Østasiatisk Kompagni og Nordisk Kabel- og Trådfabrikker.

Men bag den imponerende facade var der ofte uro. Det var en storhedstid for den økonomiske frihed. Omkring århundredskiftet var der opstået en lang række mindre banker og med dem en feberagtig investeringsbølge. Man søgte hurtig og sikker profit i et kolossalt nybyggeri med det resultat, at man i 1908 stod med 10 000 tomme lejligheder i København. Adskillige af de nye banker krakkede og forsvandt, og mange småsparere mistede deres penge.

»Industriens Mænd« under forevisning af Østre Elektricitetsværk i København 1902

Traditionen med Det danske Socialdemokratis store optog 1. maj begyndte i 1890 efter opfordring fra Internationale. Der blev vældig tilslutning, og deltagerne fik en festlig dag, som sluttede på Nørrefælle under den løvsmykkede talerstol, hvor partiets ledere holdt ildnende taler om fremtidens nye fordeling af samfundsgoderne.

I ly af de voldsomme politiske kampe mellem Højre og Venstre voksede Socialdemokratiet støt efter 1880. Det første folketingsmandat blev vundet i 1884, og i 1901 kunne partiet mønstre 14 ud af tingets 114 pladser. Det er et påfaldende træk ved den danske socialisme på denne tid, at den var så lidt præget af teori. Generationen efter Louis Pio, folk som P. Knudsen, Wiinblad og K. H. Klausen kendte kun lidt til den marxistiske filosofi, og deres efterfølgere, Frederik Borgbjerg og Thorvald Stauning, var mere danske politikere end repræsentanter for Internationale. En teoretiker fik partiet i historikeren Gustav Bang. Han udtrykte den danske socialismes vigen for revolutionen som middel til sejr med ordene: »Der er to måder at komme ind i et nyt samfund på. Den ene er at slå spillet overende – vælte brikkerne; den anden er at flytte brikkerne, en for en. Vore modstandere ønsker intet hellere, end at vi benyttede den første, men vi går den anden vej - vi flytter Socialdemokratiets røde brikker stadig længere og længere frem, til vi til sidst slår fjenden mat.«

Socialdemokratisk demonstrationstog i Nørregade 1. maj 1902

Peter Adler Alberti var en mand, der altid forstod at bringe sig selv i forgrunden og skille sig ud, hvad enten han bare var på udflugt med Folketingets finansudvalg til Himmelbjerget eller førte sig frem i det politiske liv.

Efter sin fader, den højt elskede sjællandske venstrepolitiker C. C. Alberti, arvede han en række politiske tillidshverv. Allerede som tredive-årig blev han højesteretssagfører og skaffede sig økonomisk indflydelse mange steder. Med sin position og indstilling kunne han godt have været tilhænger af Højre; men nu var han engang knyttet til Venstre, som han prægede i konservativ retning. Efter det storpolitiske forlig 1894 sluttede Alberti sig som folketingsmand meget nær til J. C. Christensen og gjorde sig uundværlig for partilederen. I 1901 blev han justitsminister i den første venstregering og beholdt posten i syv år.

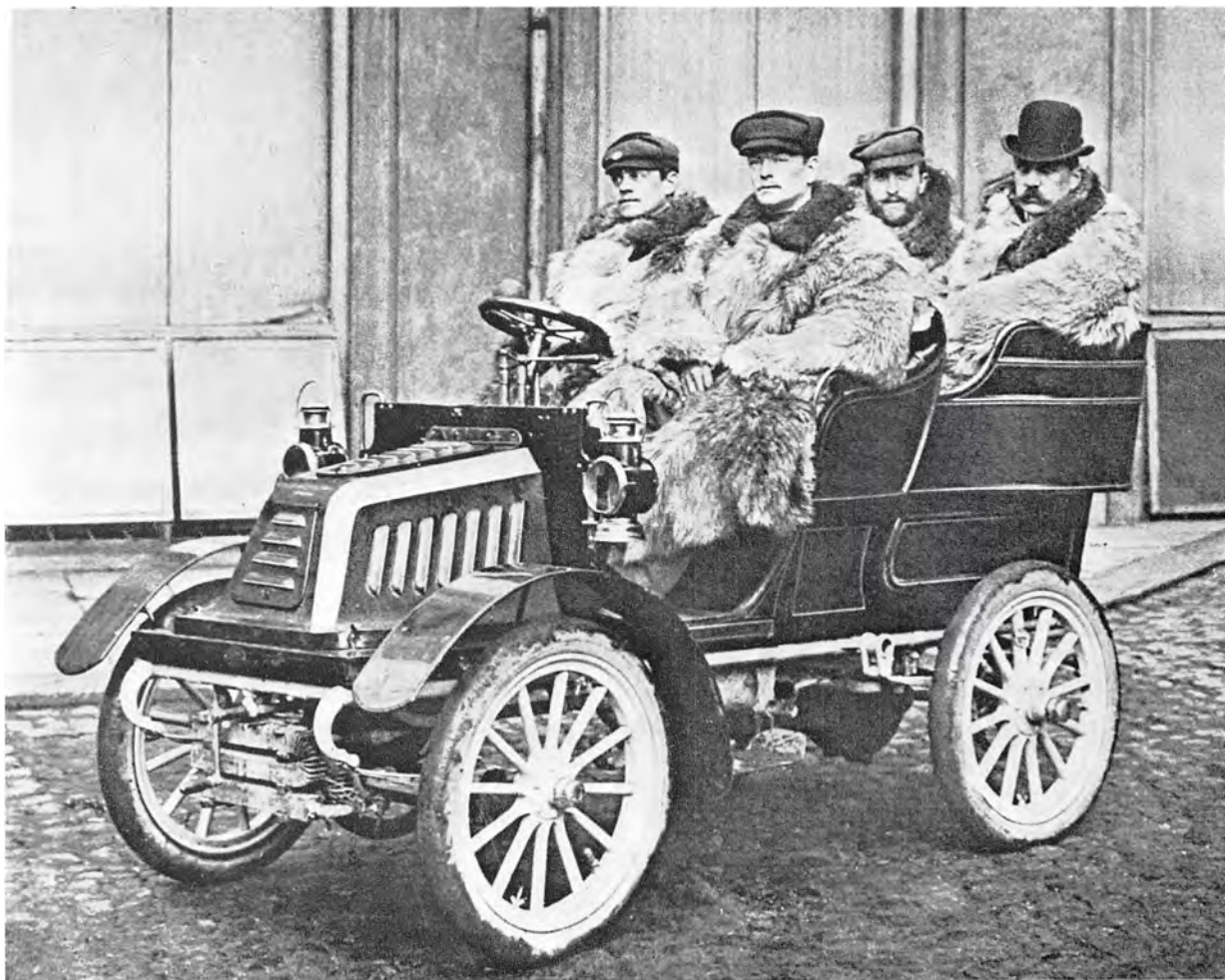
Allerede ved hans tiltrædelse var hans rygte blakket. Der svirrede rygter om hans forretningsførelse som sagfører, som formand for Den sjællandske Bondestands Sparekasse og for Den sjællandske Smøreksporforening. Ved sit bryske væsen, sin selv-sikre fremtoning og gennem injuriersager mod sine angribere, lykkedes det ham imidlertid at holde sig fjenderne fra livet. Fra 1907 tog angrebene mod ham et voldsomt omfang – til sidst var der endog tale om beskyldninger for bedrageri. I september 1908 meldte Alberti sig selv til politiet og tilstod underslæb for ca. 15 millioner kroner – et dengang astronomisk tal. Det var en politisk skandale, der bragte regeringen J. C. Christensen til fald, i flere år rystede dansk politik og gav genlyd ude i Europa.

Finansudvalgets medlemmer med justitsminister P. A. Alberti
(i lyst tøj) på Himmelbjerget 1903

Benzinmotorens anvendelse i køretøjer blev udviklet i 1880'erne. Det var tyskeren Gottlieb Daimler, der må tilskrives æren for denne opfindelse, som han første gang i 1885 monterede på en tohjulet cykel. Danmark var hurtigt med i kapløbet om en brugelig firehjulet motorvogn. I 1886 konstruerede smed H. U. Johansen en benzindreven bil til sin arbejdsgiver, maskinfabrikant Albert Hammel, som denne hver dag benyttede på turen fra Skovshoved til Nørrebro. Forskellige tilløb til fabrikation i større stil af automobiler i Danmark kvaltes af kapitalmangel og konkurrencen fra store tyske og navnlig franske fabrikker. Med driftssikkerheden i disse første biler var det så som så, og vejnettet var jo ikke indrettet til farten. Alligevel var der vovehalse, der gav sig ud på længere ture. To mænd vovede i marts 1902 turen fra København til Paris, og i Bremen fik de følgeskab af redaktør Viggo Cavling, der i »Politiken« skrev en reportage fra den store begivenhed. I februar det følgende år blev den første bil indregistreret hos politiet i København.

Et endnu større mirakel for generationen før første verdenskrig var flyvningen, hvor udviklingen af benzinmotoren også satte afgørende eksperimenter i gang. Ellehammers forsøg i 1906 med en selvkonstrueret flyvemaskine fik stor betydning i Europa.

Bilende journalister 1902

Lederne af Det radikale Venstre Peter Munch, Edvard Brandes og C. Th. Zahle blev dominerende skikkelser i dansk politik. Den omstændighed, at et parti allerede fem år efter sin grundlæggelse kunne danne regering, som det blev tilfældet med de radikale i 1910, er enestående i dansk historie. Det skyldtes ikke alene, at partiet blev ledet af usædvanligt dygtige folk, men også de ydre omstændigheder. Det største parti, Venstre, var splittet i to dele som følge af forsvarssagen. Højre var uden betydning efter 1901 og Socialdemokratiet endnu for lille og stadig optaget af spørgsmålet om det overhovedet burde deltage i parlamentarisk arbejde.

Den første radikale regering i 1910 fik et kort liv. Men i maj 1913, da radikale og socialdemokrater tilsammen fik et flertal i Folketinget, dannedes det andet ministerium Zahle, der med stor dygtighed førte landet gennem verdenskrigens storme og usikkerhed. Zahle selv var ikke nogen dominerende personlighed, men havde store evner som formidler af samarbejdet i regeringen og med partiet. Forsvarsministeren, historikeren P. Munch var regeringens teoretiker; men den stærkeste kraft var nok finansministeren, Edvard Brandes, bl.a. fordi han stod på en god fod med kongen, Christian X, med hvem samarbejdet ofte kunne være vanskeligt.

Grundlovsrevisionen, der de foregående år havde kostet hårde politiske kampe, blev regeringens første opgave; men alt måtte lægges til side året efter ved udbruddet af Verdenskrigen i sommeren 1914.

I den varme og solfyldte, tilsyneladende så fredelige august 1914 strømmede de unge værnepligtige til kasernerne for at blive iklædt. Nøjagtigt et halvt århundrede efter krigen 1864 skulle Danmark atter forsvares. Forholdet til Tyskland ved krigsudbruddet 1914 var om ikke spændt så dog usikkert. Ingen kunne vide, om den tyske generalstab ønskede at sikre sin nordfront ved en rask besættelse af Danmark.

Den radikale regering havde nedrustning på sit program; men i den farefulde situation indså man nødvendigheden af et forsvarsberedskab, tilstrækkeligt til at manifestere Danmarks vilje til neutralitet, men ikke så stærkt, at det virkede udfordrende på Tyskland. Sikringsstyrken, der blev indkaldt, talte ialt ca. 58 000 mand – en mobilisering ville have omfattet ca. 130 000.

Den 5. august om morgenen spurgte den tyske gesandt i Danmark, om regeringen var rede til at spærre Storebælt med miner mod begge de krigsførende parter. Efter nervepirrende forhandlinger i regeringen og partierne blev det da besluttet at udlægge miner, også i Øresund og Lillebælt.

For generationen, der var voksen i 1914, blev Verdenskrigens udbrud det store vendepunkt i menneskehedens historie. P. Munch skrev: »Fra en lys fremgangstid, hvor arbejdet kunne øves i rimelig tryghed, gik vi over til en ulykkernes, uhyggens og hadets tid, hvor alt var utryghed« – således følte P. Munch, at hans liv blev delt i to dele, før og efter 1914.

Krigsforholdene tvang regeringen ud af liberalismens princip, der havde været håndhævet siden midten af 1800-årene. Restriktionerne blev begyndelsen til statsprotektionismens periode.

For mændene på tinge, der gennemførte grundloven 1915, var kvindernes valgret ikke noget stridsspørgsmål. I 1908 var den blevet gennemført for de kommunale valgs vedkommende, og konservatismen i Danmark var i denne tid for svag til at modstå en almindelig folkestemning for kvindernes emancipation, der blev fremmet af nidkære kvindesagsforkæmpere.

Andre politiske problemer medførte imidlertid, at den nye grundlov kom til verden under stærke fødselsveer. Efter provisorietidens kampe mellem Rigsdagens ting, var det en hovedsag for Venstre at fjerne anstødsstenen for fortidens strid: den privilegerede valgret til Landstinget. Her stødte man på den vanskelighed, at Højre fortsat havde flertal i Landstinget, der standsede alle angreb på dets valgprivilegier.

Endelig blev grundlovssagen yderligere kompliceret derved, at også valgordningen til Folketinget skulle ændres. I stedet for valg i enkeltmandskredse – som det endnu kendes i England – ønskede man forholdstalsvalg. Heraf opstod en række komplicerede forviklinger, der kulminerede i sommeren 1913. Krigsudbruddet dæmpede diskussionen omkring grundloven, og i foråret 1915 lykkedes det den radikale regering at finde frem til et kompromis med Højre, som de andre partier også godtog.

Hermed var en af Venstres store mærkesager ført til sejr. Man havde ikke alene genskabt junigrundloven af 1849, men givet den en stærk demokratisk drejning. Den 5. juni 1915 mødte repræsentanter for den danske kvindebevægelse op hos Christian X for at takke for stemmeretten. Kongen lykønskede og huskede at føje til, at kvinderne ikke måtte glemme deres forpligtelser overfor hjem og familie af den grund.

Kvindedeputation på Amalienborg 5. juni 1915

Interessen for det politiske liv var stor før 1914. Dagbladene bragte hver dag referater af Rigsdagens forhandlinger, der let kunne strække sig over en halv eller hel af de vældige avissider. Politiske møder var stærkt besøgt. Det krævede stemmekraft at være politiker i en periode, hvor mikrofoner og højtalere endnu ikke var kendt. Møderne foregik ofte i fri luft.

Det radikale Venstre var – i modsætning til de andre partier – ikke udgået af nogen egentlig folkebevægelse. Det var dannet af en gruppe politikere, som først appellerede til befolkningen, da de var blevet enige om et program. Sin vælgerstøtte modtog partiet fra meget forskelligartede kredse. Det stod stærkt i visse dele af Nordjylland, hvor småbrugere og husmænd stemte radikalt. I byerne samlede man stemmer fra borgerlige og akademikere. Men de forskellige vælgergrupper kunne samarbejde om det social-radikale program, som Peter Munch, Ove Rode og andre havde udarbejdet allerede i 1903.

En af partiets mærkesager var støtte til husmandsbevægelsen. Den var opstået i slutningen af 1800-årene og havde flere årsager. Godsejere og bønder, der var bekymrede over, at afvandringen fra landet trak arbejdskraften bort, ville gøre det mere tillokkende for landarbejderne at blive ved at give dem egne små brug – dog ikke større, end at de måtte arbejde på de store gårde ved siden af. Herved blev husmændene dog ikke stående. De ønskede så store brug, at det kunne danne grundlaget for familiernes eksistens. Man samledes om denne sag med begejstring. Digteren Johan Skjoldborg skrev den populære sang »Når vinteren rinder i grøft og i grav« som en hyldest til den frie og arbejdssomme husmand. Det radikale Venstre mente, at et virkeligt demokrati kun kunne trives, hvis retten til at leve på egen jord tilkom så mange som muligt. I et fuldt opdyrket land måtte jorden tages fra andre. I samarbejde med Socialdemokratiet – og under skarpe protester fra konservativ side, navnlig godsejerne – gennemførte man da i 1919 en jordlov, der juridisk set betød ophævelse af en række pligter og rettigheder, som siden enevældens tid påhvilede storgodserne – i realiteten betød konfiskation af store arealer.

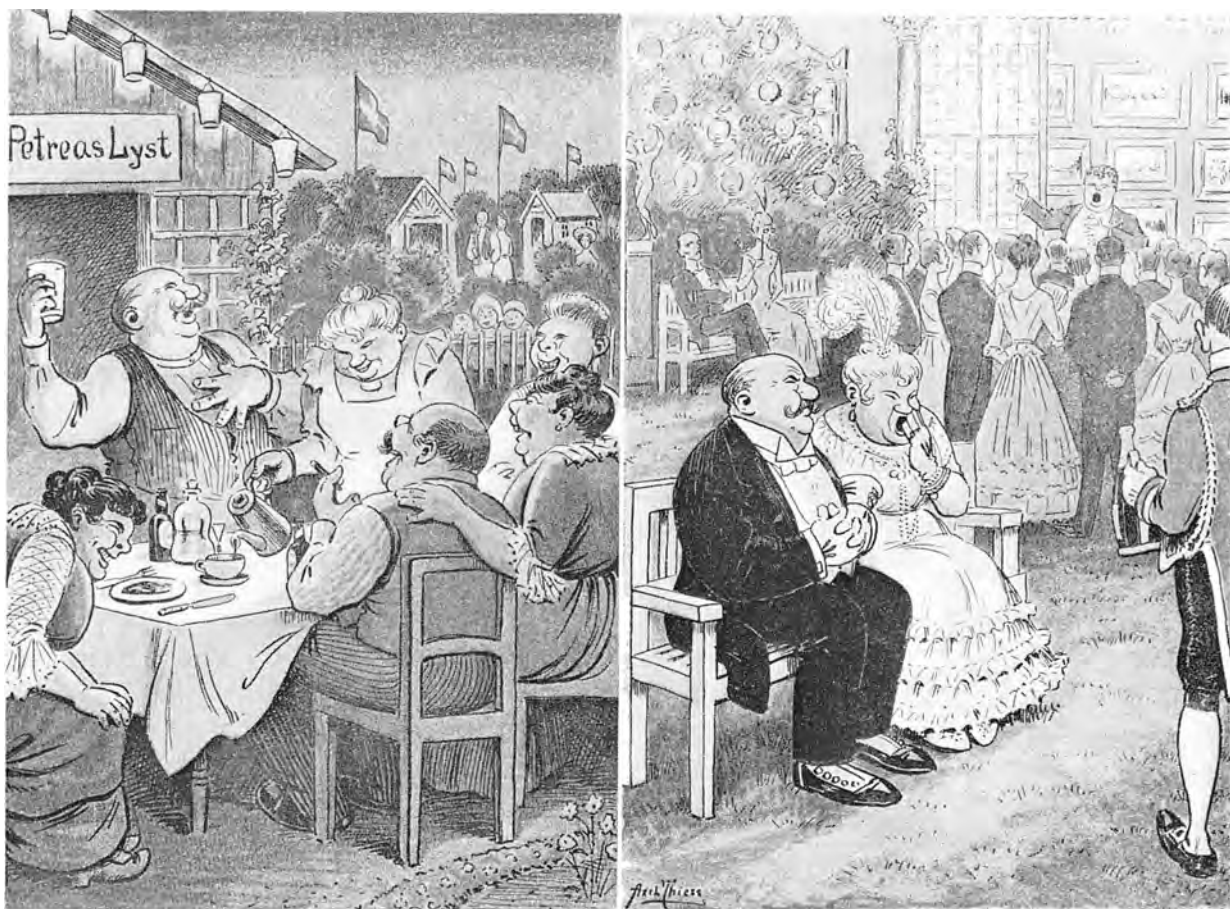

Politisk friluftsmøde i Klejtrup, Viborg amt, 1916 med statsminister C. Th. Zahle som taler.

Nervøsiteten og frygten for fremtiden, som beherskede de første uger efter krigsudbruddet 1914, slog hurtigt om i en optimistisk tillid til, at neutraliteten ikke alene ville holde landet uden for krigen, men endog medføre betydelige økonomiske fordele. En vild dans om guldkalven begyndte – ofte lige på kanten af det lovlige. Nye typer af forretningsfolk dukkede op. »Klausul-æderne« videresolgte i hemmelighed varer fra de krigsførende lande, som var importeret under den udtrykkelige betingelse, at de ikke måtte re-eksporteres til nogen fjendtlig stat. Konservesindustrien fik et nyt stort marked – navnlig i Tyskland, hvor man skulle skaffe forsyninger til fronten. Gullasch var ikke alene betegnelsen for det, der kom i dåserne – ikke sjældent af utilladelig ringe kvalitet. Den blev også hæftet på hele klassen af folk, der på få måneder gjorde springet fra småborgere til velhavere, og som hæmningsløst udstillede deres rigdom. På kapitalmarkedet kom der uro, fordi mange af de nye velhavere spekulerede i fremmed valuta og værdipapirer, som blev udsat for voldsomme svingninger.

I februar 1917 ændredes billedet. Tyskland indførte nu den uindskrænkede u-bådskrig, og Danmarks samhandel med alle andre end Tyskland blev lammet. En væsentlig del af den danske handelsflåde blev sænket af u-bådene i forsøg på at trodse blokaden. Først nu begyndte krigens virkninger direkte at mærkes: rationeringskort indførtes på en række varer, restriktioner af enhver art, højere skatter og dermed følgende politisk uro. De to sidste krigsår blev på mange måder grå og triste med dyrtid og arbejdsløshed.

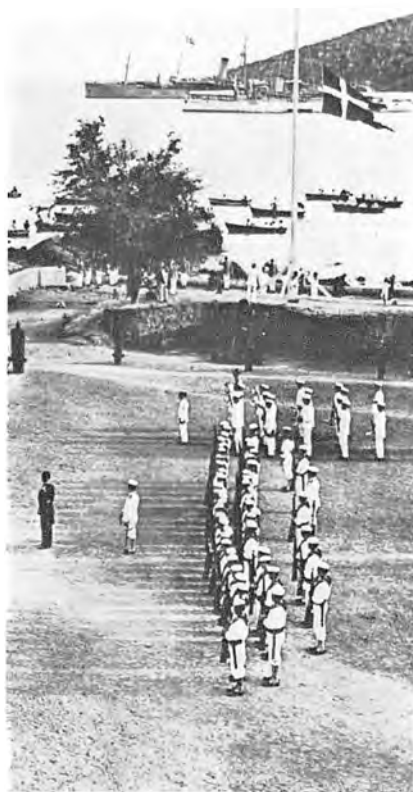

Satirisk fremstilling af gullaschfabrikant Jensens
fødselsdags-havefest henholdsvis 1914 og 1915

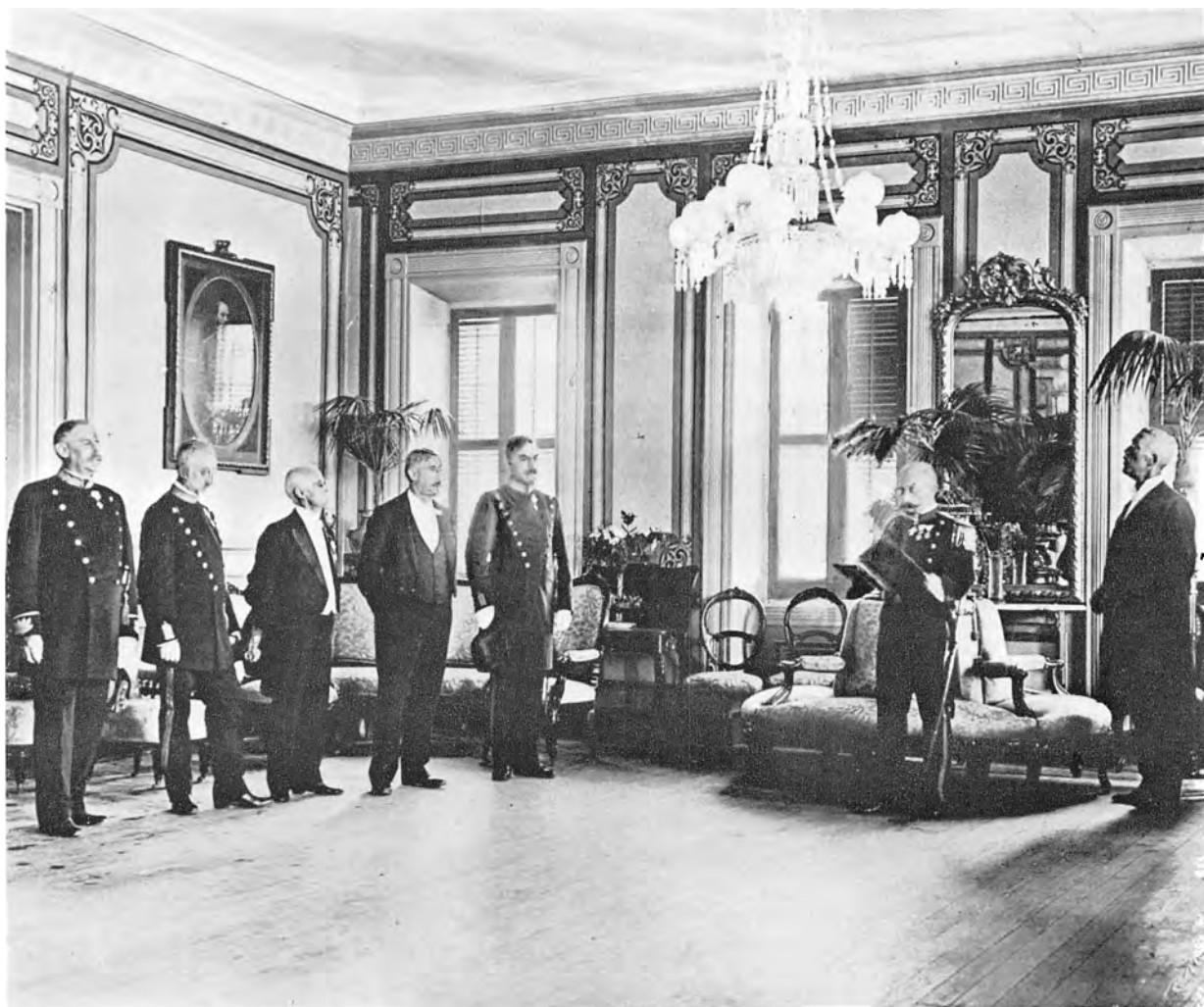
De vestindiske Øer, de sidste danske tropekolonier, blev i 1917 overdraget til USA for en afståelsessum på 25 millioner dollars. Den officielle overdragelse fandt sted i guvernørpaladset på St.Thomas, hvor den midlertidige guvernør, Henri Konow læste ratifikationsdokumentet op for amerikanske repræsentanter og danske embedsmænd.

De tre øer, St.Croix, St.Thomas og St.Jan havde i talrige år voldt Danmark bekymring. Produktionen af rørsukker i plantagerne blev efterhånden urentabel. En tid tjentes en del kapital på frihavnen i St.Thomas, men Panamakanalens åbning forringede havnens betydning. Den helt overvejende del af den lokale befolkning ønskede at blive tilsluttet USA i håb om at få del i det rige lands handel. Danmark havde to gange før, i 1868 og i 1902, været på nippet til at sælge øerne, men aftalerne mødte modstand. Også da sagen blev rejst for tredje gang i 1915, gik stærke kræfter i Danmark imod et salg. Da forslaget om salget skulle vedtages i Rigsdagen, vakte det voldsom politisk uro og bidrog bl.a. til, at den radikale regering måtte optage tre »kontrolministre« fra de andre partier. Imidlertid forelå der den risiko, at Tyskland kunne bemægtige sig øerne til u-bådsbase, og salget vedtoges derfor i Rigsdagen; også den følgende folkeafstemning gav stort flertal for salget. For mange var det dog en sorg, at denne lille tropiske del af Danmark forsvandt.

Dannebrog stryges

De vestindiske Øers salg

De dansk-vestindiske Øers overdragelse til USA den 31. marts 1917.
Ceremoni i guvernørpaladset på St. Thomas.

Tiden efter Verdenskrigens afslutning i november 1918 blev urolig. Forventninger om, at fredstiden ville give normal varetilførsel og beskæftigelse for de mange arbejdsløse var skruet højt op. Forventningerne blev skuffede. Endnu ind i 1919 blev restriktioner og rationeringer opretholdt, og hverken industri eller landbrug fik de råstoffer, der var forudsætning for en normal produktion. Der var 70 000 arbejdsløse, og stemningen blandt arbejderne blev pisket op af yderligtgående bevægelser, syndikali-ster og kommunister, inspireret af revolutionen i Rusland. Det kom til talrige store demonstrationer med tilhørende slagsmål med politiet. Det begyndte allerede i februar 1918, hvor arbejderne forsøgte stormløb mod Børsen, og fortsatte sidst på året med sammenstød på Grønttorvet, hvor politiet kun med nød og næppe kunne holde stand mod de ophidsede gemytter.

Den umiddelbare årsag til uroen var, at lønniveauet slet ikke kunne holde trit med den stærke prisstigning. Regeringen kæmpede en hård kamp for at forbedre statsfinanserne. En regeringskrise opstod i forbindelse med forslag om et nyt statslån i foråret 1919. Ministeriet indgav sin afsked, men da kongen ikke kunne finde en anden regering, fortsatte Zahle og opnåede et forlig om statslånet med de andre partier. Uroen på arbejdsmarkedet fortsatte dog og blev måned for måned stærkere.

Syndikalist-demonstration i København i februar 1918

Historien om Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920 er sammenknyttet med H. P. Hanssens navn. Han repræsenterede en yngre generation af sønderjyske politikere, der, hærdet af den nationale kamp mod det preussiske herredømme, vel ønskede at stå fast og holde flammen vedlige blandt de dansksindede, men fandt det urealistisk at stå med armene over kors og nøjes med protester. En genforening med Danmark – erkendte han – kunne ikke opnås ved egne kræfter.

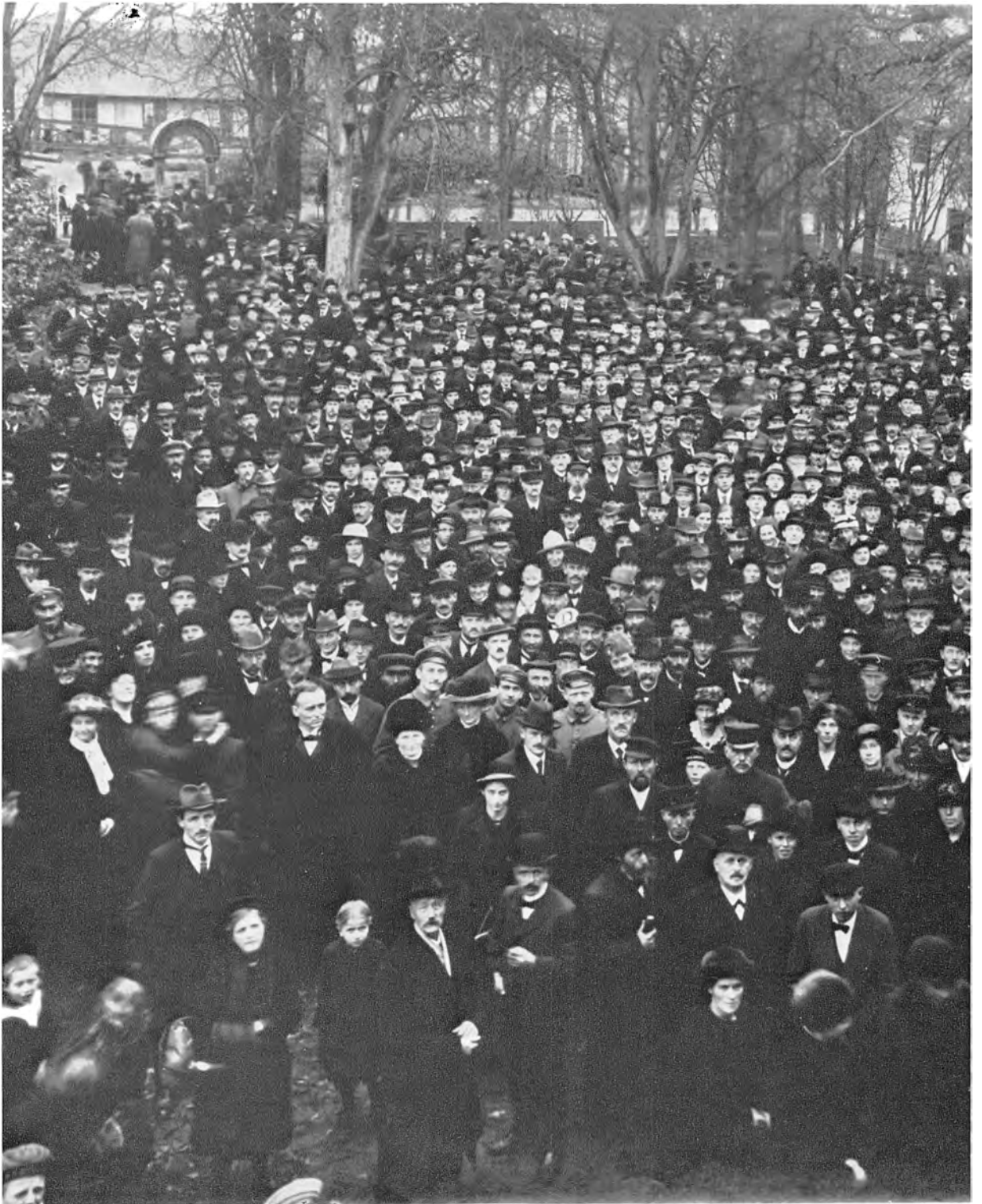
Som tysk rigsdagsmand førte han en realistisk og positiv politik over for Tyskland, der gav sig udslag i indrømmelser fra myndighedernes side. Samtidigt havde han nære personlige kontakter i Danmark og opgav ikke håbet om at kunne finde en endelig løsning på det slesvigske spørgsmål.

Hans time kom endelig i efteråret 1918. Tysklands sammenbrud var en kendsgerning. Man havde accepteret den amerikanske præsident Woodrow Wilsons »fjorten punkter« som grundlag for en fredsslutning. Bl.a. havde Wilson rejst krav om, at nationale stridsspørgsmål skulle løses demokratisk ved afstemning. Den danske regering lod H. P. Hanssen forstå, at ønsket om en afstemning i Slesvig måtte komme fra befolkningen selv. I oktober rejste han sagen i den tyske rigsdag, og i november modtog han den nye – republikanske – regerings tilsagn.

Den 17. november var der indkaldt til møde på »Folkehjem« – det danske forsamlingshus i H. P. Hanssens hjemby Åbenrå. Her vedtog de sønderjyske tillidsmænd deres forslag til fremgangsmåden ved en afstemning, og til de 3 000 fremmødte holdt H. P. Hanssen en tale, der sluttede med Bjørnsons ord: »Alt hvad fædrene har kæmpet, mødrene har grædt, har den Herre stille lempet, så vi vandt vor ret.«

Forventningsfulde
nordslesvigere
ved folkemødet på
Folkehjem i Åbenrå
17. november 1917

I januar 1920 blev britiske og franske soldater landsat i Slesvig. De kom for at overvåge den folkeafstemning om Slesvigs tilhørsforhold, som for Danmark var det mest mærkbare udfald af Første Verdenskrig. Navnlig var der koncentreret mange soldater i Flensborg – hovedsædet for den internationale kommission, der skulle kontrollere afstemningens forløb.

På Versailles-konferencen søgte krigens sejrherre at ordne Europas forhold efter fire års krig. En dansk delegation fik i Versailles tilsagn om, at det slesvigske spørgsmål ville blive taget op i fredstraktaten med Tyskland. Det blev bestemt, at der skulle holdes afstemning i to zoner i Slesvig, nemlig en en-bloc afstemning i Nordslesvig og en kommunevis afstemning i den nordlige del af Mellemslesvig.

Grænsen imellem de to zoner fulgte en linje, som man fra dansk side havde foreslået trukket mellem områder med forventet dansk og forventet tysk flertal. Den strakte sig fra Flensborg fjord vestpå syd om Tønder og Højer. Fra tysk side havde man ønsket et noget nordligere forløb.

Afstemningen i den nordlige 1. zone 10. februar gav et overvældende dansk flertal de fleste steder. Kun enkelte kommuner havde tysk flertal. Lige så klart faldt afgørelsen ud i 2. zone – Mellemslesvig – en månedstid senere. Her stemte flertallet for Tyskland.

Både fra dansk og tysk side var der gået en hidsig agitation forud for afstemningen, og dens udfald skulle i Danmark få allerede eksisterende modsætningsforhold til at bryde ud i åben konflikt.

Britiske besættelsesstyrker i Flensborg januar 1920

I månederne omkring årsskiftet 1919-20 tiltog det politiske pres så stærkt, at det endte med at sprænge de forfatningsmæssige rammer. Tre spørgsmål bidrog til ophidselse i alle dele af samfundet. Der var et nationalt spørgsmål. I stærkt nationale kredse var man ikke tilfreds med den linje, H. P. Hanssen og regeringen fulgte i Nordslesvig. Trods ret lave danske stemmetal i Flensborg ønskede tilhængerne af den såkaldte Flensborg-bevægelse denne by indlemmet i Danmark. Der var social uro. Endelig krævede oppositionen udskrivning af valg og ændring af valgloven.

Da tog Christian X i april 1920 det dristige skridt uden videre at afskedige ministeriet Zahle og udnævne et forretningsministerium under en ikke-politiker, højesteretssagfører Otto Liebe. Hans opgave var først og fremmest at udskrive valg. De radikale og navnlig deres støtteparti Socialdemokratiet modtog dette som en krigserklæring. En generalstrejke blev erklæret, revolutionære slagord lød i gaderne, og demonstranter fyldte Amalienborg slotsplads. Kongen veg tilbage fra større konflikter og enedes med politikerne om et kompromis. Et nyt forretningsministerium, som alle kunne godtage, blev indsat og udskrev valg til den 26. april.

For ministeriet Zahle blev valget et sviende nederlag – Det radikale Venstre folketingsmandater blev halveret – og Venstre dannede regering under Niels Neergaard. Taber blev også Flensborg-bevægelsen, for i det slesvigske spørgsmål havde regeringen Neergaard samme politik som regeringen Zahle. Den sociale uro ebbede ud af sig selv, men havde afsat spiren til en politisk nydannelse – det senere kommunistiske parti.

Demonstration på Amalienborg under påskekrisen 1920

1920-70

I sommeren 1920 fandt den endelige grænsedragning mellem Danmark og Tyskland sted. Med mindre revisioner fulgte den grænsen mellem afstemningszonerne. Den 9. juli var genforeningen af Nordslesvig med Danmark formelt en kendsgerning, og de følgende dage fejrede man den med folkefester i landsdelen. På Dybbøl gav bl. a. lensgreve O. D. Schack udtryk for de tanker, hvormed sønderjyderne vendte tilbage til Danmark.

Stemningen omkring genforeningen var lys og forventningsfuld - navnlig i betragtning af de forudgående måneders dybe politiske splittelse. Men man var klar over, at fremtiden kunne bringe problemer. Efter at have været under tysk styre i 56 år kunne landsdelen ikke uden videre indpasses i dansk samfunds- og erhvervs- liv. Regeringen var imidlertid indstillet på at gøre overgangen så lempelig som muligt og søge at undgå, at den sønderjyske befolkning kom til at lide under materielle vanskeligheder.

I international politik var Danmarks placering stadig uklar. Trods Tysklands svækkelse var det fremdeles Danmarks største nabostat og et meget vigtigt afsætningsmarked. Derfor ønskede man heller ikke at virke udfordrende. Under krigen havde Danmark samarbejdet med de andre nordiske lande om opretholdelsen af neutraliteten, og mange håbede, at dette samarbejde kunne videreføres – ikke mindst inden for Folkeforbundet, hvor de mente, at de nordiske stater kunne bidrage til en fredelig løsning af internationale stridigheder. Men ingen var i tvivl om, at Danmark fortsat befandt sig mellem Tyskland og Storbritannien og måtte indrette sig herefter.

Greve O. D. Schack taler ved genforeningsfesten på Dybbøl 1920

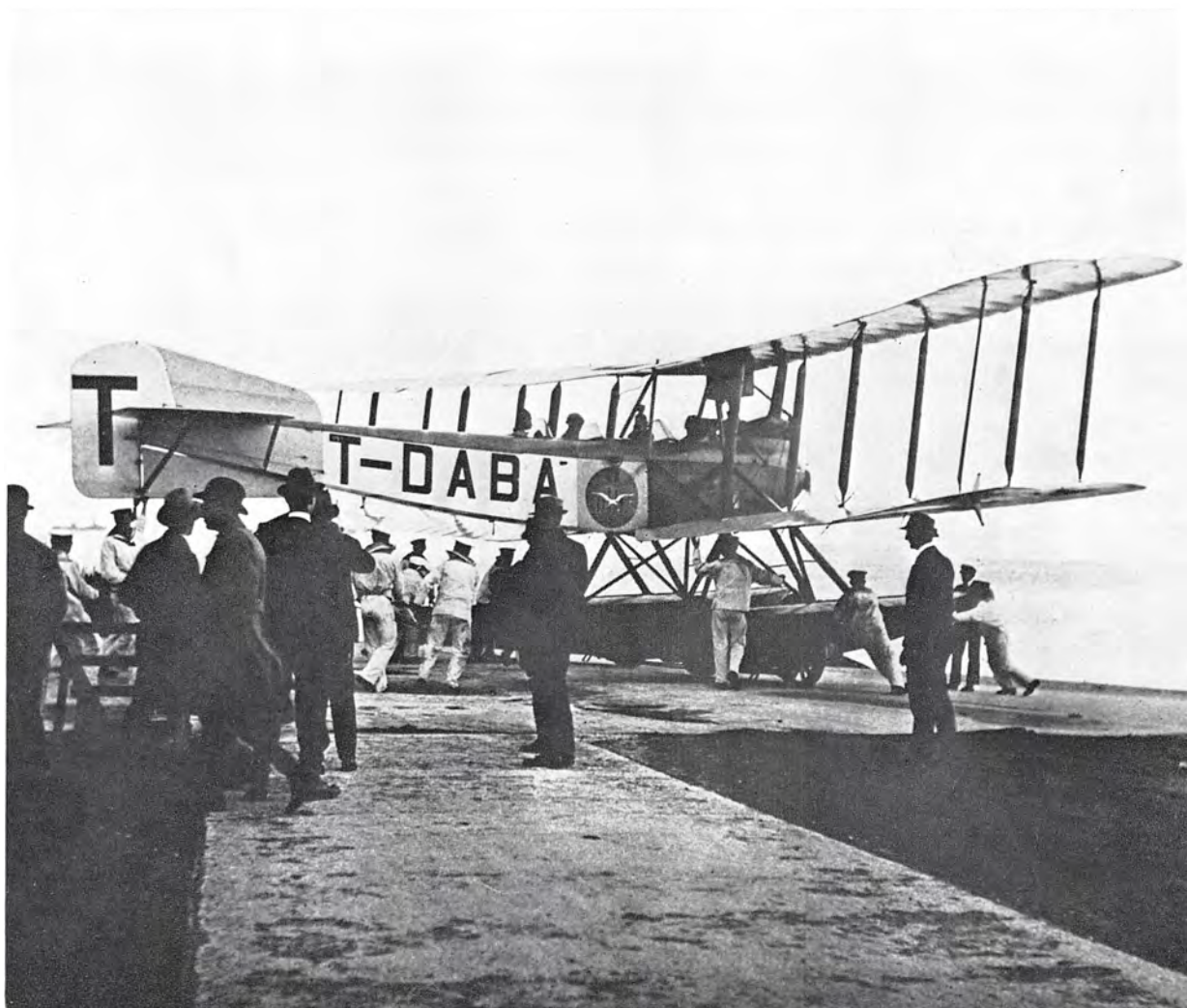
I løbet af den Første Verdenskrig udvikledes robuste rekognoscerings- og kampflyvemaskiner, der senere kunne bruges i den civile trafik.

I 1920 åbnede Det danske Luftfartsselskab sin første faste passager rute fra København via Malmö til Warnemünde. Maskinen havde plads til to passagerer, som måtte være godt påklædt, for den lukkede kabine eksisterede endnu ikke.

Flyvemaskinen var i de år endnu luksus, og der krævedes stadig et vist vovemod af de dristige passagerer. Automobile og motorcykler derimod var ved at blive hverdag. Den benzindrevne eksplosionsmotor blev nok målt i hestekræfter, men var på vej til at erstatte hesten som trækraft. Allerede i årene før Verdenskrigen havde forfatteren Johannes V. Jensen ud fra sine erfaringer i USA lovsunget »maskinen«, og som ivrig motorcyklist kendte han både glæden og risikoen ved at befære de grusklædte danske landeveje. I novellen »De nåede færgen« beskrev han den motoriserede trafikals fartbesatte dødsofre.

Med bilernes fremmarch begyndte jernbanernes tilbagetog. Planlagte jernbanestrækninger blev opgivet og erstattet med rutebiler. Transport af mennesker og varer blev lettere og mere fleksibel.

Det første danske trafikfly's start fra København 7. august 1920

Efter Første Verdenskrig rejste man påny spørgsmålet, om Danmark skulle have et militært forsvar og i bekræftende fald i hvilket omfang. Især de radikale, der som regeringsparti havde administreret ordningen af 1909, ivrede efter at få sagen taget op. En forsvarskommission blev nedsat i 1919 og afgav betænkning tre år senere.

Forsvaret var et gammelt stridsemne. Det delte befolkningen i flere lejre, og argumenterne var de samme, som de havde været et par menneskealdre. Den militære sagkundskab lyttede man kun til i den udstrækning, det drejede sig om det rent tekniske. Det var den politiske side af sagen, der var det egentlige problem, og det lå uden for officerernes område.

Groft sagt gik skillelinjen mellem dem, der stolede på, at Danmark kunne og skulle forsvares, og at forsvaret havde en opdragende og styrkende funktion i samfundet, og dem, der mente, at Danmark kun i yderst begrænset omfang kunne forsvare sig militært. I deres øjne virkede forsvaret forstenende og afsporende. Mellem disse to yderpunkter var et kompromis ikke muligt. Debatten var i høj grad præget af, at begge parter tog erfaringerne fra krigen og udenlandske forhold og tilkendegivelser til indtægt for deres standpunkter.

Socialdemokratiet krævede afskaffelse af alt militær. Det radikale Venstre ønskede en kraftig nedskæring. Begge dele nægtede statsminister Niels Neergaard at medvirke til. I stedet gennemførte regeringen en ordning, der kunne finde tilslutning i Venstre og Det konservative Folkeparti. De ret knappe årlige bevillinger tillod dog ikke, at selv det formindskede styrkemål blev nået. Dette affødte bitter kritik hos tilhængerne af forsvaret, medens dets modstandere fortsat betegnede militæret som de besiddendes værn over for befolkningens flertal.

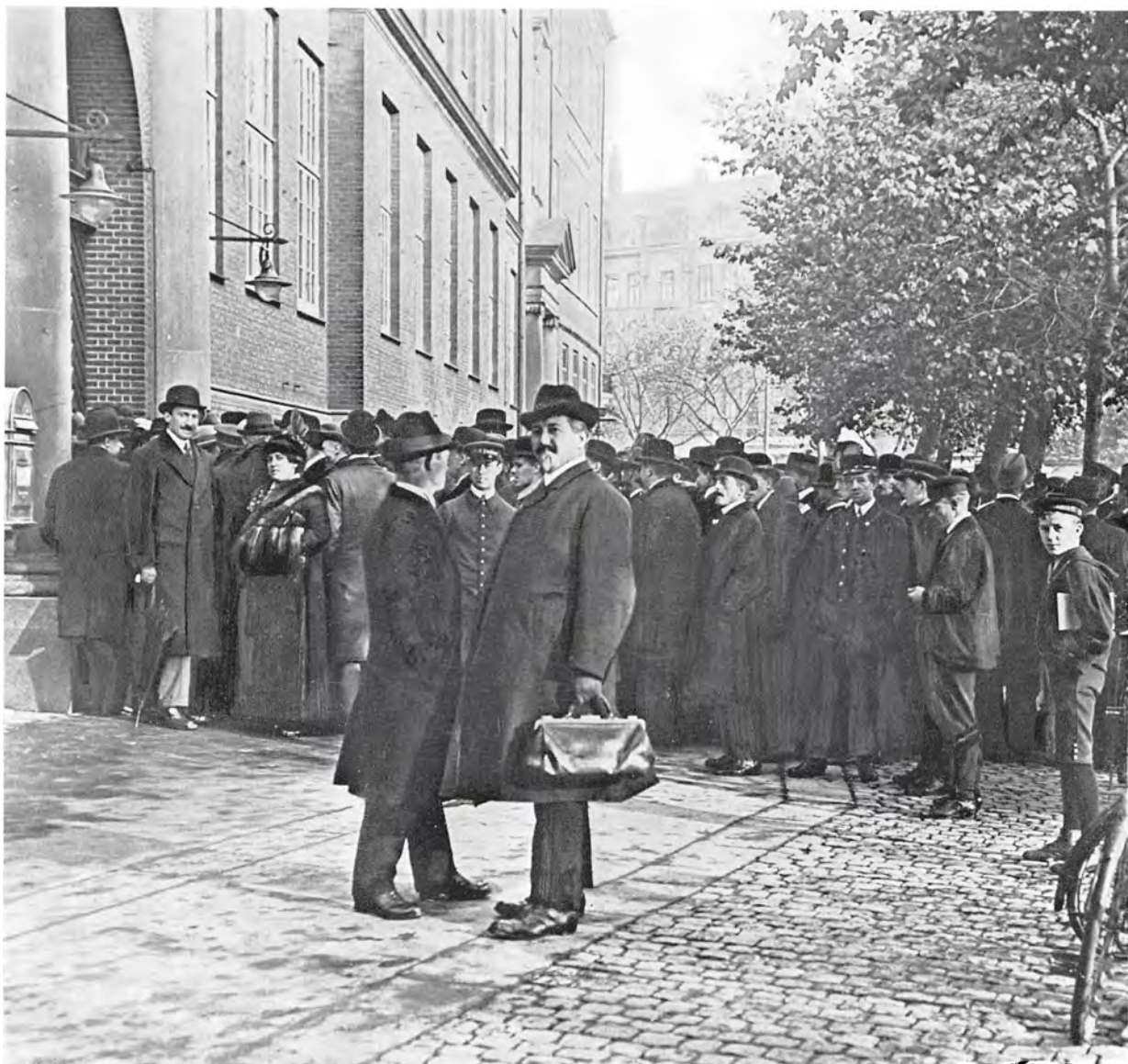

Cyklist-delning af dragoner

Afslutningen af den Første Verdenskrig blev i Europa og USA hilst velkommen med håbet om at kunne »vende tilbage til normale tilstande«. For forretningslivet betød det et ønske om at slippe af med krigstidens reguleringer og restriktioner – en velkomst til initiativ og foretagsomhed. Men da den store, hidtil så ansete Landmandsbank i september 1922 brød sammen og standsede sine betalinger, fik man et varsel om, at »kræfternes frie spil« kunne give uventede bagslag. Hos aktionærer og indskydere udløste krakket frygt for den nøgne eksistens. For højfinansens kritikere var det en kærkommen demonstration af, at det liberale erhvervsliv ikke fungerede.

Baggrunden for sammenbruddet var en udbredt tro på, at efter krigens afslutning ville landene ved den østlige Østersø være åbne for danske handelsfremstød. Et selskab – Transatlantisk Kompagni – opkøbte store varepartier med senere salg for øje, og Landmandsbanken finansierede disse opkøb. Revolutionen i Rusland og de følgende års borgerkrig udskød virkeliggørelsen af kompagniets forhåbninger, men udfaldet forekom længe så usikkert, at de ikke helt blev opgivet. Dertil kom, at man havde engageret sig så stærkt i disse fremtidsudsigter og disponeret derefter, at man indlod sig på usikre pengeanbringelser for at ride ventetiden af. I det lange løb gik det galt.

For enkelte blev Landmandsbankens krak den store ruin, men samfundsøkonomisk set fik det ikke langtrækkende virkninger. Regeringen trådte til og fik af Rigsdagen bemyndigelse til at overføre kapital fra Nationalbanken til den nødstedte bank. På længere sigt lå betydningen af krakket deri, at det viste, hvorledes statsmagten – for offentlige midler indgået gennem skatter – kunne komme i situationer, hvor den måtte betale for enkeltpersoners og private gruppers fejlslagne dispositioner. Det danner et dramatisk overgangsled mellem den helt frie økonomiske liberalisme og senere bestræbelser på at styre og planlægge samfundets økonomiske virksomhed.

Utålmodige indskydere ved Landmandsbanken september 1922

Den danske radios fødselsår er vanskeligt at fastslå. Omkring 1920 syslede en række amatører med den spændende opfindelse, fra 1922 kom der mere regelmæssige udsendelser, og endelig i 1925 fik det hele fastere form, da staten overtog Radiofonien.

Efter datidens målestok var det i sig selv et vidunder at få lyd bragt gennem luften ud over hele landet på én gang. En mere forvænt eftertid må finde, at udsendelserne blev bragt under primitive tekniske former. Studiet blev lydisoleret med løsthængende tæpper. Lydrekvisitter og instrumenter var anbragt mellem hinanden – og alle udsendelser var direkte. Aflytningsmulighederne var heller ikke ideelle. På de tidlige krystalapparater med høretelefoner druknede udsendelsen ofte i støj.

I begyndelsen betragtede de fleste radiofoni som underholdning – et nyt og spændende islæt i hverdagen. Men efterhånden blev det klart, at der var opstået et nyt forbindelses- og påvirkningsmiddel, som på godt og ondt kunne påvirke folks indstilling og opfattelse. I den groveste form – som direkte propaganda for synspunkter eller varer – blev den danske radio aldrig brugt. Men den fungerede som opdrager, som overtaler, som meningsbryder – og den udvidede menneskers erfaringskreds.

Med udviklingen af højttaleren voksede radioen til et stateligt møbel, der indtog hæderspladsen i hjemmene, lige til det ved fjernsynets gennembrud i 1950'erne blev fortrængt af TV-apparatet. Radioen overlevede dog takket være de lette transistor-modeller, som man kunne tage med sig overalt.

Københavns Radiofonistations studie september 1924

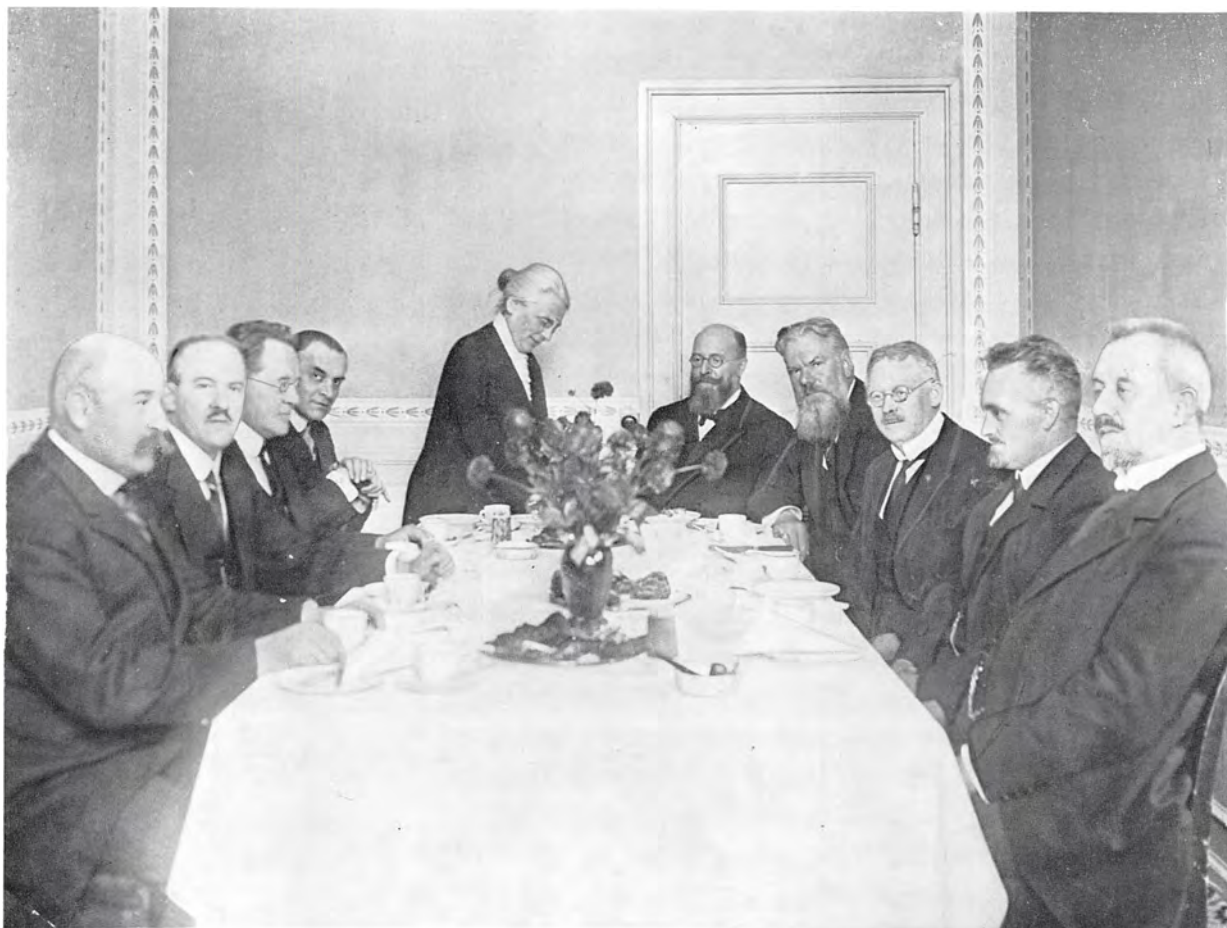
Inden for det danske Socialdemokrati havde der – ligesom i de udenlandske arbejderpartier – gennem mange år været diskussion om, hvornår og på hvilke vilkår man skulle være parat til at tage regeringsmagt og -ansvar i et kapitalistisk samfund. Den oprindelige indstilling havde været, at det skulle man først, når man gennem et sikkert flertal var i stand til at gennemføre en socialistisk politik.

Denne indstilling blev efterhånden anfægtet. Rent praktisk var der skudt en breche, da Thorvald Stauning under Første Verdenskrig indtrådte i ministeriet Zahle som kontrolminister. Stauning overbeviste sine partifæller om, at socialdemokratisk deltagelse i regeringen kunne indebære fordele – også uden flertal.

Da det hidtidige regeringsparti Venstre ved valget i 1924 mistede mandater, og da Det radikale Venstre gav tilsagn om støtte, stod vejen åben for en socialdemokratisk mindretalsregering. Det havde måske også nogen betydning for beslutningen, at yderligtgående socialistiske grupper var begyndt at gøre sig gældende, selv om det kun var i beskedent omfang.

Det vakte naturligvis opsigt, at Danmarks hermed fik sin første arbejderregering – endda med kvindelig deltagelse. Nina Bang blev undervisningsminister. Men der blev kun tale om et politisk mellemspil. I sin to-årige levetid fik regeringen ikke mulighed for meget mere end at administrere love, man ikke selv var alt for begejstret for. Afslutningen blev særlig bitter. Regeringen faldt på uenighed med de radikale i et valutaspørgsmål, og Venstre vendte tilbage til regeringsmagten i endnu tre år.

Ministeriet Stauning 1924. Undervisningsminister Nina Bang skænker fødselsdagschokolade

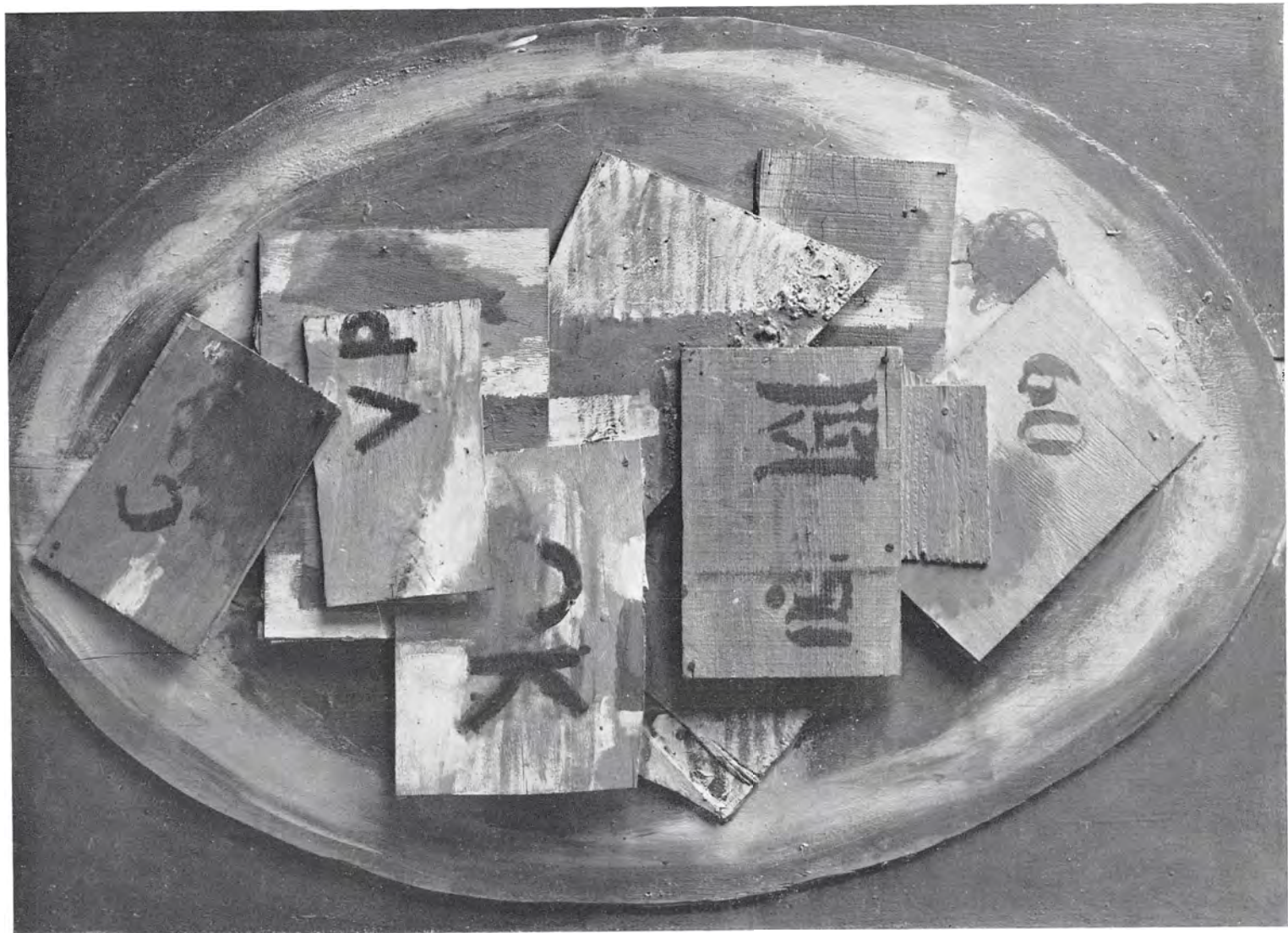
At stumper af en trækasse, malet i forskellige farver og sat sammen til en komposition, skulle være kunst, vakte megen forargelse i 1920'erne.

Kunstnerisk betød efterkrigstiden et begyndende opgør med alle bundne former og traditioner. Ældre kunstnere førte ganske vist traditionerne videre; men de unge og mere initiativrige hentede inspiration i den afstandtagen fra fortiden, som opstod i de krigsdeltagende stater – især Frankrig og Tyskland. Man brød med naturalismen; kravet om genkendelighed blev anfægtet. Det originale udtryk for kunstnerens egen oplevelse ved skabelsen af et kunstværk blev sat i højsædet. Det kunne så tale til mange forskellige mennesker på mange forskellige måder – og ikke én oplevelse af det samme kunstværk kunne hævdes at være den rigtige.

Det var fortrinsvis inden for skulptur og maleri, at disse nye tanker kom til udtryk. I mindre målestok viste de sig også inden for scenekunst og litteratur. Små scener af eksperimenterende art blev startet, men slog aldrig rigtigt igennem i Danmark. Inden for litteraturen var det stadig de store navne fra tiden før krigen, der førte an – Henrik Pontoppidan, Martin Andersen Nexø og Johs. V. Jensen. En ny generation meldte sig dog med bl.a. Tom Kristensen, hvis farvestrålende digte viser slægtskab med tidens malerkunst. Bag den ydre festlighed mærkes imidlertid en dyb angst udledt af de faste værdiers sammenbrud:

Asiatisk i vælde er angsten.
Den er modnet i umodne år,
og jeg føler det dagligt i hjertet,
som om fastlande dagligt forgår.

Kunstnerisk set var 1920'erne i Danmark en periode med mange tilløb til noget nyt, som imidlertid havde vanskeligt ved at vinde anerkendelse. Måske manglede det materielle grundlag. Måske havde udfordringerne i det neutrale Danmark under krigen ikke været tilstrækkeligt store til at fremkalde et afgørende brud.

For forlystelseslivet – underholdningsbranchen – blev 1920'rne en storhedstid. Mange af de udenlandske påvirkninger, som havde vanskeligt ved at gøre sig gældende inden for andre kunstarter, lod sig med stort held omsætte til danske forhold. Det gjaldt i samme grad den intime kabaretkunst, hvor tekst og melodi gik op i en højere enhed og bar det kunstneriske budskab, som den mere løsslupne vise- og sceneoptræden i store ensembler.

For de sidste spillede antal, udstyr og opsætning en væsentlig rolle. De store Scala-revyer i 1920'rne var et opbud af masseoptrin, indlagte dansenumre, solopræstationer og slagfærdig, men sjældent dybsindig visekunst. De optrædende solister opnåede stor popularitet, og mange viser og kunstnere fra dengang huskes endnu.

I dansen indførtes nye former, som skulle udtrykke den lettelse og frigjorthed, der hævdedes at være en følge af »krigen, der skulle ende alle krige«. En dans som charleston opnåede en forrygende success, pardans af mindre stiv og højtidelig karakter blev udbredt – alt som udtryk for en spontan og ægte livsudfoldelse, der skulle gøre op med tidligere tiders adstadige og tækelige anstand.

Også klædedragten – især damernes – blev frigjort og løssluppen. Damer skulle vise, hvad de var og havde – uden kunstige indsnøringer eller tilsløringer. Kvindernes frigørelse blev et emne for konversation og gav sig udtryk i selskabs- og underholdningslivet.

Scene fra Scala-revyen »Punktum-Finale« 1931

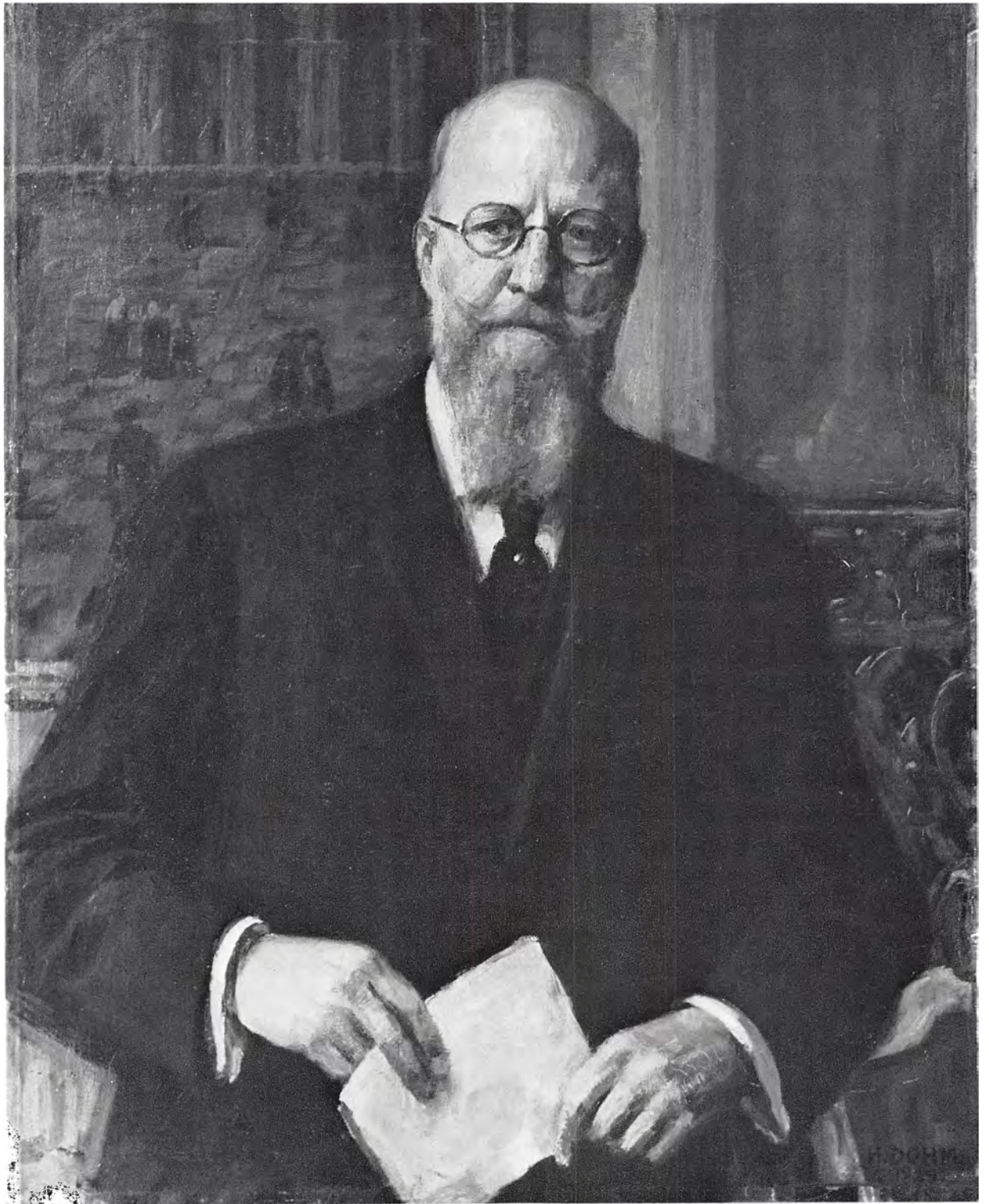
I 1929 kunne Socialdemokratiet for anden gang danne regering under statsminister Thorvald Stauning. Det skete i samarbejde med Det radikale Venstre, hvis ledende politiker, Peter Munch, blev udenrigsminister.

Stauning forblev statsminister til sin død i 1942. I stigende grad kom han til at stå som et symbol for hele Socialdemokratiets og arbejderbevægelsens indflydelse i samfundet. Hans portræt blev hængt op i mange hjem, og han var karikaturtegneres yndlingsoffer.

Den socialdemokratisk-radikale regeringsperiode var bemærkelsesværdigt lang. Det skyldtes de to partiers samlede mandattal i Rigsdagen og en gensidig afhængighed, der gjorde det mindre tiltrækkende at afbryde end at bevare samarbejdet. Begge kunne de få gennemført flere af deres programpunkter, end de ville have været i stand til i samarbejde med andre. 1930'erne blev trods krise og arbejdsløshed en reformperiode, hvor grundlaget blev lagt for en videreudvikling af den moderne velfærdsstat.

Stauning lagde i høj grad vægt på den anerkendelse af arbejderbevægelsens indflydelse, der fandt sted også gennem hans person. Man kan sige, at han medvirkede til at »fordanske« Socialdemokratiet i den forstand, at han fremhævede betydningen af arbejdet og indsatsen i det bestående samfund. Med sin imponerende skikkelse, sin frodighed og åbenlyse livsudfoldelse var han velegnet til at blive alfaderlig, også for andre og flere end sine partifæller. Med ham forsvandt enhver fordom om, at arbejdere ikke magtede at beklæde de højeste politiske poster.

Udadtil – og i erindringen – trådte P. Munch i skygge af den farverige høvding. Dels bejlede de ikke til de samme vælgere, dels anerkendte Munch altid Staunings store folkelige takke. Indadtil var de to mænd jævnbyrdige i samarbejdet og værdsatte den nytte, de havde af hinanden.

I 1929 udviklede de svingende økonomiske konjunkturer sig til en dyb international depression. Et sammenbrud på det overophedede amerikanske aktiemarked rystede tilliden til fremtiden og medførte bl. a., at store amerikanske lån til Europa blev kaldt tilbage. Da krisen først var der, rullede den videre og forstærkede sig selv. Faldende efterspørgsel på industri- og landbrugsvarer førte til større arbejdsløshed og mindre indtjening, som igen betød faldende efterspørgsel.

Hidtil havde man forklaret den svingende arbejdsløshed som en simpel følge af industrialiseringen; men denne forklaring duede ikke længere, og man kunne heller ikke lade problemet ligge. De offentlige udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse og andre sociale ydelser steg stærkt. Man søgte at imødegå arbejdsløsheden ved at iværksætte offentlige arbejder. Samtidig blev der indført regler, der skulle øge forbruget af menneskelig arbejdskraft på bekostning af maskiner.

Både for den enkelte arbejder, for hans familie og for alle andre befolkningsgrupper, der blev ramt af arbejdsløsheden og dens følger, blev erindringen om 1930'erne og 40'erne præget heraf. De forvandt aldrig angsten for dens tilbagevenden. I dens kølvand fulgte også en politisk radikalisering, som igen medvirkede til at skærpe sociale modsætninger.

Gennem massedemonstrationer slog de arbejdsløse til lyd for deres hovedkrav: arbejde. Ved kontrolstederne, hvor de mødte op for at søge arbejde eller få ret til at hævde understøttelse, var stemningen både bitter og modløs. Den blev ikke bedre, når andre befolkningsgrupper beskyldte de arbejdsløse for at være arbejdssky.

Arbejdsløshedsdemonstration i begyndelsen af 1930'erne

Store forlig mellem politiske partier hører med til dansk politisk tradition, fordi et eller få partier har svært ved at samle flertal bag sig. Et af de største er Kanslergade-forliget i 1933, hvor de to regeringspartier, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, blev enige med Venstre. Nok havde regeringspartierne flertal i Folketinget, men de var i Landstinget afhængige af støtte fra enten Venstre eller Det konservative Folkeparti. Det sidste blev denne gang holdt udenfor.

De afgørende forhandlinger blev ført mellem nogle få betydelige politikere under private former i Staunings hjem i Kanslergade på Østerbro – heraf navnet og heraf det skær af det hemmelighedsfulde, der omgav forliget.

Baggrunden var den store arbejdsløshed og den stadig alvorligere krise, der hærgede landbruget. Venstre opnåede, at der blev ydet støtte til landboerne. Til gengæld måtte Venstre støtte regeringens bestræbelser for at bekæmpe arbejdsløsheden i byerne og hele regeringens sociallovgivningsprogram. Krisen havde tvunget regeringen til at regulere indførsel og udførsel og føre nøje kontrol med valutaen. Dette var Venstre – med de gamle frihandels-sympatier – stærkt imod, men man ofrede sine standpunkter for et forlig.

Kanslergade-forliget havde kun et kortvarigt sigte og førte ikke til noget stadigt samarbejde mellem regeringen og Venstre. Da regeringspartierne i 1935 fik flertal også i Landstinget, kunne de undvære Venstre. I stedet nærmede de sig Det konservative Folkeparti, hvis unge leder John Christmas Møller var parat til at støtte en grundlovsændring. Men grundlovs-forslaget, der blev sendt til folkeafstemning i 1939, led skibbrud på Venstres opfordring til vælgerne om at blive hjemme »på sofaen«.

Kanslergade-forliget 30. juni 1933. Satirisk fremstilling.

Den kunstneriske søgen og eksperimenteren i 1920'rne fortsatte i 1930'rne, hvor nye tendenser inden for fransk og tysk arkitektur medvirkede til at skabe nye retningslinjer i byggeriet og boligindretningen. De benævnes ofte med fællesbetegnelsen funktionalisme – eller »funkis«; men denne antog mange forskellige former, som ikke altid var udtryk for den samme stræben.

I sin tankegang var den nye retning præget af påvirkninger fra klassicismens enkelhed og renhed, men hertil kom kravet om fuld udnyttelse af moderne materialer og virkemidler. Det erklærede program var, at bygningsværker skulle opfylde menneskers behov for en enkel og ubesværet tilværelse med så mange moderne tekniske hjælpemidler som muligt.

I løbet af 1930'rne blev hele denne indstilling og tankegang til andet og mere end blot en kunstnerisk udfoldelse. Den blev identificeret med – og tilsluttede sig for øvrigt selv – en modernisme og protest mod stivnede former inden for samfundet i dets helhed. Den betragtede de yderligtgående, reaktionære ideologier, der kom til udtryk i fascismen og nazismen, som sine direkte modstandere, fordi de både socialt og kunstnerisk hæmmede den frie udfoldelse.

I Danmark samledes en række kunstnere, forfattere og arkitekter sig omkring tidsskriftet Kulturkampen, hvor disse linjer og deres brede samfundsmæssige betydning blev trukket op. Blandt de mest fremtrædende repræsentanter for denne retning var arkitekten, forfatteren og kunstneren Poul Henningsen, hvis indsats bragte ham både ros og ris, men sjældent ligegyldighed.

Det nordiske samarbejde havde i mellemkrigstiden både sine tiltrækkende og belastende sider. Dansk bitterhed over manglende svensk-norsk støtte i 1848 og 1864 var ikke glemt. På den anden side havde de nordiske stateres fælles optræden under Første Verdenskrig indebåret fordele – også for Danmark.

På baggrund af disse erfaringer og den ofte sammenfaldende, men ukoordinerede optræden i Folkeforbundet – samt under indtryk af de handelspolitiske vilkår, der var ufordelagtige for alle nordiske lande, indgik man i 1930 Oslokonventionen. Formålet var at styrke Nordens fællesoptræden. 1932 indkaldte man på dansk initiativ til det første fællesnordiske udenrigsministermøde i København, og med årene blev disse møder tilbagevendende.

Inden for samarbejdets rammer var der en tydelig konkurrence mellem de nordiske stater om, hvilken opfattelse af begrebet »nordisk«, der skulle være afgørende fra spørgsmål til spørgsmål. Danmark søgte at gøre de andre stater interesseret i sin sydgrænse mod Tyskland, i danske afsætningsspørgsmål og i en fælles front mod stormagternes forsøg på at inddrage små stater – herunder de nordiske – i deres indbyrdes konflikter.

Midt i denne stræben mod enighed kan den dansk-norske konflikt om Grønland virke selvmodsigende. Nogle nordmænd gik i 1931 i land på Grønlands tyndt befolkede østkyst, hejsede et flag og erklærede området for norsk. Initiativet var helt deres eget; men deres handling udløste stor begejstring i hjemlandet, og regeringen i Oslo godkendte den. Sagen fandt sin afgørelse gennem en frivillig voldgift ved den internationale domstol i Haag. Kendelsen faldt ud til Danmarks fordel. Trods megen bitterhed og til trods for, at sagen belastede de dansk-norske forbindelser, blev selve den fredelige bilæggelse et udtryk for de nordiske bestræbelser. Man demonstrerede her nye veje til afgørelse af uoverensstemmelser mellem staterne.

Norsk fangsthytte i Østgrønland 1932

Sociallovgivningen i 1930'erne havde som hovedformål at videreføre traditioner i dansk praksis for at sikre alle mod at komme under eksistensgrænsen, samt at indføre regler, der garanterede en begrænset arbejdsdag og dermed tid til andet end opretholdelsen af livet. Forud var gået den organiserede arbejderbevægelses krav om reformer inden for de bestående rammer og den stadig større vælgermæssige tilslutning til politiske partier – især Socialdemokratiet, som havde støttet disse krav.

Men allerede længe inden havde tilstrømningen til byerne, sammenstuvningen og de ofte indeklemte boligforhold medført bevægelser for at give adgang til friluftsliv, sol og luft til byernes befolkning. En af disse var kolonihavebevægelsen, som muliggjorde drømmen om et lille stykke jord i frie omgivelser i byernes udkanter. I løbet af 20'erne og 30'erne tog antallet af kolonihaver vældigt til, og sociallovgivningens ferieregler muliggjorde en bedre og længere udnyttelse heraf.

Opmærksomheden omkring og lysten til friluftsliv fremmedes i det hele taget for alle befolkningsgrupper. Vandrebewægelsen fik større tilslutning. Skolerne i byerne fik feriekolonier, hvor børnene kunne tilbringe dele af sommerferien. Fra de største byer blev der arrangeret ferieophold for skolebørn i landbohjem. Sommerhuse ved kysterne blev et mål for de mere velhavende.

Alle disse mere eller mindre organiserede former for ferie- og friluftsliv afspejlede også det sociale fænomen, at forbindelserne mellem land- og bybefolkning var blevet spinklere. Anden eller tredje generations byboere havde ikke længere familiemæssig tilknytning til landet. Bybefolkningen var vokset så meget, at der måtte særlige foranstaltninger til for at skaffe den adgang til naturen.

Kolonihavemøde i 1930'erne

Mekaniseringen af landbruget var skredet stærkt frem siden århundredskiftet. Endnu i 1920'rne kunne man på enkelte steder se lange rækker af karle, der høstede med le; men de fleste steder brugte man »selvbinderen«. Herved steg produktiviteten pr. landmand – driften blev mere intensiv. Traktorer var dog endnu sjældne; det var stadig heste, der leverede trækraften.

Indførelsen af maskiner skete i 1930'rne langsomt og fandt sted under vilkår, der ikke begunstigede store investeringer. Landmændene var meget hårdt ramt af den selvforsynings- og restriktionspolitik, som de største eksportmarkeder – Storbritannien og Tyskland – førte. Mange gårde blev sat på tvangsauktion, og med de svigtende afsætningsmuligheder fulgte der stor usikkerhed. Det var vanskeligt at forudse, hvilke produkter der var de mest givende.

For at skabe ordnede forhold og regulere hjælpen til landbruget så regeringen sig nødsaget til at fastsætte bestemte regler for, hvor store mængder af svin, den enkelte landmand kunne afsætte til fuld pris. Lignende ordninger fandtes for smør, sukkerroer osv. Disse indgreb mod retten til at disponere frit vakte harme hos mange landmænd, der også havde regeringen mistænkt for at begunstige industrien på landbrugets bekostning. Utilfredsigheden fik udtryk i demonstrationer og i oprettelsen af organisationer som Landbrugernes Sammenslutning. LS – som den ofte kaldtes – samlede tusinder af tilhængere, der vendte sig i vrede mod de ældre landbrugsorganisationer og mod partiet Venstre. Regeringen forsvarede sig med, at netop landbrugsvarer var de allervanskeligste at afsætte, fordi man i udlandet ønskede at støtte egne landbrug og var under pres fra egne landbrugsorganisationer.

Endnu udgjorde landbruget størstedelen af det materielle grundlag for den danske befolkning. Men industrien trængte frem, og modsætninger mellem de to erhvervsformer blev tydeligere.

Mejning med selvbinder

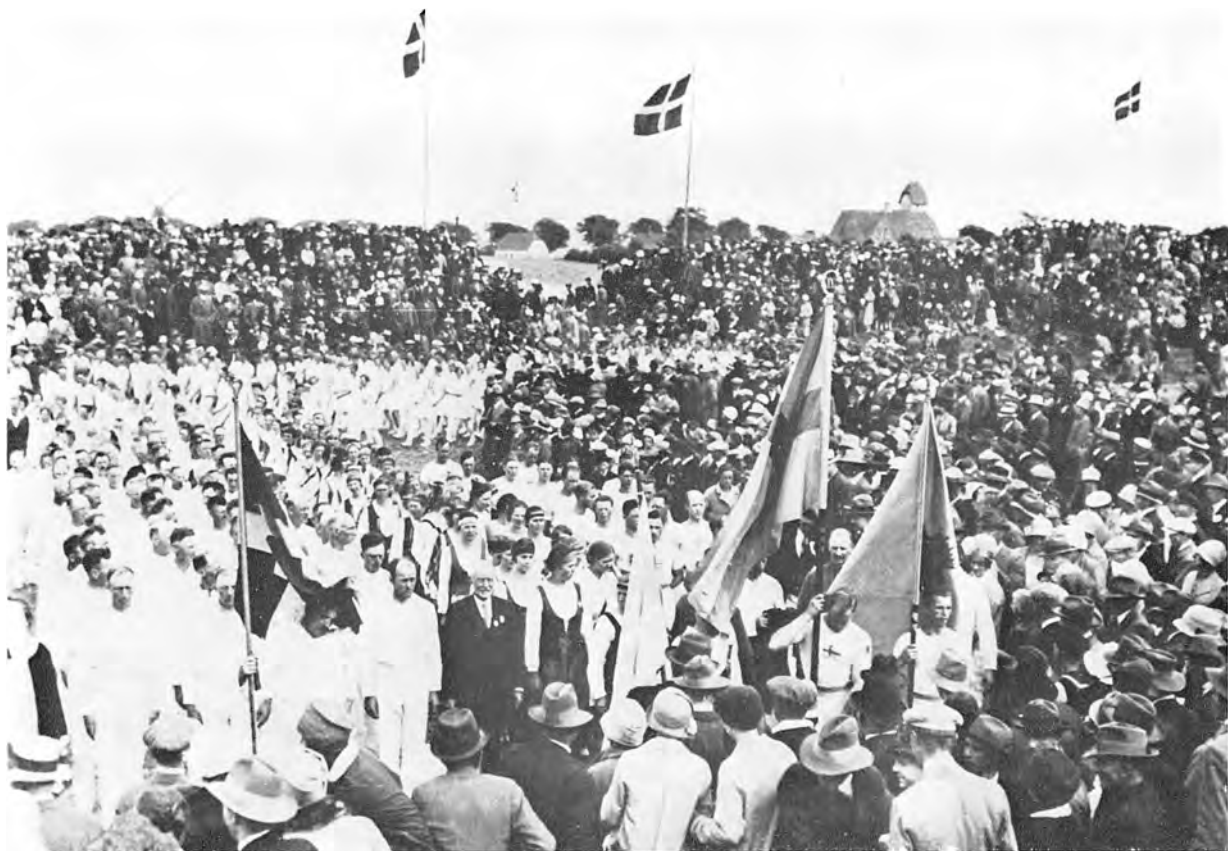
Den dansk-tyske grænse fra 1920 betragtede man fra dansk side som endelig; men man vidste godt, at grænsedragningen havde vakt bitterhed i vide kredse i Tyskland, hvor man anså den for et led i de allierede magters ydmygelse af nationen.

I 1933 kom nationalsocialisterne – eller nazisterne – til magten i Tyskland. Et af deres programpunkter var en revision af Versaillesfreden. For tyske grupper syd for, siden også nord for grænsen blev dette signalet til, at de kunne give udtryk for deres utilfredshed med grænsen og agitere for Nordslesvigs tilbagevenden til Tyskland.

I danske kredse førte dette til en genoplivning af det folkeligt-nationale arbejde både i selve landsdelen og udenfor. Med deltagelse fra hele landet dannedes Det unge Grænseværn. Da den danske regerings opfattelse var, at grænsen ikke kunne diskuteres, afholdt man sig stort set fra at berøre dette emne. I stedet satte man ind på at svække de tyske gruppers agitation ved i almindelighed at demonstrere danskhedens styrke og værdier. Man holdt storstilede møder på nationalt minderige steder med stort opbud af faner, idrætsfolk, folkedansere osv. Møderne fik et stærkt nordisk islæt ved deltagelse af unge fra Norge, Sverige og Finland. Man understregede grænsens funktion som hele Nordens sydgrænse.

Med sine nationalistiske overtoner kunne en bevægelse som Det unge Grænseværn til tider bekymre den danske regering, fordi den kunne give tyske kredse påskud til at påkalde den tyske regerings opmærksomhed. Grænseværnets virksomhed fik dog ingen følger for det officielle dansk-tyske forhold.

Nationalt ungdomsmøde
på Dybbøl 1933

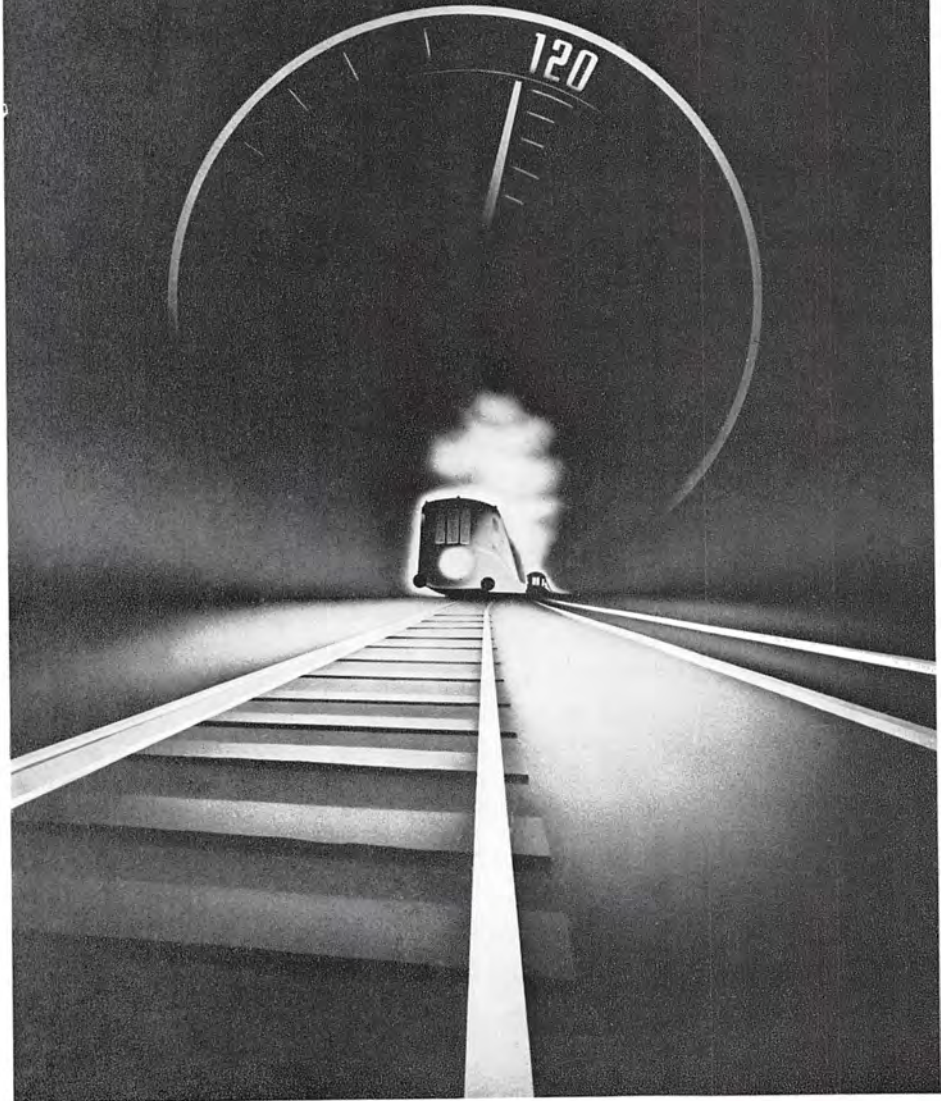
For den trafikale udvikling blev 1935 et mærkeår. Den første Lillebæltsbro blev indviet, og de røde lyntog begyndte at køre. Lyntogene betød hurtigere og hyppigere forbindelser mellem hovedbyerne i de forskellige landsdele – først og fremmest til hovedstaden København. Med den imponerende fart af 120 km i timen brusede de gennem landet og bragte passagerer fra de yderste egne til København – eller omvendt – på højst otte timer.

En forudsætning for den hurtige forbindelse var brobygning, som overflødiggjorde de langsomme færgetransporter. Lillebæltsbroen var et for datiden gigantisk foretagende, økonomisk og teknisk, hvis nødvendighed ikke alle kunne indse. Broens bygning indgik i Danmarks handelspolitik. Et britisk ingeniørfirma stod for arbejdet, der var et led i en udvidelse af britisk eksport til Danmark, som til gengæld opnåede bedre vilkår for landbrugseksporten til Storbritannien.

Lillebæltsbroen var kun indledningen til et omfattende brobyggeri. I 1938 indviede man den længere, men teknisk knap så krævende Storstrømsbro. Overalt forkortede man afstande og fremmede den hurtige transport af passagerer og gods. Denne trafikale udvikling medvirkede til at knytte landets forskellige dele tættere sammen, hvad der blev anset for et vigtigt mål i sig selv. De sociale og politiske virkninger heraf viste sig vel først på længere sigt; men den større bevægelighed – geografisk og socialt – så man straks.

AAGE RASMUSSEN
1937

DSB

»Stauning eller kaos« var det valg, som socialdemokraterne stillede befolkningen over for i 1935.

En ny form for valgkamp – efter udenlandsk forbillede – var ved at vinde indpas. Hertil hørte de korte, knappe slagord, der opridsede et klart valg mellem godt og skidt, den direkte henvendelse til vælgerne og tilbøjeligheden til at fremhæve en politisk person frem for politiske principper. Partierne kappedes om sendetid i radioen, og mange tillagde »radiotække« politisk betydning.

Vel fandt der stadig valgmøder sted, og vel foregik der stadig en påvirkning gennem aviser, pjecer og brochurer. Men megen opfindsomhed blev udvist for at vække opsigt ved nye overraskende midler. Man begyndte at bruge reklamebureauer. Tonen i valgkampen blev skærpet. Nedvurdering og latterliggørelse af politiske modstandere, som man i en årrække havde benyttet sig af i andre europæiske lande med stærke politiske brydninger, blev anset for et stærkere våben end fremhævelsen af egen fortræffelighed. Det var en triumf for de socialdemokratiske valgtaktikere, da den kunne lancere en schlager med skarpe udfald mod den konservative Christmas Møller: »Mellem himmel og jord sidder Christmas og glor – Stauning igen«. Gennem højtaler-vogne blev den bragt ud over hele landet.

Den nye teknik muliggjorde en massepåvirkning, som igen nødvendiggjorde både mange penge til valgkampen og en udbygning af partiapparaterne. Om virkningen på vælgerne ved man intet; men i øvrigt blev udfaldet af valget, at Stauning ikke blot kom igen, han kom endog meget stærkt igen. Med mere end 40 procent af befolkningen bag sig syntes Socialdemokratiet at nærme sig absolut flertal.

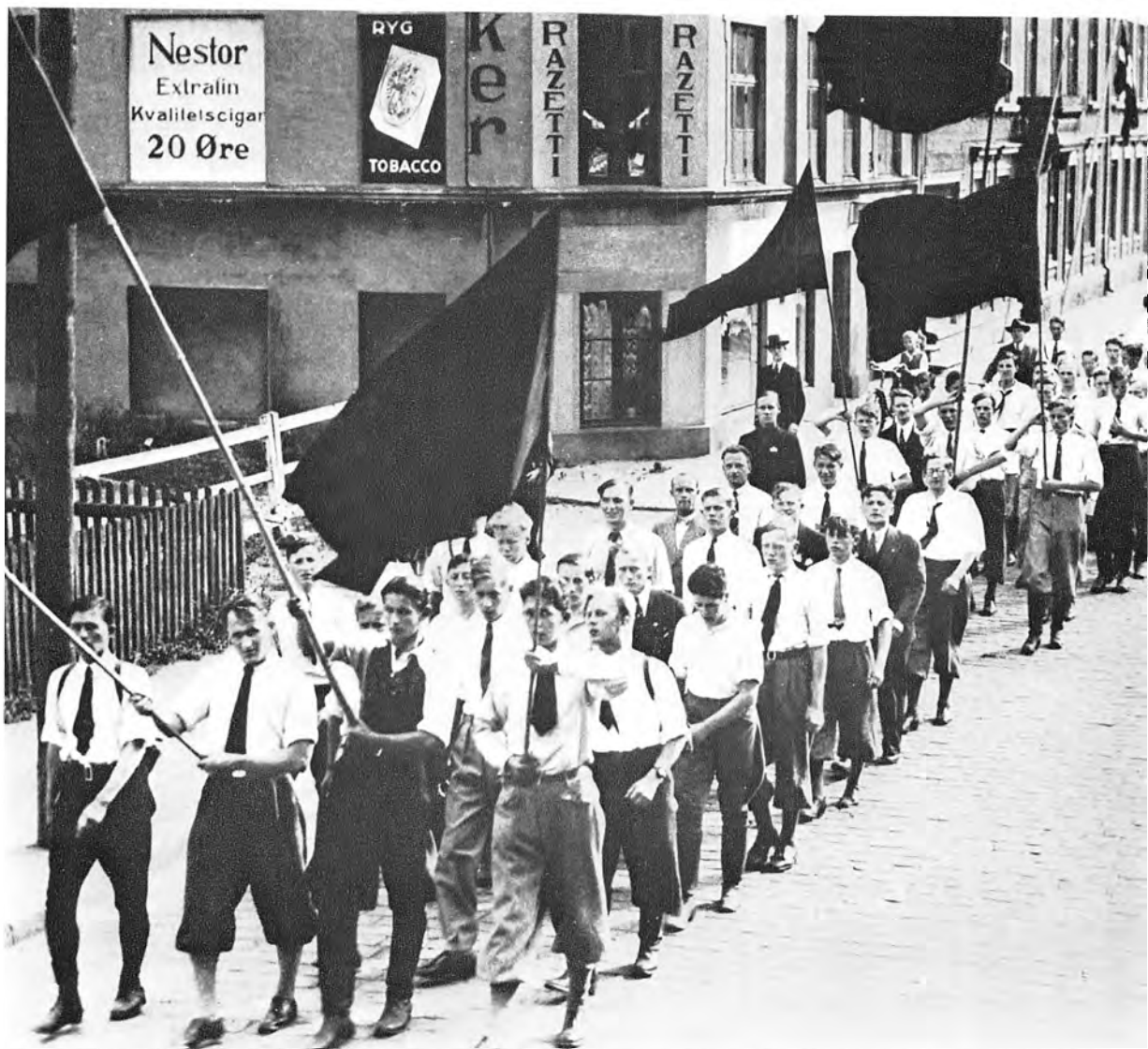

Økonomisk krise, arbejdsløshed, langvarige forhandlinger og drøftelser uden synlige resultater, utålmodighed med det langsomme samfundsmaskineri og glødende tro på at have ret. Alt dette – samt udenlandske forbilleder – lå bag den demonstrationsvirksomhed, som var med til at præge Danmark i 1930'erne. Det var især på de politiske yderfløje – konservative til højre og kommunister til venstre – at disse midler blev taget i brug, og det var navnlig de unge, der i stærk tillid til egne evner og kræfter følte sig kaldet til at demonstrere og slå for deres sag. Man dannede korps, uniformerede sig, sang slagsange, marcherede – alt sammen midler til indre styrkelse og ydre påvirkning. Der indsneg sig direkte antiparlamentariske ideer i disse korps, hvad der skyldtes forestillinger om den socialdemokratisk-radikale regerings formodede skumle hensigter. Korpse- ne blev også brugt i det partipolitiske spil, og indførelsen af et uniformsforbud i 1933 var ikke udelukkende begrundet med kampen mod yderfløjene.

Trods uniformsforbuddet marcherede man videre. Medlemmer af Konservativ Ungdom – KU – iført sig hvide skjorter og grønne slips og påstod, at det ikke var nogen uniform. De havde bare – tilfældigvis – alle sammen klædt sig sådan, sagde de. Men de følte sig og virkede uniformerede, og ofte kunne det ved møder, hvor modparten greb ind, udvikle sig til drabelige slagsmål. Da der også var våbenforbud, var risikoen overskuelig, selv om man overvejede anskaffelse af bidetænger.

Endnu inden udgangen af 1930'erne ebbede demonstrationsbølgen ud. Den konservative leder Christmas Møller, som kun godkendte parlamentariske midler i den politiske kamp, dæmpede de unge konservative og tog afstand fra metoder, der lignede nazismens. Tilbage blev det lille tysk-inspirerede nazistiske parti DNSAP, hvis leder Fritz Clausen lod sig salutere med spader, da det nu engang ikke kunne være geværer.

Konservativ ungdom i demonstration

Ved udbruddet af Anden Verdenskrig i september 1939 erklærede regeringen Danmark neutralt, og herom var der ingen uenighed. Derimod var man uenige om, hvor langt og med hvilken indsats denne neutralitet i givet fald skulle håndhæves. Rigsdagen vedtog da efter nogen tids drøftelse, at neutraliteten »om fornødent« skulle hævdes »med de midler, der rådes over«. Regeringen havde alene ansvaret for, hvorledes dette i en given situation skulle fortolkes.

I de første krigsmåneder var man i øvrigt langt mere optaget af forsynings- og afsætningsproblemer. Med erfaring fra Første Verdenskrig frygtede man »den økonomiske krigsførelse«, som dels ville afskære Danmark fra forsyninger, dels gøre det vanskeligt at opretholde afsætningen til både Storbritannien og Tyskland. Fra britisk side krævede man nedslag i priserne på landbrugsvarer, mens Tyskland ønskede leverancerne til Storbritannien begrænset.

Mens dette skete, forberedte den tyske krigsledelse i dyb hemmelighed en besættelse af Danmark – ikke fordi Danmark i sig selv var noget værdifuldt mål; men fordi man ville komme en frygtet engelsk landgang i Norge i forkøbet. Danmark var uundværligt som forbindelsesvej til Norge. I begyndelsen af april 1940 blev tyske flådeenheder sendt nordpå med landgangstropper.

Slaget mod Danmark og Norge faldt samtidigt – om morgenen den 9. april. Den tyske indrykning over grænsen blev mødt med kortvarig modstand; men da der samtidigt blev landsat tropper i hovedstaden og flere provinshavne, medens tyske bombeskiner kredsede over København, fandt regeringen tanken om fortsat kamp umulig. Efter ministrenes råd gav kongen ordre til, at fjendtlighederne skulle ophøre. Man bøjede sig under protest for de tyske krav og accepterede tyske troppers tilstedeværelse.

Landsætning ved Langelinie af tyske besættelsesstyrker 9. april 1940

Med den tyske besættelse var Danmark direkte inddraget i krigen; men besættelsesmagten havde afgivet løfte om ikke at ville blande sig i landets indre anliggender. Derfor bevarede Danmark sin status som selvstændigt land. Det gav trods alt den danske regering et vist spillerum. Regeringen reagerede på de tyske bestræbelser for at engagere Danmark ved at være så lidt imødekommende som muligt, man gav sig kun så meget, som man fandt nødvendigt. Den så sin hovedopgave i at skåne befolkningen for følgerne af den krig, som Danmark – som stat – stod uden for. Dette kaldte man »samarbejdspolitik«. Dens mest fremtrædende talsmand var Erik Scavenius, udenrigsministeren fra Første Verdenskrig, der i 1940 afløste P. Munch som udenrigsminister og to år senere blev statsminister. Scavenius' vilje til at føre Danmark nogenlunde uskadt gennem krigen havde længe haft de politiske partiers bifald. Men i det lange løb viste forhandlingspolitikken sig ikke holdbar.

Det kom til en krise i 1941, da Tysklands angreb på Sovjetunionen førte til et tysk krav om, at Danmarks kommunistiske Parti skulle forbydes og dets ledende medlemmer arresteres. Hertil kom kravet om, at Danmark skulle være medunderskriver af den anti-komintern-pagt, der var Tysklands ideologiske udgangspunkt for felttoget mod Sovjet. Scavenius skrev under.

Hvor bred tilslutning samarbejdspolitikken havde i befolkningen, lader sig næppe afgøre; men kommunisternes internering og underskrivelsen af anti-komintern-pagten fremkaldte de første omfattende demonstrationer mod regeringen. Mange fandt, at der var tale om overgreb mod danske statsborgere, og at Danmark havde knyttet sig for nært til Tyskland. Demonstrationerne indgav politikerne en angst for, at samarbejdspolitikken ville bringe dem i modsætningsforhold til befolkningen.

De medlemmer af det kommunistiske parti, der undslap internering, gik i stor udstrækning »under jorden« for at indlede en direkte kamp mod besættelsesmagten. I slutningen af juni udkom første nummer af Land og Folk – det første illegale blad, der siden blev fulgt op af en hel illegal presse.

Udenrigsminister Erik Scavenius i Berlin november 1941

Kong Christian X's daglige rideture gennem København blev i besættelsens første tid til en national demonstration. Han havde redet hver morgen i mange år; men først nu opfattede man kongens færden blandt jævne borgere som udtryk for noget særligt dansk – et udslag af solidaritet mellem konge og folk. Med sangen »Der rider en konge« genoplivede digteren Hans Hartvig Seedorff fædrelandssangen, som i en menneskealder havde været en hensygnende litterær genre, og alle kunne synge med – også i kredse, der ellers ikke var synderligt kongetro.

Det var i det hele taget typisk for disse år, at man greb tilbage i tiden for at finde udtryk for noget, der kunne samle befolkningen. Tusindvis af mennesker mødtes til »alsang«, hvor man sang »Frihed er det bedste guld« og »Danmark i tusind år« i kor og følte sig stimuleret af samværet. Også gennem »algang«, der skulle vise, at danskere ikke var blødsødne svæklinge, demonstrerede man sit nationale sindelag på en sund og ufarlig måde.

Nationalfølelsen – hævdelser af dansk særpræg, tankegang og væremåde – fik en kraftig opblussen. Repræsentanter for kultur- og åndsliv så heri det bedste værn mod den åndelige påvirkning, som krigen og nazismen ellers udsatte befolkningen for.

I denne danskhed lå ofte en afstandtagen fra mere direkte aktioner over for besættelsesmagten; man anså disse for at være i strid med den fredelige danske mentalitet. Derved opstod der efterhånden spændinger til de mere aktivistisk indstillede kredse. Men nationalfølelsen havde de fælles. Det var spørgsmålet om midler til at hævde sin danskhed, der skilte dem.

Størstedelen af den danske befolkning mærkede hovedsageligt Anden Verdenskrig gennem restriktioner – mørkelægning af vinduerne mod eventuelle luftangreb, som sjældent kom, mangel på fødevarer, mangel på tekstiler, mangel på alt – også ordentlig nyhedsformidling. Den danske radio og de danske aviser var under censur. Men gennem radioen fra London kunne man – bag de tyske støjsenders larm – erfare noget om, hvad der skete derude.

Man hørte om sabotagen. De første sabotager blev udført af spontant opståede grupper, der ønskede at bidrage til Tysklands nederlag. I løbet af 1942 blev der knyttet kontakt mellem de danske sabotagegrupper og Storbritannien. Senere blev forsyninger af våben og sprængstof nedkastet fra flyvemaskiner. Bag disse aktiviteter stod den britiske militærorganisation Special Operations Executive, hvis mål det var at støtte og udvikle modstandsbevægelser bag den tyske front. Begyndelsen var svag, men dog det første skridt på vejen til Danmarks indtræden i krigen som allieret mod Tyskland.

Sabotagen blev rettet mod industrier og virksomheder, der navnlig arbejdede for den tyske krigsindustri. Nat efter nat sprang fabrikker i luften; gang på gang afbrød sabotører jernbaner og andre forbindelseslinier. Var den direkte militære betydning af sabotagen måske overskuelig, fik den stor politisk betydning i Danmark.

Regeringen så med den største modvilje og betænkelighed på disse sabotager, som efter dens mening kun kunne irritere tyskerne og øge deres krav om direkte indgriben. Selv om sabotørerne var få, stillede de med deres handlinger befolkningen over for et valg – valget mellem en aktiv holdning og fortsat passivitet, åben krig med Tyskland eller fortsat samarbejdspolitik.

Jernbanesabotage

De tyske militære nederlag ved årsskiftet 1942-43 gav tillid til en allieret sejr og fik befolkningen til at betragte modstandsbevægelsen med større velvilje. Hos de allierede magter var der også en voksende forståelse for Danmarks situation. Det øgede sympatien, at mange danske skibe, som havde været i udenrigsfart den 9. april 1940, gjorde tjeneste for de allierede og deltog i de farlige Atlant-konvojer. I USA støttede man den danske ambassadør Henrik Kauffmann, der i modstrid med sin regerings ordre oprettede en traktat med amerikanerne, som gjorde det muligt for dem at inddrage Grønland i deres forsvar.

Den danske regerings samarbejdspolitik godkendte de allierede ikke. Da modstandsbevægelsen i foråret 1943 gjorde London-regeringen opmærksom på, at større aktivitet formentlig ville betyde den danske regerings fald, lød svaret: »Go right ahead«. Den tyske hærledelse blev grebet af stigende bekymring. En allieret landgang i Jylland kunne medføre, at besættelsestropperne ville blive faldet i ryggen ikke alene af modstandsbevægelsen, men også – og nok så effektivt – af den danske hær. I slutningen af august stillede den tyske regering da krav om, at sabotage og overfald på medlemmer af besættelsesmagten skulle straffes med døden. Under disse forhold indså den danske regering og andre ledende politikere, at en videreførelse af forhandlingspolitikken var umulig. Man afslog.

Natten til den 29. august indførte besættelsesmagten militær undtagelsestilstand. De danske kaserner blev overrumplet og soldaterne interneret. Efter forudgående ordre lykkedes det dog sø-officererne at ødelægge skibene, så de ikke faldt i tyske hænder. Regeringen nægtede at genoptage sin funktion efter undtagelsestilstandens ophør, og den øverste magt i landet blev nu udøvet af besættelsesmagten. Dette ramte bl.a. de danske jøder, der efter Hitlers ordre skulle deporteres til tyske koncentrationslejre. Planen blev imidlertid røbet, og i oktober undkom hovedparten af jøderne illegalt til Sverige.

Det sænkede artilleriskib
»Peder Skram« på
Holmen august 1943

Folkestrejkerne under besættelsen kom i flere henseender til at betegne det endelige brud med samarbejdspolitikken og dannede overgang til Danmarks aktive deltagelse i krigen mod Tyskland.

De opstod tilsyneladende spontant i forskellige provinsbyer og som regel med en større arbejdsplads som udgangspunkt. Tyske modkrav om forholdsregler over for arbejdsnedlæggelser havde til virkning, at de bredte sig og fik tilslutning langt ud over egentlige lønarbejdere. Forretninger blev lukket, funktionærer forlod kontorerne, og offentlige transportmidler indstillede driften. Strejkevåbenet blev dermed samtidig anvendt i en national demonstration.

For regeringen og partipolitikerne blev folkestrejkerne et ubehageligt vidnesbyrd om, at deres basis i befolkningen var ved at smuldre. Især under folkestrejken i København i sommeren 1944 udviklede der sig en styrkeprøve mellem politikere og organisationsledere på den ene side og Frihedsrådet på den anden om, hvem af dem der fik befolkningen til at følge sine opfordringer. Udfaldet var nok ikke helt klart, men det viste, at Frihedsrådet havde forøget sin indflydelse i befolkningen ganske betydeligt.

Frihedsrådet dannedes i efteråret 1943 og bestod af repræsentanter for forskellige illegale organisationer. Dets formål var at organisere, koordinere og forstærke al modstand mod tyskerne i Danmark med det mål at få Danmark anerkendt som allieret stat i kampen mod Tyskland. Rådet betegnede sig aldrig som en regering, men kom i flere retninger til at fungere som en sådan.

Barrikader på Nørrebrogade under folkestrejken juli 1944

Fra august 1943 til Tysklands sammenbrud i maj 1945 tog kampe mellem den danske modstandsbevægelse og besættelsesmagten til i omfang; men i det skærpede opgør var der dog for modstandsbevægelsen trøst at hente i den kendsgerning, at de allieredes sejr blev sikrere dag for dag. Man rettede nu opmærksomheden mod situationen efter den ventede befrielse.

Politikere fra de politiske partier og Frihedsrådet forhandlede sig til enighed om den regering, der skulle dannes, når krigen var forbi. Resultatet var et kompromis. Politikerne anerkendte, at Frihedsrådet måtte anses for en politisk repræsentativ gruppe. Frihedsrådet anerkendte, at politikerne gennem samarbejdspolitikken havde søgt at beskytte danske interesser, og at de stadig repræsenterede store del af befolkningen. Udadtil var forudsætningen en fælles anerkendelse af Danmark som allieret i krigen mod Tyskland. Indadtil var der enighed om, at der kunne være mange måder at være dansk på. Ingen af de to grupper ønskede eller kunne tage ansvaret alene.

Den 5. maj 1945 kapitulerede de tyske tropper i Holland, Nordvesttyskland og i Danmark. Få dage efter kørte kong Christian X til Christiansborg – mellem rækker af maskinpistolbevæbnede modstandsfolk – for at åbne Rigsdagen. Dette var det ydre udtryk for, at landets lovlige organer igen fungerede, og at man uden indblanding udefra skulle finde frem til, hvordan man kom videre. Det kunne der – og det skulle der – blive uenighed om.

Maj-dagenes begejstrede følelse af enhed og fællesskab kunne ikke bringe modsætningerne ud af verden. Til billedet af befrielsen hører også de mørke sider – først og fremmest den skæbne, der overgik Bornholm.

Tysk antiluftskyts åbnede ild mod sovjetiske maskiner, der overfløj øen, og den tyske kommandant blev afæsket kapitulation ikke fra engelsk, men fra sovjetisk side. Dette nægtede han at gå med til, og der blev svaret igen med bombardementer. Først den 9. maj bøjede kommandanten sig for danske og sovjetiske krav om kapitulation. Afdelinger af Den røde Hær gik i land på Bornholm og forblev dér til foråret 1946.

Hvad der navnlig bidrog til befolkningens vrede mod den tyske besættelsesmagt og dens danske medhjælpere, var den bølge af terror, hvormed tyskerne i krigens sidste måneder forsøgte at skræmme civilbefolkningen fra at yde modstandsbevægelsen støtte. Som gensvar på sabotagen ødelagde tysk-danske grupper institutioner som Tivoli, ØK's hovedkontor, avisredaktioner og anden dansk ejendom. Modstandsbevægelsens drab på tysksindede sympatisører – navnlig de farlige »stikkere«, der angav deres landsmænd til det tyske politi – blev besvaret med planløse drab på almindelige borgere, der ikke nødvendigvis havde nogen som helst tilknytning til modstandsbevægelsen.

Ved krigens slutning var der i befolkningen en udbredt stemning for, at der skulle »gøres op« med dem, der havde samarbejdet med tyskerne. Derfor kom der i 1945 en lov, som med tilbagevirkende kraft gjorde disse handlinger ulovlige – ja, som endog i alvorlige tilfælde foreskrev dødsstraf. Enkelte protesterede under henvisning til, at sådanne love var uforenelige med dansk retsopfattelse.

Den største vanskelighed var, at samarbejdspolitikken indtil 29. august 1943 havde gjort en række handlinger tilladelige, som i 1945 måtte anses for utilladelige. Ved kompromisset mellem Frihedsrådet og politikerne om regeringsdannelsen var denne vanskelighed ikke ryddet af vejen. Det var også karakteristisk for retsopgøret, at dommene blev mildere og mildere, jo længere tid der gik efter krigen. Ved udstrakt brug af benådningsforsøgte man at råde bod på misforholdet.

Til opgøret hørte også nedsættelsen af en »parlamentarisk kommission«, der undersøgte embedsmænds og regeringsmedlemmers ansvar for besættelsen og dens forløb. Kommissionens beretninger og bilag på mange tusinde sider blev aldrig brugt som grundlag for tiltale mod nogen.

Tyskernes håndlangere føres til afhøring maj 1945

Efter Tysklands nederlag i 1945 rejste der sig – både nord og syd for grænsen – røster for, at det nu burde overvejes, om befolkningen i Sydslesvig ønskede tilknytning til Danmark. Problemet var særlig aktuelt, fordi et meget stort antal flygtninge fra Tysklands tabte østområder ved krigens ophør opholdt sig i Slesvig-Holsten.

Regeringen fastholdt samme linje som alle regeringer siden 1920: grænsen lå fast. Regeringen var fra efterårsvalget 1945 et Venstre-ministerium under ledelse af landmanden Knud Kristensen – en regering, som dels var skabt af de borgerlige vælgere, der frygtede en kraftig venstre-drejning efter krigen, dels skyldtes en splittelse på arbejder-fronten, hvor kommunisterne havde gjort indhug i Socialdemokratiet.

Regeringens holdning afholdt dog ikke betydelige kredse fra at forlange Sydslesvig-spørgsmålet taget op til ny overvejelse. De fik vind i sejlene, da Knud Kristensen, som personligt var grebet af sagen, udtrykte sympati for deres argumenter. For dem – og for ham – var det spørgsmålet, om man fra dansk side kunne svigte, hvad de anså for et dansk sindelagsskifte i Sydslesvig. Flertallet i Rigsdagen ønskede ingen grænseændring, men var rede til at støtte danskheden i Sydslesvig økonomisk og kulturelt.

Det udviklede sig til en tillidskrise mellem statsministeren og Rigsdagens flertal. Knud Kristensen fastholdt, at han som privatmand havde lov til at have sine meninger og udtrykke dem. End ikke hans eget parti gav ham i det lange løb tilslutning hertil, og på dette spørgsmål faldt efterkrigs-ministeriet Knud Kristensen i 1947.

Problemet Sydslesvig blev i høj grad afgjort udefra. Den optrækkende »kolde krig« mellem vestmagterne og Sovjetunionen overskyggede snart alle overvejelser om en ordning af Tyskland mellem de fire tidligere allierede stormagter. Kun som led i en sådan ordning kunne Sydslesvig-problemet tages op.

Statsminister Knud Kristensen ved et Sydslesvig møde februar 1947

Med Danmarks optagelse i De forenede Nationer i 1945 havde man klart taget stilling til disse staters fælles kamp mod Tyskland og de øvrige aksemagter. I efterkrigstiden opstod der imidlertid andre problemer – navnlig det skærpede modsætningsforhold mellem USA og Sovjetunionen. Danmark forsøgte i begyndelsen at undgå at blive inddraget i disse uoverensstemmelser. Men da begge stormagter rejste krav om stillingtagen, og da regeringen opfattede Danmarks beliggenhed som militært truet ved et eventuelt væbnet opgør, besluttede den – efter først forges at have forhandlet om mulighederne for et nordisk forsvarsforbund – at tilmelde Danmark Den nordatlantiske Traktatorganisation – NATO – i 1949.

Skiftende regeringer har siden da – uanset partifarve – fastholdt, at alliancen udelukkende skulle have forsvarsmæssige funktioner. Ved medlemskabet tog Danmark imidlertid klart stilling for USA og imod Sovjetunionen. Man lagde siden – med skiftende styrke – også vægt på at benytte alliancen som et forhandlingsorgan til udjævning af modsætningerne.

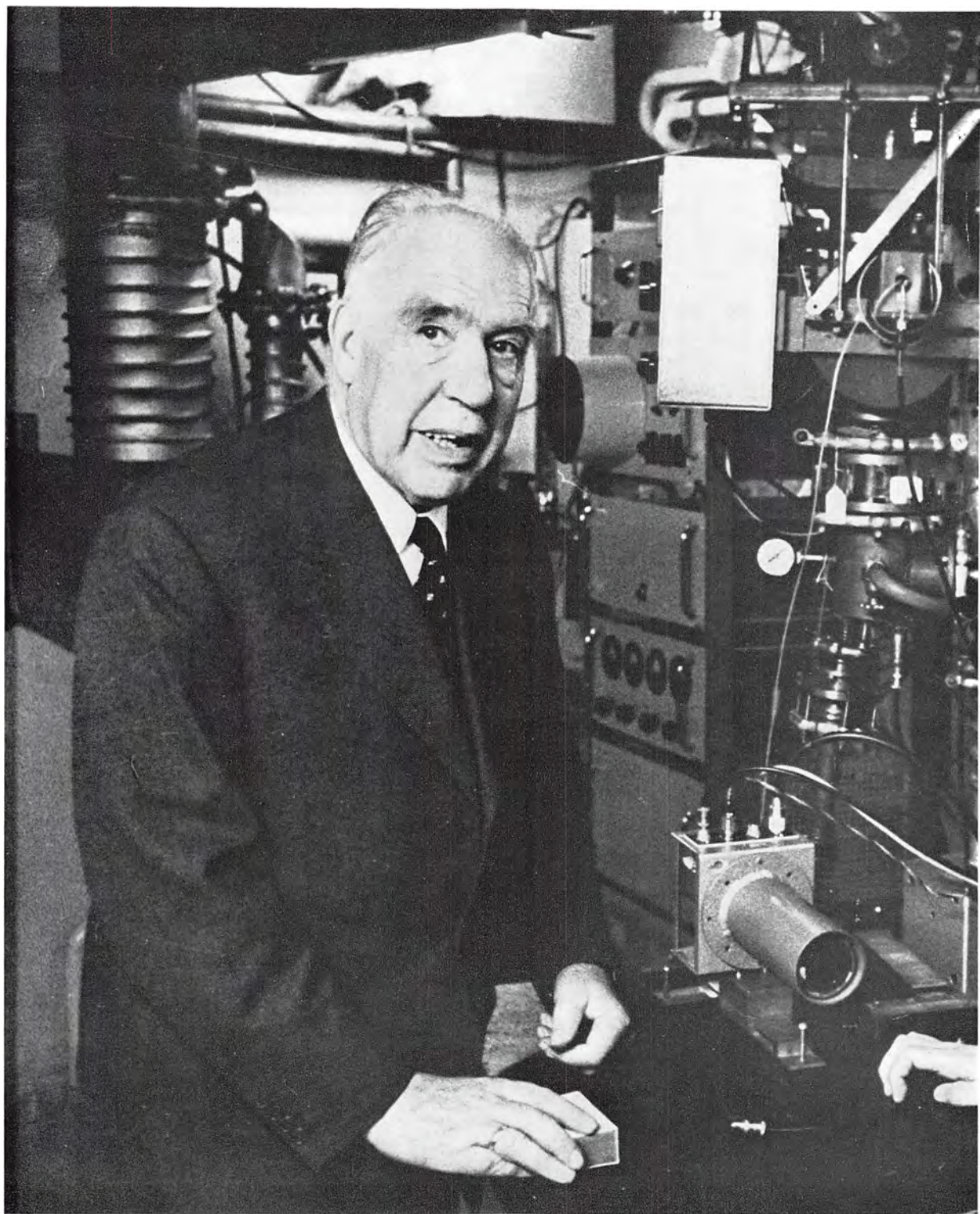
Medlemskabet af alliancen, der i 1969 blev opsigeligt med et års varsel, medførte et nært militært samarbejde med andre medlemsstater – fra 1955 også med Den tyske Forbundsrepublik. Det medførte samtidig en udbygning af det danske militærvæsen og øgede troen på, at dansk territorium kunne og skulle forsvares med militære midler. Fra midten af 1960'erne rejste der sig stigende betænkeligheder ved medlemskabet, hvad der bl. a. gav sig udslag i demonstrationer mod militære øvelser med udenlandsk deltagelse i Danmark. Der var dog fremdeles flertal for medlemskab af NATO i Folketinget.

Spaltning af atomer og frigørelsen af deres enorme energi er ikke nogen dansk opfindelse. Den skyldes et mangeårigt internationalt samarbejde. Men København – og nærmere betegnet Universitetets Institut for teoretisk Fysik – blev i 1920'erne og 30'erne et centrum i den internationale atomforskning. Omkring professor Niels Bohr samlede videnskabsmænd fra hele verden. Niels Bohrs ry i fagkredse var stort, og det var baggrunden for, at han i 1941 blev opfordret til i hemmelighed at rejse først til Storbritannien og siden til USA. Her blev han tilknyttet et hold af forskere, der skulle omsætte nye videnskabelige teorier i praksis og dermed styrke de allierede magters krigsberedskab. Hidtil havde de fleste ikke-fagfolk betragtet Bohr med en vis respekt, men uden egentlig forståelse. Hans videnskab forekom verdensfjern. Dette ændrede sig imidlertid brat, da den første atom-bombe blev kastet over Japan august 1945. Atomenergien med alle dens løfter og trusler blev på én gang en håndgribelig kendsgerning.

Niels Bohr var blandt de første, der mente, at videnskabsmænd havde pligt til at gøre opmærksom på de følger, som deres arbejde og resultater kan få for andre mennesker. Efter krigen videreførte han sit rent videnskabelige arbejde, men var også aktivt med i arbejdet på at oprette og drive forsøgsstationen Risø, hvor atomfysikkens praktiske anvendelse kunne udforskes. Gennem sit »åbne brev« til statsmændene 1950 advarede han mod de uoverskuelige følger af atomkraftens militære anvendelse, men understregede også dens grænseløse muligheder ved fredelig udnyttelse.

Danmarks Riges Grundlov er vanskelig at ændre. Et forsøg blev gjort i 1939; men selv om den socialdemokratisk-radikale regering havde fået Det konservative Folkepartis støtte, faldt forslaget ved folkeafstemningen. På grund af besættelsen måtte Rigsdagen vente lige til 1946 med at nedsætte en ny grundlovskommission. Det varede syv år, før den afgav betænkning.

De vigtigste forslag til ændringer var – foruden Grønlands indlemmelse i og ligestilling med de øvrige dele af riget – indførelsen af étkammersystem, sikring af Folketingets indsigt med udenrigspolitikken og lovfæstelse af den allerede herskende praksis, nemlig at det parlamentariske princip skulle ligge til grund ved regeringsdannelser. Formålet med disse og andre ændringer var at styrke det folkevalgte, repræsentative organ i det politiske system.

Herom var der enighed i kommissionen. Mere omstridt var spørgsmålet om muligheden – og formen – for en eventuel afståelse af dele af statens suverænitet til internationale organisationer og om nedsættelse af valgretsalderen. Også muligheden for at give vælgerne adgang til gennem folkeafstemning at bekræfte eller forkaste enkelte love vakte nogen betænkelighed.

Men alt dette blev vedtaget af Rigsdagens flertal foruden en ændring i tronfølge, som gjorde kvindelig tronfølge mulig. Denne gang lykkedes det at samle tilstrækkelig tilslutning ved folkeafstemningen, og den 5. juni 1953 kunne den nye grundlov sættes i kraft.

Kong Frederik IX og statsminister Erik Eriksen ved underskrivelsen af grundloven af 1953

Tronfølgeren, prinsesse Margrethe 1953

De nordiske stater meget forskellige udvikling under Anden Verdenskrig indebar muligheder for svære belastninger i deres indbyrdes forhold. Selve krigen overskar mange forbindelser; men ved dens slutning viste der sig alligevel en række fællesopgaver inden for Norden og i forholdet til omverdenen.

Scandinavian Airlines System – en sammenslutning af danske, norske og svenske flyveselskaber – blev et tydeligt udtryk for det nordiske samarbejde. Selv om det ikke var lykkedes de nordiske stater at nå frem til en fællesoptræden i spørgsmålet om tilslutning til NATO i 1949, kunne de på en lang række områder udbygge forbindelserne.

Nordisk Råd blev oprettet i 1952. Det fik udelukkende rådgivende funktion, og ingen af de deltagende stater regerings forpligtede sig til at følge de henstillinger, der blev vedtaget. Alligevel blev der inden for og omkring rådet iværksat mange fællesnordiske foretagender. Trafikken mellem de nordiske stater blev lettet bl. a. ved ophævelse af pastvang og indførelse af højrekørsel i Sverige. Borgere i ét land fik mulighed for frit at søge arbejde i de andre lande, og for mange i den østlige del af Danmark blev Sverige et yndet fritidsområde, hvor man erhvervede sig gårde og huse. Også handelspolitisk fik de nordiske stater øget betydning for hinanden.

At selv Finland kunne søge optagelse i Nordisk Råd vidner om samarbejdets bredde, men røber også dets svaghed. I udenrigspolitik blev en fælles optræden ofte vanskeliggjort af spændingen mellem Danmarks, Norges og Islands tilknytning til vestmagterne og Sveriges og Finlands alliancefrie politik. En afbalancering mellem egne, nordiske og ydre hensyn bestod stadig.

SAS-flyet Guttorm Viking ved starten i Kastrup til verdens første ruteflyvning over Nordpolen til Tokio

Danmark kom gennem Anden Verdenskrig uden de svære tab i menneskeliv og materiel, der havde ramt en lang række andre stater; men produktionsapparatet var nedslidt, råvarelagrene tomme, og fattigdommen i udlandet hæmmede udenrigshandelen. De første år efter krigen blev præget af en genopbygning af det tabte og langsom afvikling af krigstidens restriktioner.

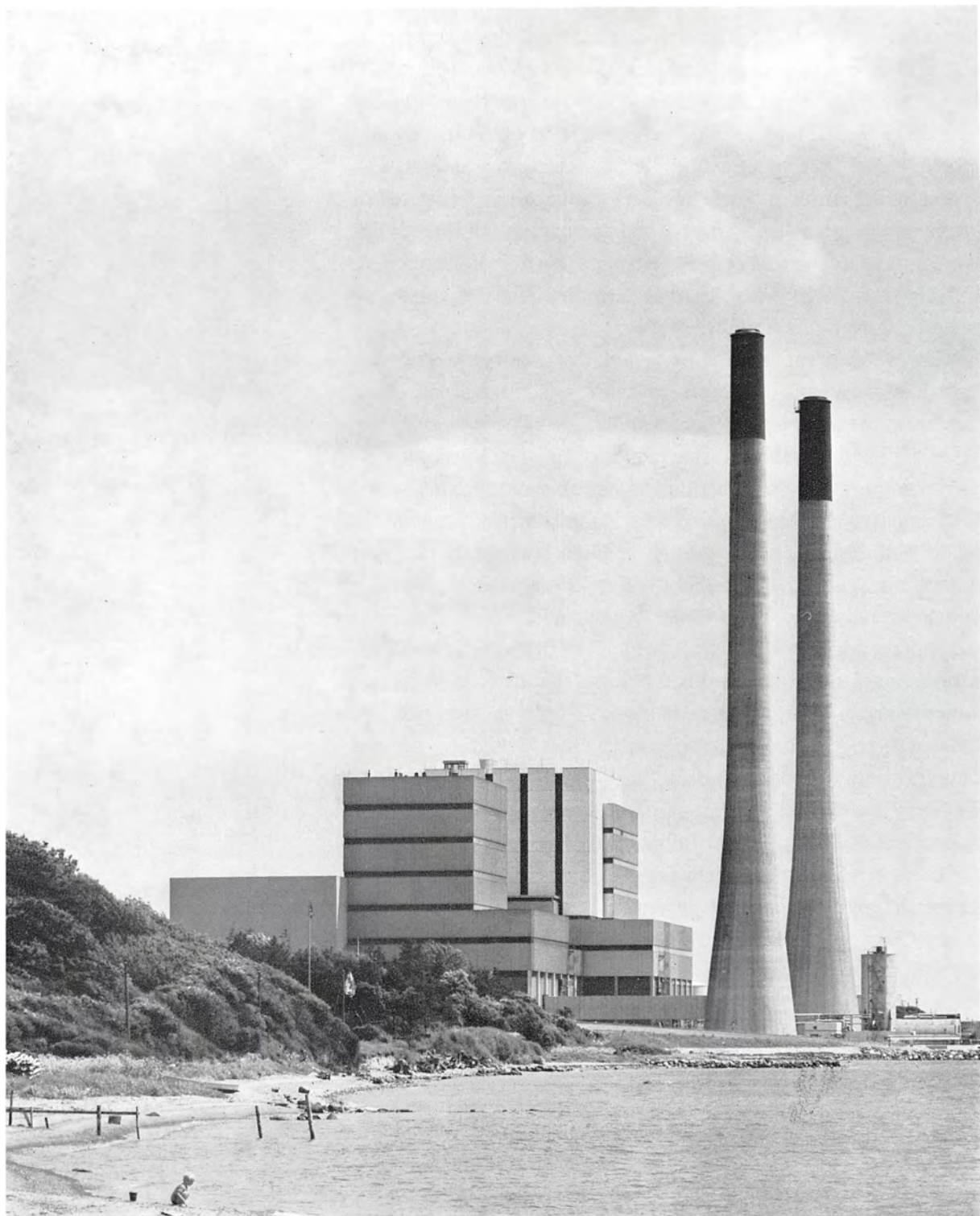
Omkring 1950 gik genopbygningen gradvis over i en ny fase – en videre udbygning af den industrielle produktion i et tempo, som tidligere havde forekommet umuligt. Dette skyldtes bl. a. den hastige teknologiske udvikling, der muliggjorde fremstilling af maskiner og opførelsen af bygninger på kortere tid. Gunstige indre og ydre kapitalforhold fremmede også denne udvikling, ligesom konkurrenceforholdet over for udlandet fremtvang en arbejds- og tidsbesparende mekanisering.

Industrialiseringen satte sine spor alle steder i landet. Den medførte også udenlandsk kapitalanbringelse i Danmark – bl. a. anlæg af olieraffinerier. Den gav sig ikke blot udslag i flere fabrikker og store anlæg. Den slog også igennem i transportvæsenet, i byggeriet og ved indførelsen af nye automatiske registrerings- og beregningsmetoder, der ofte kunne føles maskinelle og upersonlige.

Industrialiseringen og den dermed nøje forbundne automatisering blev grundlaget for en væsentligt forbedret levestandard, som alle syntes interesseret i at opnå. Dens følgevirkninger – kravet om effektivitet, tidspresset, den kortere arbejdstid, stigningen i forbruget – havde både positive og negative sider.

Også i hjemmene mærkede man automatiseringen. Køleskabe og røremaskiner lettede madlavningen, og med indførelsen af vaskemaskinerne forsvandt de månedlige »vaskedage«. I større udstrækning end før kunne kvinderne tage arbejde ude, samtidigt med at de passede deres hjem.

Hvilken grad af industrialisering et samfund kan fordøje, var et åbent spørgsmål. Frygten for, at maskiner skulle overflødiggøre mennesker og skabe ny massearbejdsløshed, viste sig imidlertid foreløbigt ubegrundet.

Mekaniseringen i landbruget skred kraftigt frem i 1950'erne. Heste forsvandt fuldstændigt som trækraft og blev efterfulgt af traktorer eller selvkørende maskiner.

Denne udvikling blev fremskyndet af en fornyet indvandring fra land til by og var i sig selv medvirkende til at gøre menneskelig arbejdskraft i landbruget overflødig. Den medførte også, at stor-driften blev mere fremherskende. Det kunne ske ved oprettelsen af maskinstationer, som betjente mange enkelte landbrug, eller der kunne finde en direkte sammenlægning af landbrug sted. Førkrigstidens udstykningsbestræbelser blev afløst af forsøg på at holde store jordbesiddelser samlet.

I løbet af 1950'erne indtraf også den længe ventede ændring, hvor landbruget både i befolkningsmæssig henseende og i indtjening måtte vige pladsen som landets vigtigste erhverv. Ændringen til industrisamfund slog igennem, og i 1963 overgik værdien af industrieksporten værdien af landbrugseksporten.

Dette medførte store vanskeligheder for landbruget. I mange tilfælde stod forladte bygninger og nedlagte andelsmejerier som udtryk for krisen. Det blev vanskeligt for de unge at overtage eller erhverve gårde, og ofte blev landmændene nødt til at supplere deres indtægter ved lønarbejde i industrien. Udviklingen satte sig også spor i landskabet. Diger og skel blev fjernet, så de store maskiner kunne arbejde uhindret. Gårde og huse blev opkøbt af byboere som fritids- og ferieboliger. I byernes nærhed blev landbrug udstykket til parcelhusbyggeri.

Lige som i 1930'erne søgte og opnåede landmændene i 1960'erne offentlig støtte i form af særordninger og begunstigelser til værn for deres erhverv; men denne gang stod det klart, at man ikke længere kunne forvente, at de »gode tider« skulle komme tilbage. Ordningerne fik mest karakter af en hjælp, som skulle lette tilpasningen til nye forhold.

Mejetærsker under høstarbejde

Stigningen i velstand kunne måles på mange måder; men det mest iøjnefaldende udslag heraf var vel danskernes omstilling fra cykler til motorkøretøjer. I slutningen af 1940'erne spændte man små motorer på cyklerne og omdannede dem til »knallerter«. I 1950'erne slog scootere igennem og blev langt talrigere, end motorcyklerne nogensinde havde været. Herefter kom turen til bilerne. I tiåret 1955-65 blev deres tal mere end tredoblet og nærmede sig 700 000 – en bil for hver sjette indbygger.

Bilismens fremtrængen gjorde det nødvendigt at omlægge trafiksystemet. Motorveje blev ført gennem landet, gader måtte udvides eller ensrettes, nye færgeforbindelser oprettes, parkeringsmuligheder fremskaffes osv. osv. Bortset fra boligen blev bilen den største udgiftspost på gennemsnitsfamiliens budget.

Byernes eksplosionsagtige vækst skabte større afstande mellem bolig og arbejdssted, og udbygningen af de offentlige transport-systemer fulgte kun langsomt med. I den henseende kunne anskaffelsen af bil siges at være en nødvendighed. Som et let håndterligt, morsomt og praktisk transportmiddel vandt bilen indpas, også hvor nødvendigheden var mindre. Som statussymbol svandt den efterhånden i betydning. Det giver ingen profil at have, hvad alle andre også har.

Hvad bilismen kostede samfundet ikke blot i anskaffelser, vedligeholdelse og nyanlæg, men også i hospitalsophold og pensioner til invaliderede trafikofre, kunne man næppe få overblik over; men det vakte en stedse stigende bekymring. Intensiv propaganda for større trafiksikkerhed, kontrol med og ophugning af ældre vogne og omdannelse af visse strøg i byerne til bilfri »gågader« var nogle af de midler, hvormed man omkring 1970 forsøgte at bekæmpe bilismens skyggesider.

Inden for alle kunstarter var efterkrigstiden en brydningstid, hvor mange nye særprægede retninger dukkede frem og blev stående ved siden af de mere velkendte. Fælles for hele perioden var en trang til at eksperimentere, til at bruge nye former, nye udtryk, nye materialer, ny teknik for at meddele kunstnerens budskab.

I skulptur og billedkunst medførte det en righoldighed, som varierede og mangfoldiggjorde disse kunstarter. Inden for litteraturen gik tendensen i samme retning. I årene umiddelbart efter 1945 oplevede man et nyt gennembrud for lyrikken, og omkring 1960 fremtrådte en generation af forfattere, der spændte over et bredt register lige fra den socialt engagerede, problemorienterende og politiserende kunst til den rene æsteticisme, hvor selve ordbilledet og typografien spillede den afgørende rolle.

Inden for teatret mødte de klassiske traditioner en udfordring fra de små scener med eksperimenterende skuespil, hvor man ofte søgte at inddrage publikum i spillets gang. Man anklagede den moderne industrikultur for at »fremmedgøre« mennesker over for deres omgivelser – noget, man modvirkede gennem »engagement«. Film og fjernsyn udviste samme tendens til forsøg, fornyelse og tilstedeværelse af mange forskellige former ved siden af hinanden.

I visse kredse fandt man, at kunsten derved blev mindre folkelig, mindre tilgængelig. Der førtes kraftige debatter om afstanden mellem den moderne kunst og »folket«, og da der i 1960'erne gennemførtes love om økonomisk statsstøtte til kunstnere, blev de mødt med en bølge af forargede protester.

Samtidigt var der dog en voksende forståelse for at bringe så vide kredse som muligt i kontakt med kunsten. Skoler og andre offentlige bygninger blev udsmykket af malere og billedhuggere, og mange steder i landet blomstrede den kulturelle aktivitet med oprettelsen af teatre, landsdelsorkestre og kunstmuseer.

Under alle omstændigheder blev efterkrigstidens Danmark i kunstnerisk henseende mere spændende og varieret.

Kunstpavillonen i Esbjerg

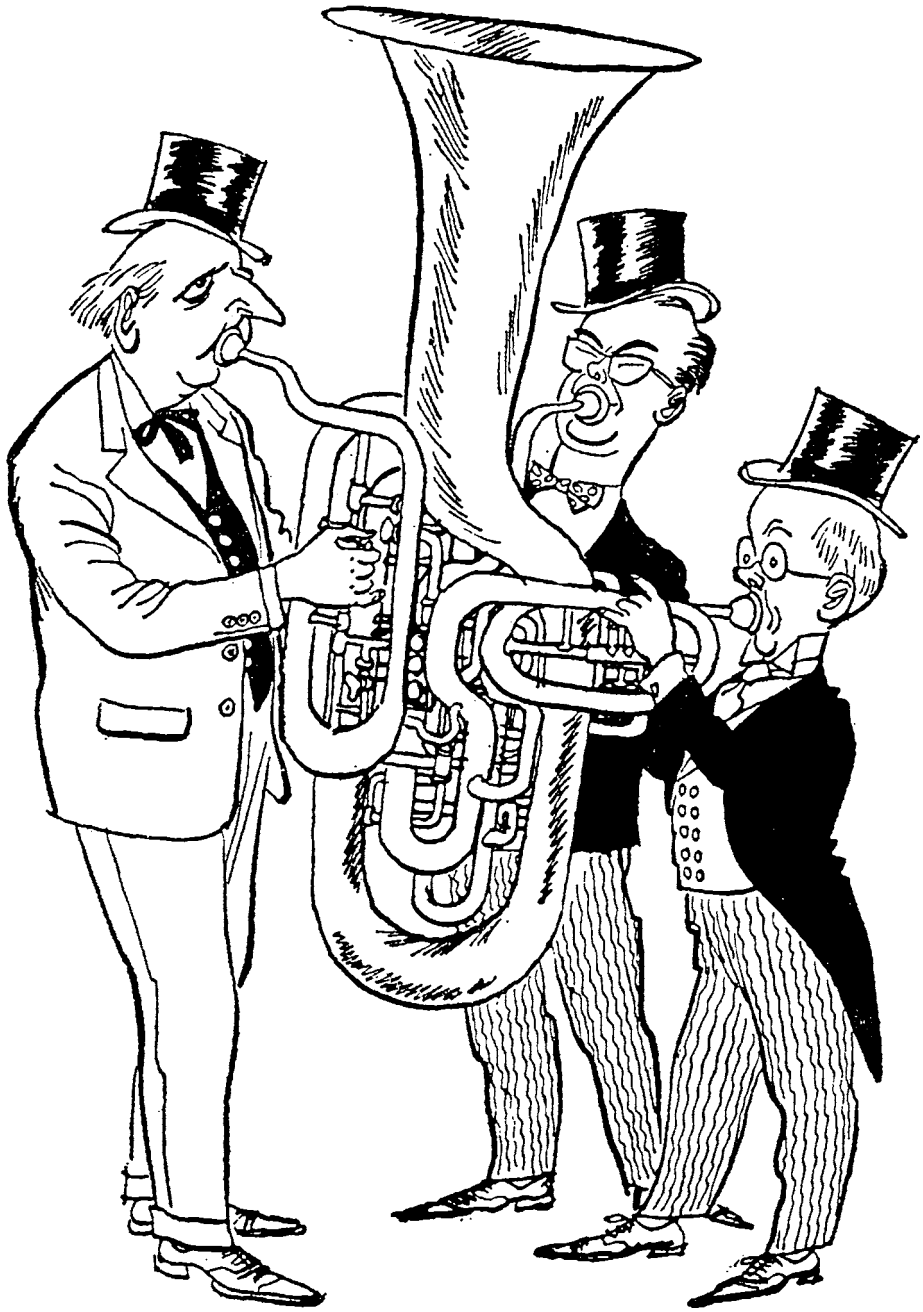
I to perioder – 1945-47 og 1951-53 – dannede de borgerlige partier Venstre og Det konservative Folkeparti regering; men ellers var der en tendens til, at førkrigstidens regeringspartnere – Socialdemokratiet og Det radikale Venstre – genskabte regeringsdannelsen. De radikale besatte dog ofte ikke nogen ministerposter, men nøjedes med at støtte det socialdemokratiske ministerium i Folketinget.

Dannelsen af »trekantregeringen« i 1957 med deltagelse af Socialdemokratiet, Det radikale Venstre og Retsforbundet var en overraskelse, som fremkaldte megen bitterhed i Det konservative Folkeparti og især i Venstre, hvor man efter borgerlig fremgang ved et valg mente sig berettiget til at danne regering.

Retsforbundet havde siden sin oprettelse i 1930'erne haft skiftende held til at samle stemmer. I efterkrigstiden og under indtryk af den langsommelige afvikling af restriktionerne, gjorde partiets leder Viggo Starcke sig til talsmand for hurtig afskaffelse af statsindgreb, hvilket indbragte ham selv en vis popularitet og partiet adskillige mandater. Disse stemmer var der brug for, da de radikale havde nægtet at støtte en borgerlig regering og ikke selv havde mandater nok til at give en socialdemokratisk regering flertal.

Ministeriets treårige regeringsperiode blev i øvrigt ikke bemærkelsesværdig. Vigtigst var gennemførelsen af nye skolelove i 1958. De videreførte principperne fra skolelovene af 1937, men åbnede også mulighed for gennemførelsen af en enhedsskole og længere skolegang.

Ved valget i 1960 blev Retsforbundet trængt ud af Folketinget. Hvis det var prisen for at have muliggjort regeringsdannelsen i 1957, må den kaldes høj. Ganske vist havde Socialdemokratiet og Det radikale Venstre måttet gå ind på at overveje indførelse af fuld grundskyld, som var en af Retsforbundets mærkesager. Men dels havde de tidligere tilsluttet sig tanken – dels nåede overvejelserne ikke videre i regeringsperioden.

Den sociallovgivning, som Socialdemokratiet og Det radikale Venstre havde gennemført i 1930'erne, blev ikke anfægtet af de borgerlige regeringer efter krigen, og socialdemokraternes tilbagevenden til regeringsmagten medførte, at linjen fra dengang blev taget op igen. Om socialisering eller nationalisering af private virksomheder blev der ikke tale. Danmarks fortsatte omdannelse til et velfærdssamfund foregik i alt væsentligt gennem en udbygning af socialforsorg og anden lovsikret støtte til de svagere stillede.

Udbygningen af den sociale tryghed skete gradvis i takt med stigningen i levestandarden. Almindelig folkepension afløste tidligere tiders aldersrente. Gennem arbejdsløshedsforsikringer og sygelønsordninger tilstræbte man at give arbejdere og funktionærer sikkerhed mod pludselige indtægtstab. Ved udbygning af hospitalsvæsenet – bl. a. opførelsen af Københavns Amts nye sygehus i Glostrup, der stod færdigt omkring 1960 – blev befolkningen sikret sygdomsbehandling uanset økonomisk evne.

Danmarks sociale velfærd og tryghed blev ofte enten beundret eller skarpt kritiseret fra udlandet. Kritikerne mente, at bevidstheden om social sikring måtte lamme initiativ og virkelyst. Hverken beundring eller kritik kunne dog forrykke indtrykket af, at der trods forholdsvis høj tryghedsgrad ikke var tale om nogen fuldstændig løsning af alle sociale problemer. Hvorvidt en sådan var mulig i et samfund under stadig ændring, var også et åbent spørgsmål. Men mere afgørende var, at den tradition for social ydelse – for sikring mod at blive overladt til kræfternes frie spil med den risiko, som dette måtte indebære for de svageste – tilsyneladende var fast forankret i det danske samfund. Netop påvisningen af, at der stadig fandtes sociale problemer, uretfærdigheder og skævheder var det bedste vidnesbyrd om, at traditionen var levende.

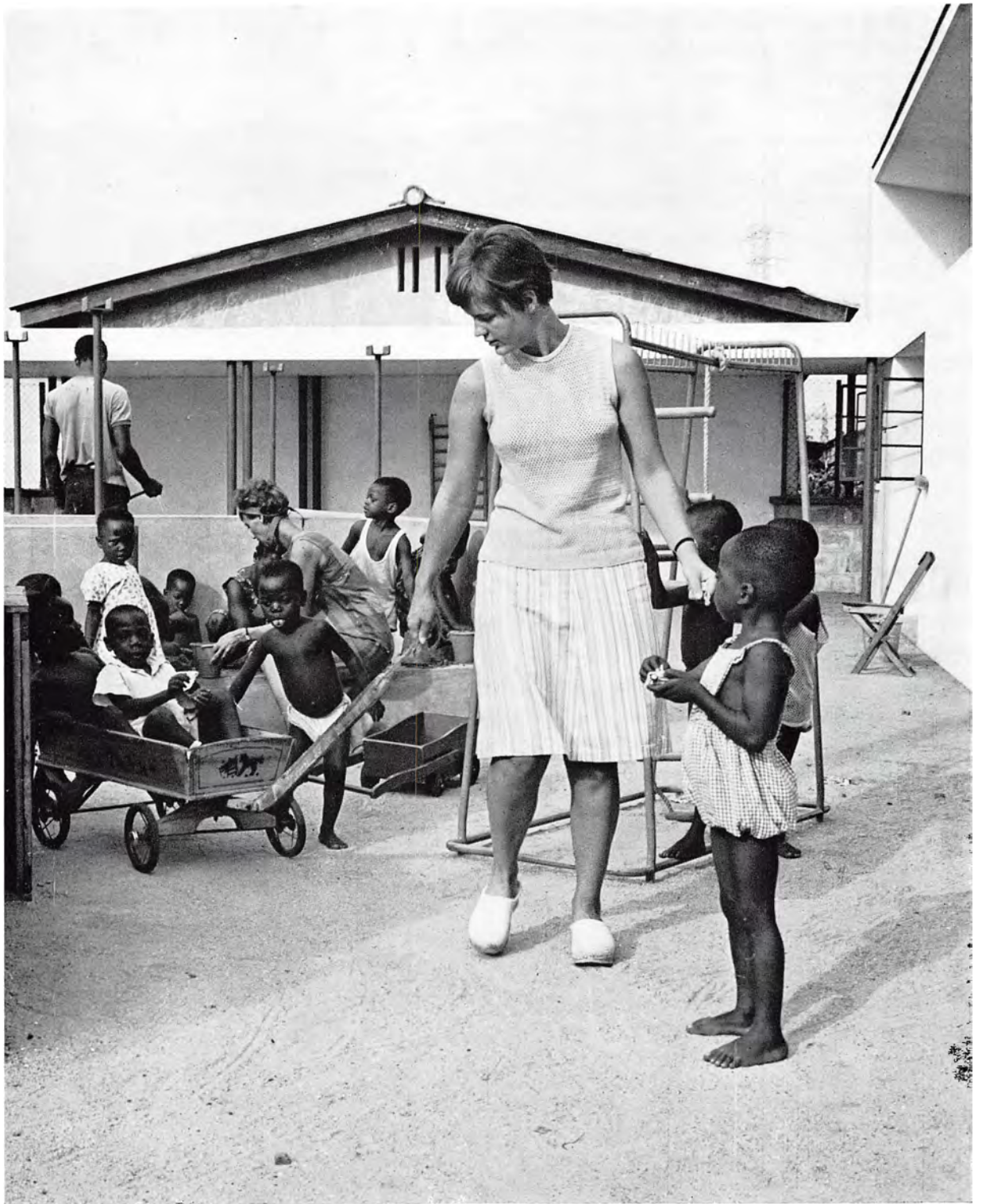
Dannelsen af de mange nye stater i Asien og Afrika efter Anden Verdenskrig syntes kun indirekte at berøre Danmark. Vor egen koloniperiode var forlængst overstået.

Men i løbet af 1950'erne rejstes der gennem FN og andre internationale organisationer krav om, at alle industrialiserede lande måtte interessere sig for, hvorledes disse nye stater udviklede sig indadtil og tilpassede sig »den gamle verden«. 1960'erne blev proklameret som »udviklingstiåret«, og på linje med andre stater begyndte Danmark at udbygge sine forbindelser med de nye stater.

I 1962 vedtog Folketinget en lov om teknisk samarbejde med udviklingslandene, og gennem presse, radio og fjernsyn blev »den tredje verden« og dens problemer bragt ind i danskernes hverdag. Debatter om »bistand« – dens omfang og former – begyndte, og gennem stadigt voksende årlige beløb på finansloven øgedes udviklingshjælpen til de fremmede verdensdele.

Udadtil gav det nye rejse- og arbejdsmuligheder. En del af bistanden blev ydet ved, at danske landbrugseksperter oprettede mønsterbrug i Asien og Afrika. En anden form for bistand blev præsteret af unge, der meldte sig frivilligt til arbejde i de nye stater på linje med den hjemmehørende befolkning – f. eks. som børnehavelærerinder. Unge afrikanere, asiater og latinamerikanere rejste til Danmark for at få uddannelse.

Med disse forbindelser kom der også nye problemer ind i dansk samfundsdebat. Skulle bistanden betragtes som en social velfærdsforanstaltning i verdensformat – og var Danmark i så fald engageret på de »fattiges« eller de »riges« side? Kunne Danmark undgå at tage stilling til raceproblemer og nationale konflikter, som opstod eller blev skærpet ved de nye staters fremkomst? Var Danmarks egen høje levestandard i virkeligheden ikke blot en følge af, at industrilandene afkøbte u-landene deres råvarer til underpris? Og var Danmark i så fald ikke aktiv deltager i »ny-kolonialismen«? Verden blev mindre og mere nærværende. På godt og ondt blev dens problemer også i højere grad vore egne problemer.

Med den nye grundlov af 1953 blev Grønland en del af Danmark. Samtidigt iværksattes omfattende offentlige investeringsprogrammer, som skulle ændre det gamle fanger- og fiskersamfund til en moderne fiskeri- og industrination. I løbet af et årti gennemførtes store ændringer både i erhvervslivet og den øvrige samfundsstruktur.

Det var først ret sent – midt i 1960'erne – at grønlænderne selv gennem et folkevalgt landsråd fik bedre mulighed for at give deres egne synspunkter og meninger til kende. De var i det store og hele positive over for de skete ændringer, men fremhævede samtidigt de tilpasnings- og overgangsvanskeligheder, som ændringerne medførte for mange.

Hele denne udvikling førte til livligere forbindelse mellem Grønland og det øvrige Danmark. Mange unge grønlændere tog nu til Danmark for at videreudanne sig. Omvendt fandt mange danske arbejdere og håndværkere beskæftigelse ved de store anlægsarbejder i Grønland.

I Vestgrønland blev mange små bebyggelser nedlagt og befolkningen koncentreret i fire store »åbentvandsbyer« med moderne etagehuse. Fiskekuttere afløste kajaker og konebåde. Fiskeriet blev stærkt udvidet, men også med deltagelse af andre end grønlandske fiskere, hvilket påførte grønlænderne hård konkurrence. Der opstod også en moderne fiskeindustri, der forarbejdede fangsten til konserves og dybfrost, som kunne eksporteres til Europa. I tilslutning til industrien opstod der atter nye erhvervsmuligheder. Trafikforbindelserne blev udbygget. Fra Søndre Strømfjord lufthavn var man i daglig forbindelse med Danmark og udsendte helikoptere til det øvrige Grønland.

Amerikanerne, der under Anden Verdenskrig havde oprettet baser i landet, men i øvrigt afholdt sig fra nærmere kontakt med befolkningen, oprettede i årene efter krigen yderst mod nord – ved Thule – en ny militærbase, som blev betjent af amerikanske soldater. Den var et led i USA's varslingsystem mod eventuelle raketangreb over Nordpolen.

Vejarbejde i Godthåb i Grønland

For al form for uddannelse blev 1960'erne den store udvidelsesperiode. Der blev bygget nye centralskoler. Nye gymnasier og seminarier blev opført i egne, hvor der tidligere havde været store afstande at overvinde. Tekniske skoler, læreanstalter og universiteter blev udbygget. I 1967 åbnede Odense universitet som landets tredje i bygninger, der oprindeligt var tiltænkt Odense teknikum, og i 1970 begyndte man at realisere planer om et fjerde universitet ved Roskilde.

Den grundlæggende tankegang var, at alle ville få brug for at blive bedre og længere uddannet end hidtil, og at uddannelse var en god investering i et samfund, der bevægede sig i retning af større industrialisering, automatisering og øgede kvalitetskrav. Fattigt som landet er på råstoffer, byggede produktionen mere og mere på forarbejdning af importerede råvarer, hvilket igen forudsatte specialisering og uddannelse.

Samtidigt var der stor tilslutning til tanken om alles adgang til at uddanne sig så langt og så meget, som lyst og evner rakte. Til det formål forbedredes legat- og lånemuligheder for alle studerende.

Den lettere adgang til uddannelse efterfulgtes af planer om et smidigere undervisningssystem, som skulle gøre det muligt at udanne sig hele livet. Også undervisningsformerne blev ændret. I et samfund, hvor alt var under hurtig forvandling, måtte man styrke evnen til indlæring på bekostning af traditionelt huskestof. I skolerne forsvandt en række gamle fag og blev erstattet af »orientering«, hvor eleverne arbejdede selvstændigt med problemerne.

I første omgang fik udvidelsen af uddannelsen til følge, at ældre læreanstalter fik et pres af uddannelsessøgende, som der hverken var lokaler eller lærere nok til at klare. Det gav vanskeligheder og var stærkt medvirkende til, at man også her ændrede ledelses- og undervisningsformer.

Interiør fra Skive Seminarium

Fællesmarkedet – EEC – blev oprettet i 1957 ved en aftale, Rom-traktaten, mellem Frankrig, Italien, Den tyske Forbundsrepublik, Belgien, Holland og Luxembourg. Formålet var i første omgang at give kapital og arbejdskraft mulighed for at bevæge sig frit mellem de seks medlemslande, på længere sigt at samordne deres økonomiske systemer og – som et fjernt mål – at skabe en form for en europæisk forbundsstat. Som modtræk oprettedes i 1960 Det europæiske Frihandelsområde – EFTA – bestående af Storbritannien, Sverige, Danmark, Norge, Portugal, Schweiz og Østrig. Frihandelsrådets mål var ikke så vidtrækkende som Fællesmarkedets. Det gav hovedsageligt medlemmerne indbyrdes toldlempelser, og det stod fra begyndelsen klart, at flere af medlemmerne betragtede det som en ventesaal til Fællesmarkedet. Forhandlinger i 1961 om flere landes optagelse i EEC – herunder Danmark – førte dog ikke til noget resultat.

Medens man ventede på nye tilnærmelser, voksede toldmurene mellem Danmark og Fællesmarkedet. Derfor kunne man opleve det ejendommelige, at en af de største danske industrivirksomheder - Danfoss-fabrikken på Als - oprettede en datter-virksomhed i Flensborg, et par timers kørsel fra hovedsædet – og et par kilometer inde i Fællesmarkedet.

Umiddelbart tog det sig ud, som om Danmarks medlemskab af Fællesmarkedet kun var et spørgsmål om afsætnings- og importmuligheder; men da problemet i slutningen af 1960'erne atter blev aktuelt, var man sig bevidst, at det indebar langt mere end dette. Den danske regering tog i 1968 initiativ til forhandlinger om »Nordek« – et nærmere økonomisk samarbejde mellem de nordiske stater. Forhandlingerne førte ikke til nogen aftale og var måske også mere sonderinger og demonstration af en mulig nordisk fællesoptræden. Man havde til stadighed opretholdt sin ansøgning om optagelse i Fællesmarkedet, og fra 1969 stilede regeringen tydeligere mod medlemskab. Følgerne heraf blev en stærkere dansk debat om fordele og ulemper.

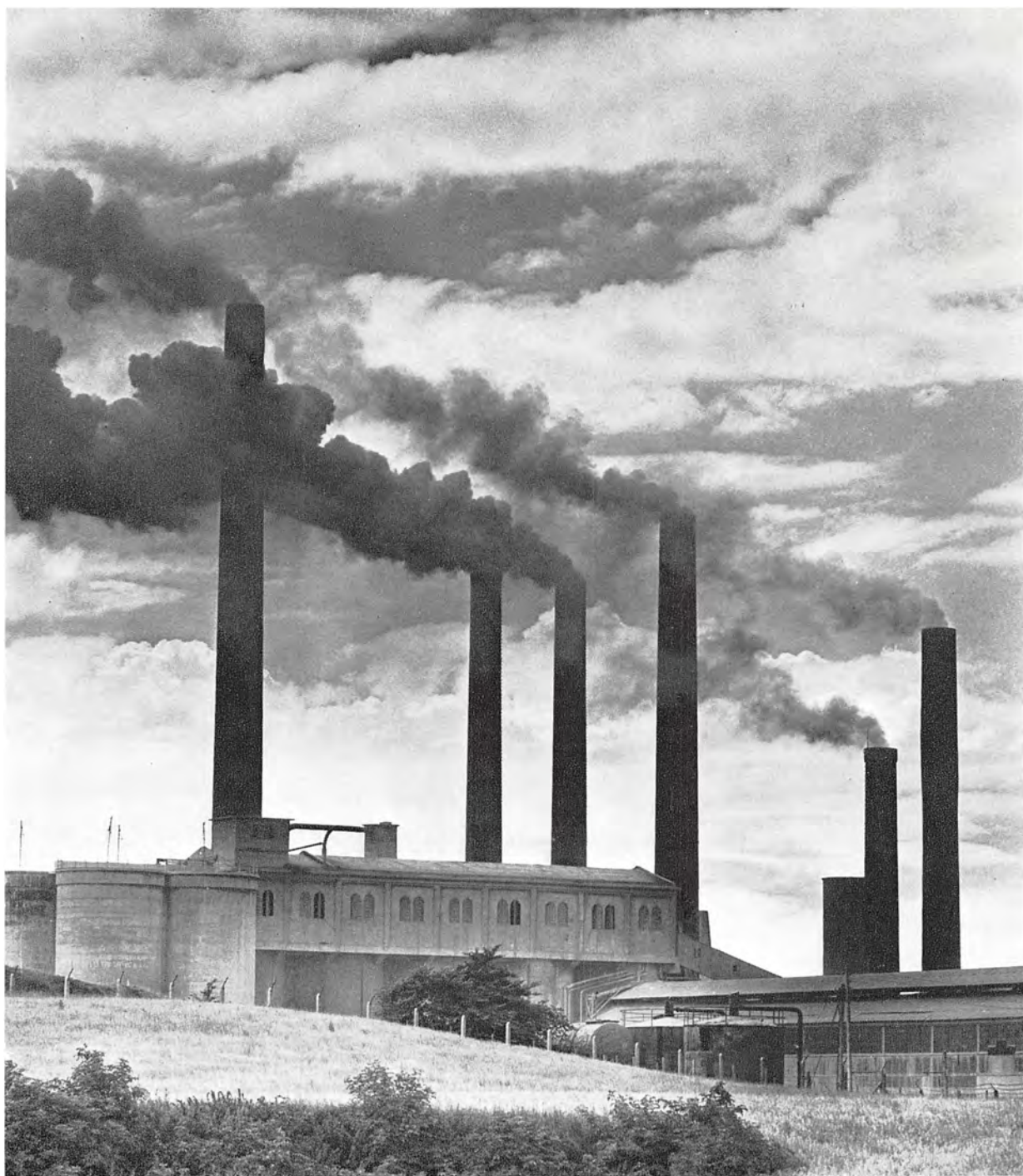

Danfoss-fabrikkens afdeling i Flensburg, byens største industrivirksomhed

Så længe, der har eksisteret mennesker, har de tilladt sig at gribe ind i den omgivende natur, at udnytte dens ressourcer og skaffe sig af med deres affald. Ertebølletidens skaldynger er vore ældste eksempler på forurening. Men langt ned i tiden var forureningen dog kun en mindre ulempe. Det kan gerne være, at det stank slem fra voldgraven omkring Københavns Slot i Christian IV's tid, når et regnskyl havde spulet byens affald ud i graven; men jordens og havets bacilleflora kunne let nedbryde affaldet og gøre det nyttigt som ernæring for planter og dyr.

Med industrialiseringen blev denne balance mellem de nedbrydende og de opbyggende kræfter alvorligt forrykket. Midler til bekæmpelse af skadedyr forøgede landmændenes udbytte, men ødelagde også fuglenes muligheder for at skaffe sig ernæring. Rester af giften kunne stadig hænge ved, når afgrøderne blev anvendt som fødevarer. Fra fabriksskorstenene pumpede man dagligt titusinder af kubikmeter kultveilt og direkte giftige luftarter ud i atmosfæren. Spildevand og affald fra fabrikkerne løb ud i åer og søer, ødelagde vandets naturlige indhold af ilt, kvalte fiskene og fremmede intet andet end produktionen af alger. Havet blev brugt som losseplads for spildolie og affald fra den kemiske industri. Storbyernes udpumpning af kloakvand gjorde de nærliggende farvande sundhedsfarlige.

Problemet var ikke noget specielt dansk fænomen – tværtimod. Men opmærksomheden omkring det blev i det forholdsvis ny-industrialiserede Danmark først vakt i slutningen af 1960'erne. Forureningen skyldtes også boligtætheden, biltætheden – hele sammenstuvningen. Meget kunne gøres – og en del blev gjort – ved filtrering af røg, spildevand m.m. Men sådanne foranstaltninger var kostbare. I 1970 var man nået dertil, at der var almindelig opmærksomhed omkring dette internationale problem.

Osende skorstene på cementfabrik ved Limfjorden

Socialistisk Folkeparti var oprindelig en udbryderfløj af Danmarks kommunistiske Parti. Det var opstået i de år, da Sovjetunionen gjorde op med stalinismen og erkendte begåede fejl. Socialistisk Folkeparti – eller SF, hvis leder var den mangeårige kommunistiske partiformand Aksel Larsen, formåede i løbet af 1960'erne at samle en bred vælgerskare bag sig. Ved folketingsvalget i 1966 forøgede SF sit mandattal så stærkt, at det sammen med Socialdemokratiet opnåede det første »arbejderflertal« i Folketinget. Efter flere dages forhandlinger erklærede Socialdemokratiets leder Jens Otto Krag, at han ville danne regering med støtte af Socialistisk Folkeparti.

Regeringen selv bestod kun af socialdemokrater. Alligevel gav modstanderne den betegnelse »det røde kabinet«. Det viste sig dog snart, at flere af SF's nye folketingsmedlemmer ikke kunne tilslutte sig Aksel Larsens politik, som gik ud på praktiske løsninger af konkrete spørgsmål med deraf følgende medansvar. Da partigruppens flertal ville give regeringen støtte i et spørgsmål om »indefrysning« af dyrtidstillæg til arbejderne, blev SF sprængt i december 1967. En venstreorienteret fløj brød ud for at danne et mere rent socialistisk parti – Venstresocialisterne eller VS. De fik mandater i det Folketing, der fremgik af det påfølgende valg, men siden splittedes partiet.

Arbejderflertallet blev en kort episode i dansk politik. Valget i 1968 tydede på, at det var lykkedes dets modstandere at skræmme et stort antal vælgere et stykke til højre. Det kom især Det radikale Venstre til gode, som under en ny ledelse var modent til at indgå et nærmere samarbejde med de borgerlige partier.

Blandt de problemer, som måtte løses efter Anden Verdenskrig, var boligproblemet nok det vigtigste – i hvert fald det sendrægtigste. Om årsagerne hertil herskede der stor uenighed, men faktum er, at trods mange års byggeri, trods indførelsen af arbejdsbesparende »elementbyggeri«, mange boligforlig, indførelsen af »boligsikring« for de mindre bemidlede, trods det forhold, at der – statistisk set – var mere gulvplads pr. indbygger, end der nogensinde før havde været, så var det stadig vanskeligt – især for de unge – at finde en bolig til en overkommelig leje. En medvirkende årsag var i hvert fald det lejestop, der var indført som et værn for lejerne under krigen, og som i de følgende år gjorde det overkommeligt for ældre at forblive i store lejligheder med mange værelser, medens deres børn måtte søge nye, dyrere og mindre boliger.

Tendenserne i boligønsker svingede. Af formodede skattemæssige og sundhedsmæssige grunde var interessen for parcelhuse i frie omgivelser så absolut dominerende. Senere vakte interessen for karrébebyggelse i frie områder. I de seneste år blev problemet om boligmiljø fremdraget, og bylejligheder – ofte i form af ejerlejligheder – kom på mode. Den gennemgående tendens var dog, at parcelhusbebyggelsen spredte sig længere og længere ud i byernes omgivelser.

Boligproblemerne hang snævert sammen med renteniveauet og dermed med omkostningerne ved opførelsen af nye boliger. Her viste der sig store vanskeligheder ved at opnå politiske forlig om den bedst mulige form for offentlige tilskud til eller indgreb i boligmassen. Myndighedernes holdning var, at gammel, sundhedsfarlig bebyggelse skulle rømmes og rives ned. Unge uden boliger erklærede, at når lejligheder, som indtil for nylig havde været beboet, stod ledige, måtte det være en simpel ret, at de kunne rykke ind i de tomme ejendomme indtil videre, og som »slumstormere« besatte de flere af disse ejendomme. Boligmæssigt set var befolkningen splittet i mange grupper, der alle værnedes deres boligprivilegier over for andre.

Moderne højhus- og karrébebyggelse i Gladsaxe

Det er næppe forkert at påstå, at den rivende økonomiske vækst siden 1950 overraskede de fleste af dem, der oplevede den. Landet forvandlede så at sige fra dag til dag.

Den bymæssige bebyggelse – i form af etageejendomme og parcelhuse – bredte sig i rivende hast ud over tidligere landbrugsarealer. Fabrikker og andre industribygninger blev flyttet ud fra de snævre omgivelser i de gamle bykerner til nye kvarterer. Små byer som Nordborg på Als og Billund i Midtjylland blev centre i nye, store boligområder takket være nye, hastigt voksende industrier. Den øgede fritid og den større velstand medførte, at sommerhusbebyggelserne bredte sig langs kysterne. Og som blodårerne i denne nye samfundsorganisme opstod motorvejene med de sindrige fra- og tilkørselsystemer.

I højere grad end noget tidligere slægtled udnyttede og brugte man landet – i så høj grad endda, at det måtte volde betænkelighed. Kravet om planlægning, om beskyttelse af naturværdier til fordel for nulevende og kommende slægter lød stærkere og stærkere.

Fra 1. april 1970 gennemførtes en reform af den kommunale administration – navnlig ved sammenlægning af mindre kommuner til storkommuner. Herved ville man bl. a. opnå en større koncentration af kræfterne omkring de sociale opgaver – f. eks. skole- og hospitalsvæsen – og bedre planlægning. Samtidigt kom en ny lov om landskabsfredning, der ikke – som tidligere love – sigtede mod fredning af enkelte naturskønne områder, men gav myndighederne mulighed for at gribe ind og styre bebyggelsen og anlægsarbejderne. Begreber som »landsplanlægning« og »udvikling« blev lagt til grund for overvejelser og beslutninger om linjeføringen for kommende motorveje.

I større og større udstrækning erkendte man, at Danmark var et lille, tætbeholdt land, hvor der ikke blot skulle være plads for os selv, men også for vore efterkommere – plads til boliger, plads til virksomheder, plads til rekreation.

I februar 1968 blev der for første gang siden 1953 dannet regering uden deltagelse af Socialdemokratiet. Valgets sejrherre var Det radikale Venstre, der havde fordoblet sit mandattal, og de konservative pegede selve valgnatten på de radikales leder Hilmar Baunsgaard som ny statsminister.

Siden ministeriet Erik Eriksens fald i 1953 havde Venstre og Det konservative Folkeparti forsøgt at nærme sig en fælles linje, der skulle udgøre et brugeligt borgerligt alternativ til Socialdemokratiet – uafhængigt af Det radikale Venstre. Samarbejdet mellem de såkaldte VK-partier var ikke gnidningsfrit og syntes i opløsning o. 1965. Men da Socialdemokratiet samtidig frigjorde sig fra samarbejdet med Det radikale Venstre og i stedet støttede sig til Socialistisk Folkeparti, udkastede Venstres formand Poul Hartling tanken om et fremtidigt regerings-samarbejde mellem Venstre, Det konservative Folkeparti og Det radikale Venstre.

Mange radikale havde altid været modstandere af NATO – et standpunkt, de havde lidt nederlag på i deres holdning til Socialdemokratiet, og som de stadig måtte tilsidesætte i en eventuel regeringsdannelse med Venstre og Det konservative Folkeparti. Ved dannelsen af ministeriet Baunsgaard med deltagelse fra Venstre og de konservative i 1968 etableredes et borgerligt flertal som modstykke til det forudgående arbejderflertal.

VKR-regeringen, ministeriet Baunsgaard foran Amalienborg 2. februar 1968

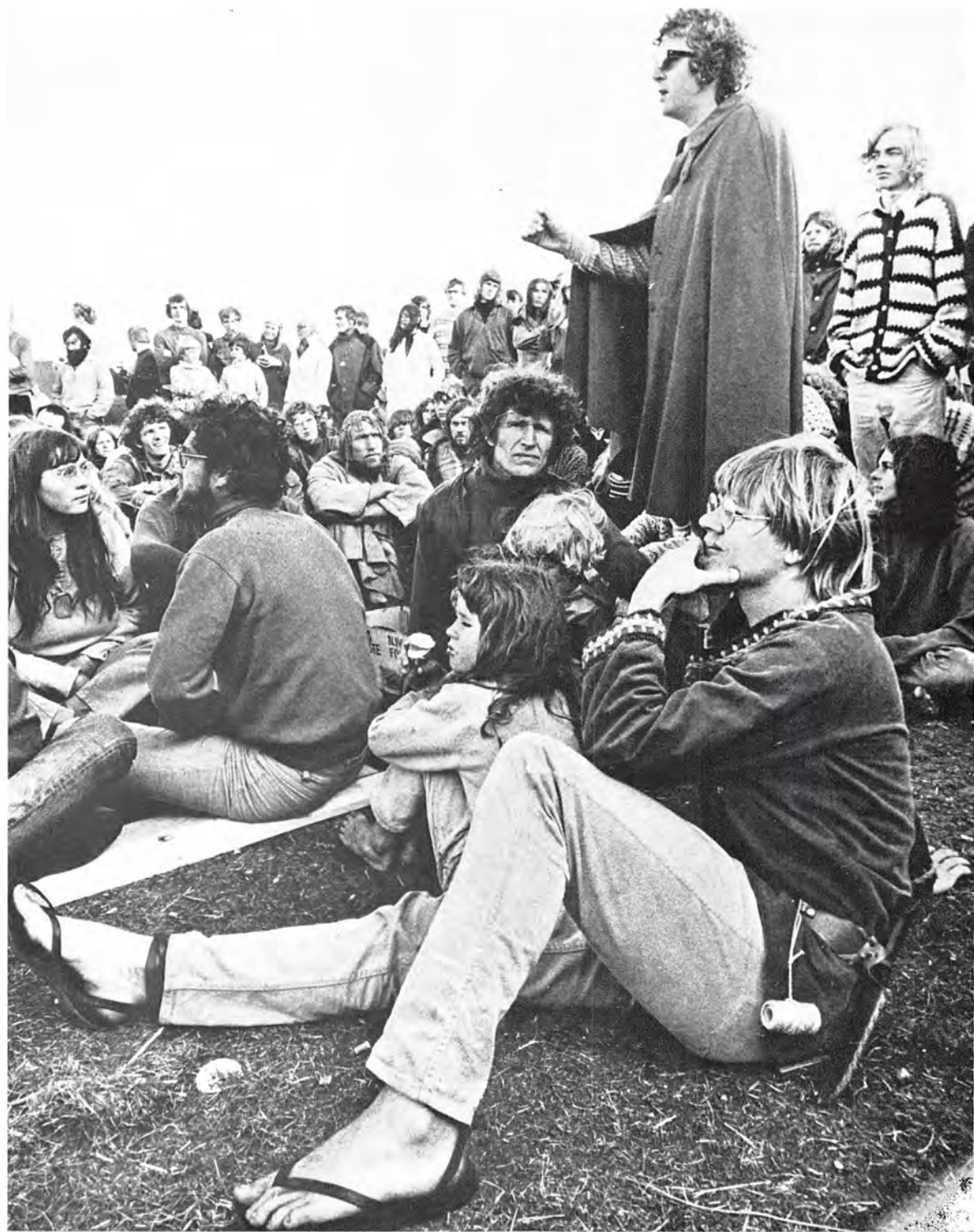
Der var mange betegnelser for de grupper af unge, der under inspiration fra udlandet og efter egne overvejelser dannede sig i slutningen af 1960'erne, og som både i klædedragt og livsform skilte sig ud fra det øvrige samfund. Man kaldte dem provoer, beatnicks, hippier, langhårede og blomsterbørn. I nogle tilfælde dækkede de forskellige navne over virkelige forskelle; men grænserne var i høj grad flydende, og de havde i hvert fald alle det fælles, at de deltog i et udbredt »ungdomsoprør« mod det rige velfærdssamfund, der efter deres mening satte erhvervlsen af materielle goder højere end menneskelig trivsel og velbefindende.

En stor del af de unge oprørere var meget politisk bevidste og stærkt venstreorienterede. Direkte aktionsformer som massedemonstrationer under sorte faner, besættelse af læreanstalter, slumboliger og tomme lejligheder blev anvendt. Autoriteter inden for alle samfundsgrupper blev angrebet – endog i en sådan udstrækning, at mange advarede mod højrerreaktioner i yderligtgående voldelig form.

Mange ældre blev forskrækket over faconen og tonen. Måske var denne forskrækkelse medvirkende til, at et forslag om 18-årsvalgrets alder faldt ved en folkeafstemning i 1969. Det vakte også bekymring, at den nye »ungdomskultur« medførte udbredt rygning af hash – i sine ekstreme former endda fremmede narromani.

Men ungdomsoprøret udløste også en mere åben og frigjort debat om mange spørgsmål, som rakte langt ind i de ældres rækker. Med Frøstrup-lejren i Thy i sommeren 1970 forsøgte »Det nye Samfund« at demonstrere fordelene ved en fri og afslappet livsform – og et direkte demokrati.

Hvor lidt de nye livsformer end blev efterfulgt, blev de stående som nye muligheder.

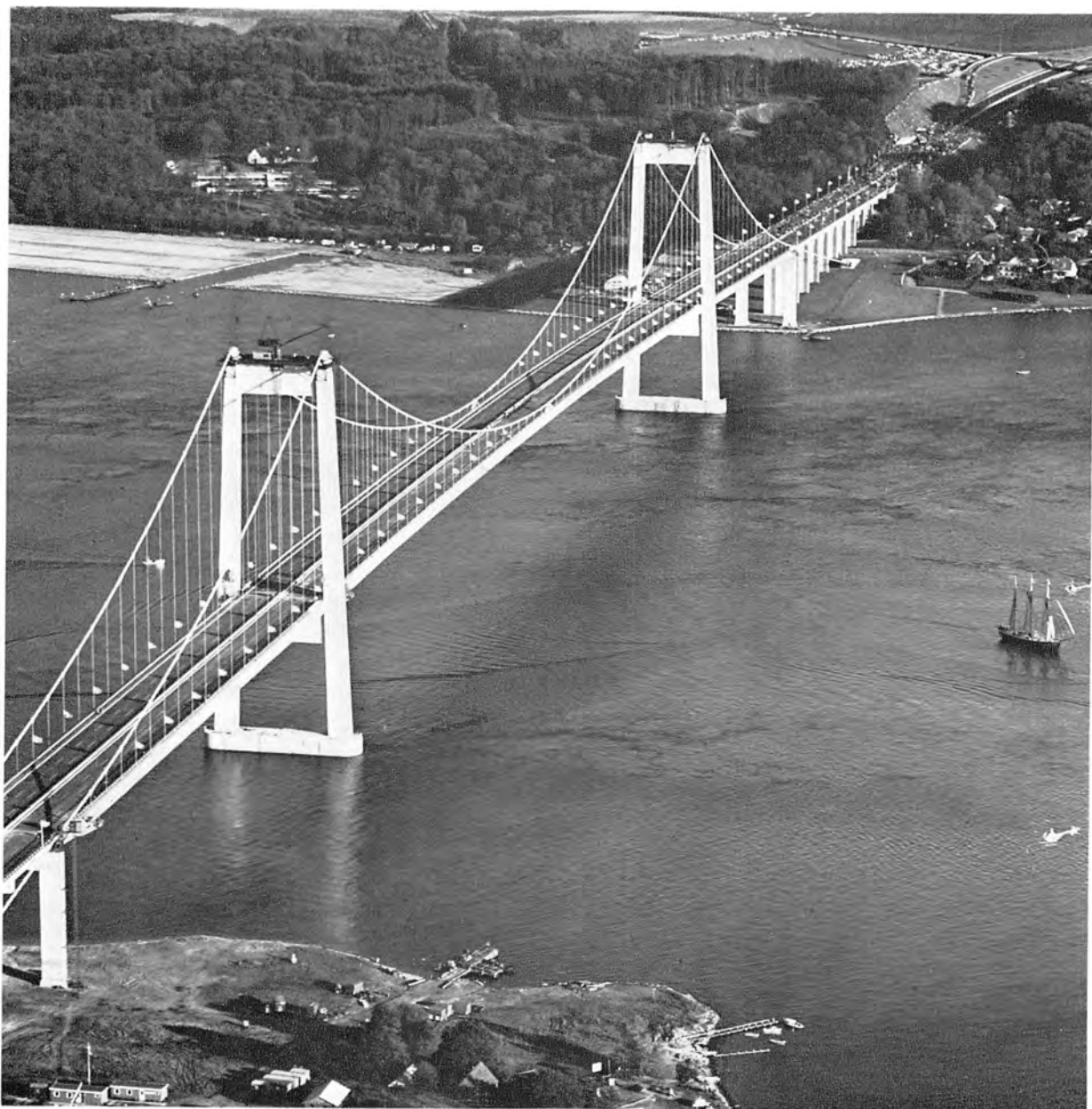

Åbningen af den anden Lillebæltsbro i 1970 markerede den forvandling af samfundet, som var sket i den sidste menneskealder. Den første Lillebæltsbro var bygget hovedsageligt som en jernbanebro. Nogle mente endda, at det var helt overflødigt at forsyne den med vejbane; bilerne kunne vel stadig overføres med færge. Den anden bro blev alene en vejbro knyttet til store motorvejsanlæg både i Jylland og på Fyn. Kun 35 år lå imellem de to broer.

I de samme 35 år var Danmark fra at have været et overvejende landbrugsland blevet et industriland. Den motoriserede trafik – til lands og i luften – havde gjort alle afstande kortere. Individuelle særtræk fra egn til egn i dialekter, levevis og skikke var forsvundet eller i hvert fald udjævnet. Fællespræget var det fremherskende i det nye samfund; men dette var ikke ensbetydende med, at der ikke længere fandtes modsætninger mellem befolkningsgrupperne og uenighed om nuværende og kommende forhold.

I hvilken udstrækning skulle man f.eks. knytte sin fremtid til det Vesteuropa, der tog form bag Fællesmarkedets toldmure? Stærke erhvervsmæssige interesser talte for fuld tilslutning. Andre gik stærkt imod. Kredse, der ellers ikke havde meget til fælles – ældre med en stærk nationalfølelse og unge venstreorienterede – kunne forenes i protesten.

Men uanset hvilke følelser, man nærrede over sådanne problemer, så stod netop de nye hurtige trafikforbindelser som uimodsigelige kendsgerninger. Ikke alene knyttede de landets egne nærmere til hinanden end før. De forbandt også Danmark snævrere med dets nabostater og fjernere nationer.

Den nye Lillebæltsbro, indviet 21. oktober 1970

Billedfortegnelse

Forkortelser: Fr.borg: Frederiksborgmuseet. *KB:* Det kgl. Bibliotek.

- e 6 Kong Christian IX modtager i Kolding en deputation af sønderjyder. Træsnit i Illustreret Tidende 18. december 1864, udført efter en skitse af H. P. Hansen. Udsnit.
- 8 Skælskør-kredsens valgkandidater; foroven gods-ejer, greve Ludvig Holstein til Holsteinborg, forneden smed Søren Jensen, Rude. Fotografier i Folketingets Bibliotek.
- 9 »Scene af Valghandlingen i Skjelskør den 4de Juni 1866 til Rigsdagens Folkething. (Smed S. Jensen har ordet). Øjeblikkelig Photographie.« Foto i KB.
- 10 Askov højskole ca. 1880. Set fra venstre: hovedbygningen (opført 1868-69), gymnastiksalen (1872), skriveskolen (ca. 1875), Fengers hus, højskolens ældste endnu stående bygning (før 1865) og fri-skolen Fredevang, bygget af Konrad Jørgensen 1872 (nu højskolehjem). Foto i KB.
- 11 Højskoleforstander Ernst Trier holder foredrag for kvindelige elever på Vallekilde højskole. Bly-antstegning, udført af Joakim Skovgaard 1888. Fr.borg. Udsnit.
- 13 Gruppebillede af officerer i lejren ved Hald 1870. Midt i billedet kronprins Frederik (VIII). Fotografi af Chr. Wismar, Helsingør. Fr.borg.
- 15 »Venstretørklædet«. Orangetfarvet bomuldstørklæde med påtrykte portrætter og dekoration. Fra ca. 1875. I midten Christopher Krabbe; derudenom F. Bojsen, J. A. Hansen, Sofus Høgsbro, Th. Nielsen, Christen Berg og Holstein-Ledreborg; yderst J.H.G.Tauber, Fr. Bajer, C.C.Alberti, Villads Holm, P. C. Zahle og Søren Kjær. Fr.borg.
- 17 Biskop Grundtvigs jordefærd den 11. september 1872. Sørgehøjtideligheden i Vor Frelsers Kirke i København. Træsint i Illustreret Tidende 22. september 1872, udført efter tegning C. G. Hellquist.
- 19 Sønder Elkjær plantage, Sulsted sogn. Granplant-ning i hede. 5-årig beplantning af skovfyr blandet med bjergfyr. I baggrunden plantørhuset. Fotografi af C. Jørgensen, Askov, optaget i anledning af Det danske Hedeselskabs jubilæum 16. juli 1891. KB.
- 20 Louis Pio. Maleri af R. G. A. Barnekow 1875. Foto. Fr.borg.
- 21 Gruppebillede af deltagerne i en af de første danske fagforeningskongresser, Den danske Bogtrykkerdag 1876. Fotografi af N. Sørensen, Kbh. Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek.
- 23 Georg Brandes i sit arbejdsværelse. Fotografi fra ca. 1890, udført af Fred. Riise. KB.
- 25 Parti af Esbjerg havn ca. 1890. Fotografi af Ad. A. Andersen, Esbjerg. KB.
- 27 Baggårdsparti på Nørrebro. Karreen Slotsgade, Baggersgade, Todesgade, Blågårdsplads. Fotografi af J. H. Piepgrass, Gylling. Københavns Bymuseum.
- 29 C. F. Tietgen stående på Børsens talerstol. Maleri af P. S. Krøyer 1892. Fr.borg. Beskåret.
- 31 Folketingssalen på Christiansborg i sessionen 1876-77. Træsnit i Illustreret Tidende den 1. april 1877.
- 33 Gruppebillede af øvelsesdivisionens stab 1895, stående på Gammelkjøgegaards hovedtrappe. Midt i forgrunden general Jesper Bahnson, krigsminister i årene 1884-94. Fotografi. Hærens Arkiv.
- 35 Christiansborg slots brand den 4. oktober 1884, set fra Havnegade kl. 9 om formiddagen. Træsnit i Illustreret Tidende d. 12. oktober 1884, udført efter tegning af Hans Nikolaj Hansen.
- 36 Konsejlspræsident J. B. S. Estrup. Maleri af August Jerndorff 1895. Fr.borg. Beskåret.
- 37 Gendarmer. Træsnit i Illustreret Tidende, 22. november 1885.
- 38 Slutningen af parforcejagten på Frijsenborg 1882. Maleri af Otto Bache. Frijsenborg. Udsnit.
- 41 Middelgrundsfortet under bygning. Fotografi fra september 1892. Hærens Arkiv.
- 43 Digteren J. P. Jacobsen under oplæsningen af sit manuskript til »Pesten i Bergamo« ved et møde i foreningen Bogstaveligheden i marts 1882. Let

- farvelagt tegning, udført af Erik Henningsen som et erindringsbillede ca. 1910. Fr.borg.
- De afbildede personer på gruppebilledet er fra venstre: Erik Skram, Georg Brandes, F. Hendriksen, Karl Gjellerup, Sophus Schandorph, Holger Drachmann, Otto Borchsenius, Hans Nik. Hansen, Edvard Brandes, Viggo Johansen, August Jerndorff, Herman Trier, J. P. Jacobsen, P. S. Krøyer, M. Galschiødt, Karl Madsen, Laurits Tuxen, Pietro Krohn, Harald Høffding, Michael Ancher og Kr. Zahrtmann.
- 45 Optog foran Esbjerg Andels Svineslagteri ved jubilæet 1893. Fotografi af O. H. L. Rolin, Esbjerg. KB.
- 46 Et missionsmøde i Skagen. Maleri af Anna Ancher 1903. Skagens Museum. Efter et fotografi i Kunsthistorisk Pladearkiv.
- 49 Nationaltidende's redaktion i Hotel Royal, Ved Stranden 18, København. Fotografi fra 1902. Elfelt.
- Ved skrivebordet i forgrunden redaktør Laurits Wiggers og udenrigsmedarbejderen, orientlisten dr. phil. R. O. Besthorn. I mellemgrunden redaktør Carl Carstensen.
- 51 Forsideomslag af pjece, der reklamerer for udvandring til »Manitoba ved Red River dalen i det store nordvestlige America . . . det bedste hvedeland«. Trykt i Liverpool 1885.
- 53 Fyrsteligt gruppebillede ved Fredensborg slot. Fotografi af E. Hohlenberg, Kbh.
- De afbildede er fra venstre: Prins Valdemar, kronprins Frederik (VIII), kronprinsesse Louise, kejserinde Dagmar, czar Alexander III, dronning Louise (siddende), dronning Olga, kong George I, dronning Alexandra og kong Christian IX.
55. Jernbanearbejdere ved anlæg af skinner i nærheden af Horsens. Fotografi fra ca. 1880. Jernbanemuseet.
- 57 Gruppebillede fra smedien på Helsingør skibsværft 1897. Fotografi fra Atelier Heimdal, Kbh. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Udsnit.
- 58 Ny Carlsbergs Glyptotek. Facaden mod Dantes Plads. Opført i 1897 efter tegninger af arkitekt Vilh. Dahlerup. Fotografi. Københavns Bymuseum.
- 59 Brygger J. C. Jacobsen stående i vinterhaven på Carlsberg. Maleri af Aug. Jerndorff 1886. Fr.borg.
- 61 Interiør fra G. E. Fugls hjem, Tordenskjoldsgade 21⁴, København. Fotografi fra ca. 1895. KB.
- 63 Scene fra fattiggård, Fåborg 1904. Maleri, kaldet »Til Bords«, udført af Jens Birkholm. Efter fotografi i Kunsthistorisk Pladearkiv.
- 65 Roepiger i arbejde på Lolland. Fotografi. Lolland Falsters Stiftsmuseum.
- 67 Folketingssalen i Fredericiagade ca. 1890. Fotografi af kgl. hoffotograf Peter L. Petersen, Kbh. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
- 69 Sophus Claussen læser sit digt »Imperia« højt for Helge Rode og J. F. Willumsen. Maleri af J. F. Willumsen 1915. Århus Kunstmuseum. Efter fotografi i Kunsthistorisk Pladearkiv.
- 71 Strejkende arbejdere. Maleri af Erik Henningsen 1906. Efter fotografi i Kunsthistorisk Pladearkiv.
- 73 Kunstnerfest på Skagen. »Hip, hip, hurra!« Maleri af P. S. Krøyer 1888. Göteborgs Konstmuseum.
- 74 Overpræsident i Slesvig-Holsten Ernst v. Köller. Træsnit i Illustrierte Zeitung 2. februar 1899. KB.
- 75 Nordborgs Ungdomsforenings første pige-gymnastikhold foran forsamlingshuset Nørherredhus på Als. Fotografi fra begyndelsen af 1900-årene. Historiske Samlinger for Sønderjylland.
- 76 Parti af rådhushallen. Fotografi. KB.
- 77 Københavns rådhus 1901. Opført efter tegning af arkitekt Kristoffer Nyrop i årene 1894-1905. Fotografi. Københavns Bymuseum.
- 79 Konsejlspræsident J. C. Christensen. Maleri af N. V. Dorph 1910. Fr.borg.
- 81 »Industriens Mænd«. Maleri af P. S. Krøyer 1903-04. Fr.borg. Udsnit.
- Billedet forestiller en forevisning af Østre Elektricitetsværk ved dettes start 1902. I forgrundsgruppen til venstre står generaldirektør I. V. Tegner, brygger Carl Jacobsen, professor H. J. Hammer, kommandør K. Nielsen, bestyrer G. Hentzen og ingeniør C. K. Øllgaard. I den store gruppe til højre kemikerne Julius Thomsen og S. M. Jørgensen, belyningsdirektør Ib Windfeld-Hansen, pro-

- fessor E. C. Hansen, overpræsident V. Oldenburg, kemikeren N. Steenberg, generaldirektør G. C. Ambt, direktør Philip Schou, direktør Edouard Suenson og konferensråd Vilh. Jørgensen. På dampmaskinens gangbro står bl. a. maleriets be- stiller, direktør G. A. Hagemann (uden hat).
- 83 Socialdemokratisk demonstrationstog i Nørregade 1. maj 1902. I spidsen bl. a. Th. Stauning (i lys frak- ke). Fotografi. Københavns Bymuseum.
- 85 Finansudvalgets medlemmer på Himmelbjerget 1903. Den dominerende skikkelse i lyst tøj er P. A. Alberti. Fotografi. Folketinget.
- 87 Journalisten Henrik Cavling (med rundpudlet hat) sammen med tre franskmænd ved deres ankomst i bil til København i marts 1902. Politikens Presse Foto.
- 89 Ministeriet Zahle (1913-20) i Edvard Brandes ha- ve d. 21. juni 1913 om formiddagen lige efter at C. Th. Zahle havde afleveret ministerlisten til kon- gen. Fotografi. KB.
Fra venstre landbrugsminister Kr. Pedersen, in- denrigsminister Ove Rode, kultusminister S. Kei- ser-Nielsen, forsvarsminister P. Munch, finansmi- nister Edvard Brandes, konsejlspræsident og ju- stitsminister C. Th. Zahle samt trafikminister J. Hassing-Jørgensen. (Udenrigsminister Erik Scave- nius var bortrejst til Wien). Fotografi. KB.
- 91 Indkaldte værnepligtige på vej gennem Kastels- porten til ikklædning af uniform og indtræden i sikringsstyrken ved udbruddet af 1. verdenskrig i begyndelsen af august 1914. Fotografi. KB.
- 93 »Danske Kvinders Valgretstog d. 5. Juni 1915. Et brudstykke af Deputationen (Foran Amalien- borg)«. Fotografi af et af motiverne i en postkort- serie, udsendt i anledning af kvindevalgrettens gennemførelse ved grundloven af 1915. Eksemplar i KB.
- 95 Politisk friluftsmøde i Klejtrup, Viborg amt, d. 25. juni 1916 med statsminister C. Th. Zahle som taler. Fotografi af E. Haagensen, Hobro. Fr.borg. Udsnit. Billedet blev i sin tid skænket C. Th. Zahle af Klejtrup Sogns Husmandsforening.
- 97 »Garden-Party. Høker Jensens fødselsdag 1914 – Gullashfabrikant Jensens fødselsdag 1915«. Sati- risk fremstilling i Blæksprutten 1915. Efter teg- ning af Axel Thiess.
- 98 Danske soldater foran Christiansfort på St. Tho- mas under strygningen af Dannebrog.
- 99 Ceremoni i guvernørpaladset på St. Thomas ved den officielle overdragelse af de dansk-vestindi- ske øer til U.S.A. d. 31. marts 1917. Fotografi. KB.
Guvernør Henri Konow oplæser overdragelses- dokumentet i overværelse af danske embedsmænd og repræsentanter for U.S.A.s administration.
- 101 Syndikalist-demonstration i København (Ved Stranden) februar 1918. Slotsholmen afspærret af politi. Fotografi. Arbejderbevægelsens Biblio- tek og Arkiv.
- 102 H. P. Hanssen. Fotografi fra ca. 1920. Historiske Samlinger for Sønderjylland.
- 103 Forventningsfulde nordslesvigere foran »Folke- hjem« i Åbenrå d. 17. november 1918 under H. P. Hanssens tale. Fotografi. Fr.borg.
- 105 Britiske besættelsesstyrker i Flensborg i januar 1920. I baggrunden til højre Hotel Flensburger Hof, der var hovedsæde for den internationale kommission, hvis medlemsstater – Storbritan- nien, Frankrig, Norge og Sveriges – flag vajer over bygningen. Foto. Fr.borg.
- 107 Demonstration på Amalienborg under Påske- krisen 1920. Fotografi. Arbejderbevægelsens Bib- liotek og Arkiv.
- 111 Fra genforeningsfesten på Dybbøl 11. juli 1920. Greve O. D. Schack på talerstolen. Foto. Fr.borg.
- 113 Det danske Luftfartsselskabs første trafikfly ved starten fra luftmarinestationen på Refshaleøen 7. august 1920, da ruten København-Malmø-War- nemünde åbnedes. Maskinen havde plads til en pilot, en mekaniker og to passagerer. Foto. SAS, Public Relations.
- 115 Cyklist-deling af dragoner. Amatørfoto. Jyske Dragonregiment, Holstebro.
- 117 Ved Landmandsbankens sammenbrud september 1922. Kø af indskydere ved indgangen til ban- kens hovedsæde i Holmens Kanal. Foto. Fr.borg.
- 119 Fra radiofoniens barndom. Københavns Radio-

- fonistations udsendelsesstudie i Post- og Telegrafvæsenets bygning på Købmagergade september 1924. Fra venstre: speakerne og redaktørerne Otto Schrayh og Svend Carstensen, skuespillerinde Jonna Neiiendam og driftsleder, kammer-sanger Emil Holm. Nordisk Pressefoto A/S.
- 121 Den første danske arbejderregering, ministeriet Stauning 1924-26. Fra venstre: indenrigsminister C. N. Hauge, justitsminister K. K. Steincke, trafikminister J. Friis-Skotte, udenrigsminister, grev Carl Moltke, undervisningsminister Nina Bang (stående, i færd med at skænke fødselsdagschokolade), statsminister Thorvald Stauning, socialminister F. Borgbjerg, finansminister C.V. Bramsnæs, landbrugsminister Kristen Bording og kirke-minister N. P. L. Dahl. (Forsvarsminister Laust Rasmussen er ikke med på billedet). Foto af Holger Damgaard. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
- 123 Kubistisk komposition, kaldet »Det andet Bud«. Udført af Vilhelm Lundstrøm 1918. Privateje. Foto i Statens kunsthistoriske Fotografisamling.
- 125 Scene fra Scala-revuen »Punktum-Finale« 1931. I forgrundens midte skuespillerinden Marguerite Viby med kgl. balletdanser Kay Schmidt på sin højre og revyskuespilleren Edgar Hansen på sin venstre side. Foto. Teatermuseet.
- 127 Statsminister Thorvald Stauning. Maleri af Heinrich Dohm 1929. Fr.borg.
- 129 Demonstrationstog af arbejdsløse på vej over Marmorbroen til Christiansborg slots ridebane. Begyndelsen af 1930'erne. Foto i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
- 131 »Det er os!« Satirisk fremstilling i anledning af det storpolitiske »Kanslergadeforlig« 30. januar 1933 mellem Socialdemokrater, Radikale og Venstre. Tegnet af Jensenius til »Blæksprutten« 1933.
- I døren, der er åbnet på klem på et hemmeligt bankesignal ses Stauning og C. Th. Zahle, udenfor fire forhandlere fra partiet Venstre med folketingsgruppens formand Oluf Krag i spidsen. I baggrunden belyst af lygtens skær foranden for Det konservative Folkeparti J. Christmas Møller.
- 133 Arkitekt Poul Henningsen ved sit tegnebræt under PH-lampen. Foto. Louis Poulsen & Co. A/S.
- 135 Norsk fangsthytte i Sydøstgrønland august 1932. I baggrunden på fjorden M/S Th. Stauning, ekspeditionsskib for 7. Thule-ekspedition. Foto i Arktisk Institut, Charlottenlund.
- 137 Møde i en kolonihave omkring midten af 1930-erne. Politikens Presse Foto.
- 139 Mejning med selvbinder omkring 1930. Foto. Landbrugsrådet.
- 141 Ungdomsmøde på Dybbøl 11. juni 1933 maner til dansk og nordisk samling imod truslen fra tysk nazisme. Foto. Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland.
- 143 Lyntogsplakaten. Tegnet af Aage Rasmussen 1937. Dansk Jernbanemuseum.
- 145 Fra valgkampen i oktober 1935. Unge socialdemokrater i optog med plakaten »Stauning – eller Kaos«. Foto. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
- 147 Konservativ Ungdom i demonstration under de grønne faner 1935. Politikens Presse Foto.
- 149 9. april 1940. Landsætning ved Langelinie kajen – under tilstrømning af nysgerrige københavnere – af tyske besættelsestropper fra transportskibet »Hansestadt Danzig«. Foto. Københavns Bymuseum.
- 151 Udenrigsminister Erik Scavenius i Berlin 26. november 1941 i anledning af Antikominternpagtens underskrivelse. Sammen med Berlins kommandant general Hase skridter han fronten af foran et æreskompagni ved rigskancelliet på Unter den Linden. Foto. Associated Press, Berlin. Museet for Danmarks Frihedskamp.
- 153 Kong Christian X omgivet af københavnere under sin morgenridetur 15. maj 1942, 30 års dagen for sin tiltræden som konge. Foto. Fr.borg.
- 155 Jernbanesabotage i besættelsestiden. Foto. Fr.borg.
- 157 Artilleriskibet »Peder Skram« efter sænkningen 29. august 1943 ved kajen ud for Mastekranen.

- Ved dets side ses torpedobåden »Hvalrossen«, hvorfra signalet »sænk« på viceadmiral A. H. Vedels ordre blev blinket til alle på flådestationen værende skibe. Foto. Museet for Danmarks Frihedskamp.
- 159 Barrikader på Nørrebrogade i København under folkestrejken i dagene 29. juni – 3. juli 1944. Foto. Museet for Danmarks Frihedskamp.
- 161 Kongefamilien kører gennem Holmens Kanal på vej fra Amalienborg til Rigsdagens åbning 9. maj 1945. Nordisk Pressefoto A/S.
- 163 Frihedskæmpere arresterer tyskernes danske håndlangere og fører dem til afhøring. Foto. Museet for Danmarks Frihedskamp.
- 165 Statsminister Knud Kristensen ved et Sydslesvig-møde i februar 1947. Bag ministeren ses dr. phil. Vilh. la Cour og Grænseforeningens formand Holger Andersen. Walther Månsson foto. KB.
- 167 Landsætning af ca. 1000 soldater fra jyske garnisoner og en række militære køretøjer på kysten syd for Korsør under en Nato-øvelse i september 1967. B. F. Andersen fot. Nordisk Pressefoto A/S.
- 169 Atomfysikeren, professor Niels Bohr. Nordisk Pressefoto A/S.
- 170 Tronfølgeren, prinsesse Margrethe 1953. Foto. KB.
- 171 Kong Frederik IX underskriver grundloven af 5. juni 1953 i statsminister Knud Kristensens nærværelse. Nordisk Pressefoto A/S.
- 173 SAS åbner med Guttorm Viking verdens første rute over Nordpolen til Tokyo via Anchorage i Alaska 24. februar 1957. Afgang fra Københavns lufthavn. Foto. SAS, Public Relations.
- 175 SEAS kraftværk ved Stignæs i nærheden af Skælskør. Foto SEAS.
- 177 Mejetærsker ved høstarbejde. Henry Rasmussen, Fuglebjerg, fot.
- 179 Automobileer i kø på Lyngbyvej august 1967. Nordisk Pressefoto A/S.
- 181 Kunstpavillonen i Esbjerg. Til højre jernskulptur af billedhuggeren Robert Jacobsen. Sven Thoby fot. Erhvervskontoret i Esbjerg.
- 183 »Trekantregeringen« 1960. Satirisk fremstilling med fra venstre: undervisningsminister Jørgen Jørgensen (Radikal), statsminister Viggo Kampmann (Socialdemokratiet) og minister uden portefeuille Viggo Starcke (Retsforbundet). Udført af Bo Bojesen til Blæksprutten 1960.
- 185 Københavns Amts Sygehus i Glostrup. Luftfoto. Sylvest Jensen, Hillerød.
- 187 Dansk U-landshjælp i Lagos, Nigeria, hvor der for midler indsamlet i danske skoler drives et dagcenter for børn i markedscentret Ebute Ebo. Alestair Mathesson fot. De Forenede Nationer, København.
- 189 Vejarbejde i Godthåb på Grønland. Foto. GTO (Grønlands Tekniske Organisation).
- 191 Lærerstuderende ungdom i vandrehal på Skive Seminarium. Foto fra seminariet.
- 193 Danfoss-fabrikkenes afdeling ved Flensborg. Luftfoto fra Danfoss.
- 195 Luftforurening fra rygende skorstene på cementfabrik ved Ålborg. Sven Thoby fot. Nordisk Pressefoto A/S.
- 197 Politikerne Jens Otto Krag (Socialdemokratiet) og Aksel Larsen (Socialistisk Folkeparti) umiddelbart efter folketingsvalget november 1966. Erik Petersen fot. Politikens Presse Foto.
- 199 Høje Gladsaxe. Moderne højhusbebyggelse. Lenart Larsen fot.
- 201 Motorvejsanlæg med kløverbladsudfletning gennem område med kolonihave-, rækkehus- og parcelhusbyggeri i Københavns nordlige omegn. Areodan Luftfoto.
- 203 VKR (Venstre-Konservative-Radikale)-regeringen udenfor Amalienborg efter udnævnelsen den 2. februar 1968. Fra venstre: statsminister Hilmar Baunsgaard (R), handelsminister Knud Thomsen (K), landbrugsminister P. Larsen (V), justitsminister Knud Thstrup (K), udenrigsminister Poul Hartling (V), bolig- og lønningminister Aage Hastrup (K), finansminister Poul Møller (K), trafikminister Ove Guldborg (V), kulturminister K. Helveg Petersen (R), arbejdsminister Lauge Dahlggaard (R), fiskeriminister A. C. Normann (R), undervisningsminister Helge Larsen (R), kirkemini-

ster Arne Fog Pedersen (V), socialminister Nathalie Lind (V), økonomiminister P. Nyboe Andersen (V), forsvarsminister Erik Ninn-Hansen (K) og indenrigsminister Poul Sørensen (K). Nordisk Pressefoto A/S.

205 Ungdomsoprør. Scene fra Frøstrup-lejren i Thy sommeren 1970. Tage Jensen fot. Politikens Presse Foto.

207 Den nye Lillebæltsbro, indviet 21. oktober 1970. Areodan Luftfoto.

Register

Registret omfatter personer og steder, som er genstand for en beskrivelse.

Alle personer er opført under deres slægts- og efternavn.

Alberti, Peter Adler, justisminister 84
Amalienborg 106
Ancher, Anna, maler 72
Ancher, Michael, maler 72
Andersen, Hans Niels, stifter af Østasiatisk Kompagni 28
Askov, højskole 10

Bahnson, Jesper, krigsminister 32, 36, 40
Bang, Gustav, politiker 82
Bang, Herman, forfatter 68
Bang, Nina, undervisningsminister 120
Baunsgaard, Hilmar, statsminister 202
Berg, Christen, politiker 14, 30, 34, 48
Bjørnson, Bjørnstjerne, digter 16, 102
Bohr, Niels, fysiker 168
Borgbjerg, Frederik, politiker 82
Bornholm 160
Boysen, Frede, politiker 12, 14, 30, 66
Brandes, Edvard, finansminister 88
Brandes, Georg, litteraturkritiker 22, 42, 62, 68

Carlsberg, bryggeri 58
Christensen, Jens Christian, konsejlspræsident 78, 84

Christian IX, konge 6, 7, 52, 66, 78
Christian X, konge 88, 92, 106, 152, 160
Christiansborg 30, 34, 66, 160
Clausen, Fritz, politiker 146

Daimler, Gottlieb, opfinder 86
Dalgas, Enrico, ingeniørofficer 18
Deuntzer, Johan Henrik, konsejlspræsident 78
Drachmann, Holger, digter 42, 68, 72

Ellehammer, Jakob, Christian, Hansen, opfinder 86
Eriksen, Erik, statsminister 171, 202
Esbjerg 24
Estrup, Jacob Brønnum Scavenius, konsejlspræsident 30, 34, 36, 40, 66

Flensborg 104, 106
Fredensborg 52
Frederik IX, konge 171
Frijs, Christian Emil Krag-Juel-Vind-, lensgreve 38
Frijsenborg 38
Frøstrup 204

Glückstadt, Isak, leder af Landmandsbanken 80
Grundtvig, Nicolai Frederik Severin, præst 10, 16
Grønland 134, 188

Hanssen, Hans Peter, politiker 102, 106
Hartling, Poul, udenrigsminister 202
Helsingør Skibsværft 56
Henningsen, Poul, arkitekt 132
Holstein, Ludvig, greve 8

Høgsbro, Sofus, politiker 14
Højer 104
Hørup, Viggø, politiker 30, 48

Jacobsen, Carl, brygger 58
Jacobsen, Jacob Christian, brygger 58
Jacobsen, Jens Peter, forfatter 42, 68
Jensen, Johannes Vilhelm, forfatter 112, 122
Jensen, Søren, smed 8
Johansen, Hans Urban, smed 86

Kanslergade 130
Kauffmann, Henrik, ambassadør 156
Kold, Christen, højskoleforstander 10
Krabbe, Christoffer, politiker 14
Krag, Jens Otto, statsminister 196
Kristensen, Knud, statsminister 164
Kristensen, Tom, forfatter 122
Krøyer, Peter Severin, maler 72, 80
København 26, 32, 40, 76, 77
Köller, Ernst Mathias von, Overpræsident i Slesvig 74

Larsen, Aksel, politiker 196
Lassen, Vilhelm, redaktør 48
Liebe, Otto, statsminister 106
Lillebælt 142, 206

Margrethe, tronfølger 170
Munch, Peter, udenrigsminister 88, 90, 94, 126, 150
Møller, John Christmas, politiker 130, 144, 146

Neergaard, Niels, statsminister 106, 114

Nexø, Martin Andersen, forfatter 122
Nyrop, Martin, arkitekt 76, 77
Pio, Louis, socialist 20, 82
Pontoppidan, Henrik, forfatter 68, 122
Rode, Ove, politiker 94
Rødding, højskole 10
Scavenius, Erik, udenrigs- og statsminister 150
Schrøder, Ludvig, højskoleforstander 10
Seedorff, Hans Hartvig, digter 152
Skagen 72
Skælskør 8
Slesvig 6, 7, 74, 102, 104, 106, 164
Starcke, Viggo, politiker 182
Stauning, Thorvald, statsminister 82, 120, 126, 130, 144
Tietgen, Carl Frederik, finansmand 28, 80
Trier, Ernst, højskoleforstander 10
Tønder 104
Vallekilde, højskole 10
Vestindiske Øer, De 98
Vestjylland 18, 46
Wiinblad, Emil, redaktør 48, 82
Zahle, Carl Theodor, statsminister 88, 100, 106, 120
Åbenrå 102
*Udarbejdet af
Torben Peter Andersen*

*Udgivet med støtte af Carlsbergs Mindelegat for
Brygger J. C. Jacobsen*

© Dansk Historisk Fællesforening 1971

Bogen er sat med Linotype Times
Papiret er træfrit kunsttryk fra Feldmühle
Klichéer: F. Hendriksens Reproduktionsatelier
Bogbind: J. P. Møllers Bogbinderi, Haderslev
Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen IDD
Sat og trykt i Th. Laursens Bogtrykkeri A-S, Tønder

